

VĚDECKÝ ČASOPIS

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

9

ROČNÍK 24 (LI)

PRAHA

ZÁŘÍ

1978

CENA 10 Kčs

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÁ

ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ

PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Redakční rada

Prof. ing. Karel Svoboda, CSc. (předseda), doc. ing. Milan Branický, CSc., ing. Emil Divil, CSc., prof. dr. ing. Alois Grolig, DrSc., ing. Zdeněk Hoffmann, CSc., doc. ing. Dimitrij Choma, CSc., prof. Jaroslav Kabrhel, ing. Jaroslav Korbini, CSc., ing. Jaroslav Kunc, CSc., prof. ing. Jaroslav Pič, CSc.

Za vedení časopisu odpovídá prof. ing. Karel Svoboda, CSc.

Redaktorka ing. Hedvika Maliková

© Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha 1978

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA uveřejňuje studie, rozborů a vědecká pojednání o vyřešených úkolech výzkumu v oboru ekonomiky zemědělství a potravinářského průmyslu. Vydává Československá akademie zemědělská — Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství. Vychází měsíčně. Redakce: 120 56 Praha 2, Slezská 7, telefon 257541, 254451. Celoroční předplatné Kčs 120,—.

Научный журнал ЗЕМЕДЕЛЬСКАЯ ЭКОНОМИКА публикует обзоры, анализы и научные статьи о решенных заданиях по научному исследованию в области экономики сельского хозяйства. Издает Чехословацкая сельскохозяйственная академия — Институт научно-технической информации по сельскому хозяйству. Выход в свет ежемесячно. Редакция 120 56 Прага 2, Слеска 7.

The scientific journal ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA published studies, analyses and scientific treatises about the solved research tasks in the sphere of the agricultural economics. Published by the Czechoslovak Academy of Agriculture — the Institute of Scientific and Technical Information for Agriculture. Issued monthly. Editorial office 120 56 Prague 2, Slezská 2.

Die wissenschaftliche Zeitschrift ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA veröffentlicht Studien, Analysen und wissenschaftliche Abhandlungen über die gelösten Forschungsaufgaben auf dem Gebiete der Ökonomik. Herausgegeben von der Tschechoslowakischen landwirtschaftlichen Akademie — Institut für wissenschaftlich-technische Information der Landwirtschaft. Erscheint monatlich. Redaktion 120 56 Prag 2, Slezská 7.

V příštích dnech naše národy a všechen lid vzpomenou jedno z nejvýznamnějších výročí našich dějin — 60 let vzniku ČSR. Prohraná válka, rozpad rakousko-uherské monarchie a též neohrožený zápas českého a slovenského lidu o národní svébytnost vedly po třistaleté cizácké nadvládě k osvobození našich rolníků a k vytvoření samostatného československého státu. Dějiny zrodu českého státu, jakož i vývoj v Evropě byly výrazně ovlivněny událostmi Velké světové socialistické revoluce v Rusku a vznikem nového dělnicko-rolnického státu — SSSR. Vytvoření ČSR bylo velkým dějinným pokrokem ve vývoji českého a slovenského národa. Byla dosažena státní samostatnost. 28. říjen se tak stal důležitým historickým mezníkem v dějinách našich národů i přeslo, že pracující lid tehdy nedokázal využít politicky příznivé situace pro řešení sociálního osvobození a spravedlivého uspořádání společnosti.

Vzpomínané období je v životě člověka dlouhé, naplňuje převážnou část života současníka, avšak v dějinách národa je to jen krátký úsek. Přesto toto období je pro život člověka i národa přímo přetíženo těžkými a složitými obdobími i převratnými událostmi. Tak hned po válce na bedra lidu dolehly důsledky hlubokého hospodářského rozvratu. Světová hospodářská krize 30. let těžce postihla národní hospodářství a ožebračila zejména pracující a drobné podnikatele. Těžce vydobytá samostatnost národů byla pohřbena Mnichovem a fašistickou okupací, která způsobila nezměrná utrpení a strádání i přímé ohrožení existence našich národů. Teprve po porážce fašistického Německa se osvobození našich zemí sovětskou armádou a národně osvobozenecský boj našeho lidu spojený s odhodláním vypořádat se s minulostí staly historickým přelomem toku událostí. Následuje období složitého zápasu o socialistickou společnost, vítězství nad reakcí v Únoru 1948 a vybudování socialistické společnosti, která zejména po XIV. sjezdu KSČ se rozvíjí vysokými tempy.

V těchto uplynulých 60 letech prošlo rolnictvo složitým vývojem a hlubokými sociálně ekonomickými změnami.

Velká říjnová socialistická revoluce a její Dekret o půdě silně ovlivnily českou a slovenskou vesnici, zejména zemědělské dělníky a chudé rolníky. Silil odpor zemědělských dělníků proti kapitalistickému vykořisťování. Stále častěji se ozývaly požadavky provést vyvlastnění statkářské půdy a rozdělit ji mezi bezzemky a drobné rolníky. Nevyřešená držba půdy i revoluční situace ve městech vytvářely příznivé podmínky pro revoluční hnutí na vesnici a jeho spojení s revolučním hnutím proletariátu. Sociální demokracie však nebyla schopna řešit tuto situaci. Jednak proto, že neměla vyjasněný vztah k jednolitým sociálním skupinám rolníků, a jednak proto, že již dávno se přestala orientovat na socialistickou revoluci. XII. sjezd Československé sociální demokracie, konaný

v prosinci 1918, sice vznesl požadavek na zestátnění velkostatků. Vyvlastněná půda však neměla být rozparcelována a dána do vlastnictví bezzemků a chudých rolníků, ale měla přejít do vlastnictví státu. Takové řešení předbíhalo zkušenost a zájmy rolníků a nahánělo vodu na mlýn agrární straně, která toho využít a začala demagogicky slibovat parcelaci velkostatkářské půdy. Tak oportunistický sociální demokracie umožnil rozštěpit revoluční hnutí města a vesní a agrárikům se podařilo demagogickými sliby postupně strhnout značnou část rolnictva na svoji stranu. Bylo třeba poměrně dlouhého období a úsilovné práce než se pracující rolníci na vlastních zkušenostech přesvědčili, kdo je jejich společník a kdo třídní nepřítel.

To umožnilo buržoazii, především agrární straně, chopit se iniciativy a využít situace pro své politické a ekonomické zájmy. Tak ještě v roce 1919 byl vydán zákon o obstarání velkostatků, v dubnu 1919 Záborový zákon a v roce 1920 přidělový a náhradový zákon. Podle Záborového zákona měl být podroben pozemkové reformě všechen pozemkový majetek přesahující 150 ha zemědělské půdy případně 250 ha půdy včetně lesů. Únik z pozemkové reformy však umožňoval ustanovení, že ve výjimečných případech lze tuto výměru zvýšit na 500 ha s přihlédnutím k potřebě půdy v jednotlivých místech, její jakosti i vzhledu k účelnému hospodaření, zemědělskému průmyslu, zásobování měst a obecní službě. Kromě uvedeného bylo možné zprostit záboru další výměrou neomezené plochy, jestliže byla přírodním parkem, sloužila okrase krajiny anebo přispívala k zabezpečení a ochraně historických památek a jejich okolí. Tak se dostalo vlastníkům panství a velkostatků širokých možností, jak uniknout ze záboru a pozemkové reformy. V ČSR spadalo pod zábor 4 021 617 ha veškeré půdy, tj. 28,6 %. Tuto výměru vlastnilo 1 913 vlastníků, z toho 313 cizích státních příslušníků.

Přitom situace bezzemků a drobných rolníků byla velmi tíživá. O to svědčila skutečnost, že na jedné straně například Schwarzenbergové vlastnili v jižních Čechách 153 tis. ha zemědělské půdy a tím prakticky ovládali celou okresy. Arcibiskupství v Olomouci vlastnilo 46 tis. ha, arcibiskupství pražské 23 tis. ha půdy atd. Na druhé straně zhruba 50 % drobných držitelů půdy o výměře do 5 ha v českých zemích mělo necelých 5 % z veškeré půdy. Tak 64 velkostatků s majetkem půdy přes 5 tisíc hektarů mělo v Čechách třikrát více půdy než 702 577 drobných vlastníků do 5 ha.

Nedostatek půdy a agrární přelidnění vyvolávaly v mnoha oblastech polní hladovou situaci. Zemědělští dělníci a členové zemědělských rodin odcházeli do měst, anebo se pro bídu vystěhovali. Za dvanáct let (1922—1933) se vystěhovalo z nejhudších oblastí ČSR přes 100 tisíc osob. Z jednoho tisíce obyvatel se vystěhovalo na Slovensko 48, na Moravě a Slezsku 12 a v Čechách 10 osob, především do Ameriky a později též do Francie a jiných států.

Nejvíce vykořisťované a na nejnižší životní úrovni bylo zemědělské dělnictvo. Mzda zdaleka neuhrazovala životní minimum. Hodinová mzda zemědělského dělníka se pohybovala v rozmezí 1—1,60 Kč. Mzdy žen činily o 70—80 % mezd mužů. Ještě hůře na tom byli deputátníci, jejichž měsíční mzda činila 100—150 Kč.

Vlastnické rozdělení půdy a řešení sociálního postavení pracujících v zemědělství tvořily stěžejní problém vesnice. Půda doslova rozhodovala o životní úrovni rolníků, jejich existenci a perspektivě.

Politickou úlohu pozemkové reformy z hlediska zájmů vládnoucí buržoazie však jasně vyjádřil T. G. Masaryk v projevu k 28. říjnu 1927: „Po válce tak v naší zemi byly hlad a bída a lid přirozeně pohlížel nepříznivě na velké láti

fundie- záborovým zákonem předešli jsme sociální výbuchy, protože dala se lidu naděje na získání půdy.“ Buržoazie nechtěla a ani kvůli svým třídním zájmům nemohla důsledně pozemkovou reformu provést. Jejím celkovým výsledkem bylo v průměru po 1 ha zemědělské půdy 638 lisicům 182 drobným přidělcům a přes 100 ha půdy 2 055 zbytkovým stalkářům, odprodej z volné ruky přes půl milionu hektarů a vypuštěno ze záboru a vráceno bývalým majitelům více než 1,8 mil. ha půdy.

Značná část rolnictva nejenže nezískala pro svou existenci nezbytnou půdu; o tom svědčí skutečnost, že podle sčítání v roce 1930 mělo 687 055 zemědělských podniků připachtovanou nebo pachtovanou půdu, což z celostátního počtu zemědělských podniků činilo 41,68 %. Přitom v nejintenzivnější řeparské oblasti výměra propachtované půdy činila 21,95 %. Tak značná část rolnictva nezískala pro svou existenci nezbytnou půdu a ti, kteří v pozemkové reformě půdu získali, se většinou zadlužovali, neboť neměli dostatek vlastních prostředků na úhradu poměrně vysoké ceny půdy a vzniklých provozních nákladů. V roce 1927 dosáhla zadluženost zemědělců v českých zemích částky 12 miliard 692 mil. Kčs.

Pozemková reforma prováděná buržoazní společností nemohla ani dopadnout jinak. Šlo především o naplnění zájmů buržoazie, zejména agrárního kapitálu. To se vládnoucí třídě podařilo, její ekonomická a politická pozice se výrazně posílila.

Jedinou politickou stranou byla KSČ, která důsledně bojovala za plné uskutečnění pozemkové reformy a předání veškeré půdy do rukou pracujícího rolnictva, která odhalovala podvody s půdou a politiku třídního útlaku uskutečňovanou vůči bezzemkům a pracujícím rolníkům.

Významným mezníkem jak ve vývoji KSČ, tak v řešení agrární a rolnické otázky se stal V. sjezd strany v roce 1929, který ji očistil od sociálně demokratického balastu, vypořádal se s oportunistem a pasivitou, včetně jejich nositelů. Zvítězila Gottwaldova bolševická linie. Straně se dostalo s novým vedením i další revoluční perspektivy. V. sjezd KSČ mimo jiné podrobil marxisticko-leninskému rozboru vývoj kapitalismu v zemědělství. Zásady agrární politiky vyjádřil heslem: „Vypaslání veškeré půdy velkostatkářů, státu a církvi bez náhrady a její odevzdání chudým rolníkům“. Sjezd orientoval stranu k zintenzívnění práce na vesnici.

V třicátých letech bylo zemědělství těžce postiženo hospodářskou krizí. Tržby za zemědělské produkty prudce poklesly. Jestliže v roce 1928/29 činily příjmy v zemědělství v ČSR 13 864 mil. Kč, v roce 1931/32 klesly na 8 922 mil. Kč a v následujících čtyřech letech se postupně zvýšily zhruba jen o 1 mld Kč. To znamená, že ve srovnání s průměrem let 1925—1929 bylo čs. zemědělství postiženo každoroční ztrátou ve výši 3,6 mld Kč. Veškeré úsilí a houževnatost rolníků nemohly zabránit růstu jeho zadlužení, které v roce 1936 dosáhlo závažné částky 36 mld Kč. Jen na úrocích rolníci odváděli 1,5 mld Kč. Četná rolnická hospodářství se dostala do bezvýchodné situace. Exekutor byl v té době příliš častým hostem na vesnici.

KSČ vytyčila řadu revolučních požadavků k řešení tíživé situace zemědělských dělníků a pracujících rolníků, podpořila jejich odpor proti kapitalistickému vykořisťování a organizovala četné bojové akce. Klement Gottwald základní orientaci této politiky vyjádřil na konferenci pracujících rolníků v Přerově 7. 6. 1931 slovy: „V ten den, kdy se dělníci, malí živnostníci a pracující rolníci spojí, uhoří poslední hodina pánů“.

Návrh na řešení tíživé situace vesnice v polovině třicátých let byl dále

obsažen v Zemědělském plánu KSČ, přijatém v listopadu 1935, a v požadavcích vytyčených ÚV KSČ v květnu 1937. Jednalo se tu především o to, jak hospodářsky ulehčit situaci drobných a středních rolníků na účel bank, kartelů a velkostatkářů. Tento boj o řešení agrární a rolnické otázky na české a slovenské vesnici byl však přerušen zradou a kapitulanstvím agrárně finanční buržoazie, Mnichovem a fašistickou okupací.

Fašistická okupace vyčerpávala a ničila zemědělství systémem totálních dodávek. Značně omezené materiální prostředky podlomily jeho rozvoj a vyčerpávaly jeho podstatu. V roce 1945 průměrné hektarové výnosy dosáhly jen 1,19 t. Slavy skotu ve srovnání s rokem 1938 činí v roce 1946 88 %, krav 84 % a prasat 66 %. Hrubá zemědělská produkce činila v roce 1945 jen 62 % úrovně roku 1936. Zemědělství bylo vyčerpáné, se značně opotřeбенými výrobními fondy, které vyžadovaly nutně obnovu a modernizaci.

Porážkou německého fašismu a osvobozením ČSR Sovětskou armádou vznikly nové podmínky pro svobodný a demokratický vývoj. Nemalý význam mělo také přijetí Košického vládního programu. Vedoucí silou naší poválečné společnosti se stala dělnická třída v čele s Komunistickou stranou Československa. Vzhledem k příznivé vnitřní i mezinárodní situaci se KSČ orientovala na postupné rozvíjení národní a demokratické revoluce v socialistickou. Znamenalo to v podstatě neustálé omezování pozic buržoazie, která se ještě podílela na moci a současně posilování a upevňování posílené dělnické třídy.

Doslova stěžejního významu nabylo řešení agrární a rolnické otázky a v té souvislosti tvůrčí uplatnění zkušeností KSSS. Bylo nutné vymanit pracující rolníky z vlivu buržoazie, získat je pro politiku strany a postupně pro socialismus. Znamenalo to především důsledně řešit i problémy, které byly produktem kapitalistického vývoje zemědělství. Dále bylo nezbytné správným vytyčováním programových otázek zemědělské politiky pozvednout do boje nejširší masu pracujících rolníků, strhnout buržoazii masku „přátel rolníků“ a plně ji odhalit jako jejich třídního nepřítele.

Jednota zájmu dělnické třídy a pracujícího rolnictva se rovněž projevila v boji za znárodnění. Znárodněním byly řešeny společné zájmy jak dělníků, tak pracujících rolníků. Definitivně byl odstraněn ekonomický útlak a vykořisťování rolníků agrárně finančním kapitálem i cukerními koncerny.

Nejvýznamnějším poválečným opatřením bylo provedení pozemkové reformy. Ve třech etapách bylo v letech 1945—1948 přiděleno drobným a středním rolníkům 1,7 mil. ha zemědělské půdy. Do držby sládu přešlo 2 mil. 895 tis. ha převážně lesní půdy. Pozemková reforma vyřešila sociálně nespravedlivé vlastnické rozdělení půdy, překonala odvěký hlad po půdě. Bylo tak uskutečněno v našich podmínkách slavné heslo Velké říjnové socialistické revoluce: Půdu těm, kdož na ni pracují!

Boj o provedení pozemkové reformy spolu s řešením dalších problémů vesnice, formulovaných ve známých šesti zemědělských zákonech a v Hradecském programu, vyjadřovaly základní směry politiky strany na vesnici po VIII. sjezdu KSČ, rozvíjející ofenzívu proti mocensko-politickým pozicím buržoazie. V boji o uskutečnění těchto programových úkolů politiky KSČ se vytvářela jednota zájmů, pevný svazek dělnické třídy a pracujícího rolnictva. Naplnilo se to, oč strana usilovala v předválečném období. Při uskutečňování této politiky mělo velký význam využití bohatých zkušeností KSSS a široká pomoc Sovětského svazu.

Třídní přístup při důsledném řešení problémů a potřeb pracujících rolníků, jejich včleňování do politického zápasu i rozhodování o dalším vývoji ze-

zemědělství a vesnice i velká pomoc dělnické třídy, to vše tvořilo osu politického pohybu, základ úspěchu politiky KSČ i řešení agrární otázky. Získání rolníka pro politiku strany se zejména významně projevilo při střetnutí s kontrarevolucí v únoru 1948.

Další významnou etapou řešení agrární otázky se stalo socialistické združstevnění našeho zemědělství. Vycházeli jsme z Leninova družstevního plánu, v němž je vyjádřena myšlenka, že za diktatury proletariátu je družstevnictví formou budování socialistického zemědělství. Při správném spojení zájmů společnosti s osobními zájmy rolníků zajišťuje družstevnictví růst jejich hmotné a kulturní úrovně, umožňuje socialistickému státu překonat živelnost zbožní malovýroby, zabezpečit jeho plánovitý rozvoj a přeměnit je v pevný základ socialismu.

Komunistická strana Československa a náš socialistický stát v historicky krátké době uskutečnil za velké pomoci dělnické třídy a aktivní účasti rolníků socialistickou přeměnu zemědělství. Základní podmínkou tohoto historického úspěchu byla morálně politická jednola dělnické třídy a rolnictva, pevný svazek dělníků a rolníků.

Klement Gottwald na IX. sjezdu KSČ v generální linii výstavby socialismu zdůraznil jeho základní směr socialistické přestavby: Nebude u nás socialismu bez přechodu vesnice k socialismu. A nebude u nás přechodu vesnice k socialismu bez bloku, bez svazku dělnické třídy se základní masou drobných a středních rolníků. To byla trvalá marxisticko-leninská linie strany, která umožnila v historicky krátké době začlenit do socialismu miliónovou masu pracujících rolníků.

Složitost socialistické rekonstrukce zemědělství přinášela i velkou náročnost řešených otázek, mnohé nedostatky i chyby. Naši velkou výhodou bylo využití velkých zkušeností KSSS z výstavby sovětského socialistického zemědělství. Stěžejní význam měla účast a všestranná pomoc dělnické třídy. Jako jeden z mnoha příkladů lze uvést státní strojní stanice, které plnily úlohu technické základny kolektivizace, byly předvojem dělnické třídy na vesnici při její revoluční přeměně. Revoluční přeměna naší vesnice — jak konstatoval soudruh Gustáv Husák na zasedání ÚV KSČ v únoru 1973 — by nebyla možná bez politické i značné materiální pomoci dělnické třídy. Bez ní by rolnictvo nebylo mohlo překonat roztržistý charakter malovýroby. Združstevnění vesnice bylo v nejplastnějším zájmu rolnictva, ale i dělnické třídy a celé společnosti. Politika svazku dělníků a rolníků umožnila odstranit přežitě kapitalistické výrobní vztahy i zemědělskou malovýrobu a vybudovat ekonomickou základnu socialistického zemědělství. Vznikem třídy družstevních rolníků dochází ke kvantitativní změně v dělnickorolnickém svazku, který tvoří bratrské třídy socialistických výrobců, opírající se o socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků.

Z politického hlediska vybudování socialistických zemědělských družstev upevnilo náš socialistický stát a jeho hlavní základ — svazek dělníků a rolníků. Zajistilo rolníkům reálné podmínky účasti na řízení společné výroby a rozhodování společenských záležitostí. Z ekonomického hlediska vznikly základní předpoklady rozvoje zemědělství na moderní průmyslové základně. Socialistické družstevnictví rolníky nejen zbavilo vykořisťování, ale vytvořilo novou soustavu společenských vztahů, vedoucích k úplnému překonání třídních rozdílů v socialistické společnosti.

Úsilí protisocialistických sil v krizové situaci let 1968—1969 o odplatu za porážku v únoru 1948 a o návrat do předúnorových poměrů vážně ohrozilo

politiky dělnickorolnického svazku i jeho samotné základy. Družstevní rolnictvo však setrvalo na pozicích socialismu a svou obětavou prací přispělo ke konsolidaci a překonání důsledků rozvratu, vyvolaného protisocialistickými silami. Jednotná zemědělská družstva od základu změnila práci i život rolníka a dala mu nebývalé životní jistoty. Proto družstevní rolník pevně stál za svými družstvy. Politika dělnickorolnického svazku a socialistického združstevnění i v této těžké situaci úspěšně prošla tvrdou školou doby.

Do nové etapy svého rozvoje vstoupilo naše socialistické zemědělství po XIV. sjezdu KSČ. Rychlý rozvoj výrobních sil i prohlubování socialistických výrobních vztahů v zemědělství vede ke sbližování obou forem socialistického vlastnictví i dělnické třídy a družstevních rolníků. Tomu výrazně napomáhá rychle postupující vědeckotechnický rozvoj v zemědělství, spjatý s procesem koncentrace, specializace, kooperace a integrace.

Základní strategický cíl dělnickorolnického svazku se posouvá k vybudování rozvinuté socialistické společnosti a dosažení jednoho z nejvýznamnějších úkolů tohoto období — soběstačnosti v zrninách a celkového zvýšení naší soběstačnosti ve výrobě potravin. XV. sjezd KSČ stanovil tento kurs jako prvořadý celospolečenský úkol. Dosažení soběstačnosti je společný úkol dělníků i rolníků pracujících v zemědělsko-průmyslovém komplexu. Industrializace zemědělství i počátky nastupující vědeckotechnické revoluce rychle zvyšují podíl průmyslové výroby a služeb na finální výrobě potravin. Tím trvale vzrůstá účast dělníků a též socialistické inteligence na produkci potravin.

Práce v zemědělství stále více nabývá charakteru komplexně mechanizované práce s rostoucími prvky automatizace a s výrazně se zvětšujícím podílem tvůrčí činnosti. To vyvolává rychlý růst kvalifikace i celkové kulturní úrovně. Družstevní rolnictvo se tak charakterem práce stále více přibližuje dělnické třídě.

Život pracujících v socialistickém zemědělství se změnil k nepoznání. Odvěká zaostalost venkova patří k nenávratné minulosti. Socialistická přestavba zemědělství byla revolucí ve způsobu výroby i v životě rolníka. Na základě těchto výsledků úspěšné realizace politiky strany mohl XV. sjezd KSČ konstatovat: „Příjmy družstevních rolníků se v podstatě vyrovnaly úrovni čistých mezd pracovníků v ostatních odvětvích národního hospodářství“. Jestliže proti roku 1937 vzrostla osobní spotřeba na jednoho obyvatele více než trojnásobně a reálné mzdy zhruba 2,5krát, potom tento vývoj byl ještě rychlejší u rolníků.

Nedílnou součástí sociálních jistot družstevních rolníků je plné sociální zabezpečení jako u ostatních zaměstnanců. Jeho úroveň i věková hranice odchodu do důchodu patří mezi světovou špičku.

Rychlý růst národního hospodářství, trvalé zvyšování životní úrovně i vysoké sociální zabezpečení dávají pracujícím v zemědělství nebývalé sociální jistoty, a to jak ve srovnání dneška s nedávnou minulostí buržoazní republiky, tak i se současnou stále se zhoršující situací západoevropských rolníků. Realizace závěrů XV. sjezdu KSČ a naplnění úkolů 6. pětiletého plánu otevírají nové skvělé perspektivy.

Pevným základem dosažených úspěchů je těsná spolupráce dělníků, družstevních rolníků a socialistické inteligence při uskutečňování jejich společného zájmu, kterým je rozvoj a upevňování československé socialistické společnosti.

Prof. Jaroslav Kabrhel, Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

NĚKTERÉ OTÁZKY EKONOMICKÝCH A SOCIÁLNÍCH DŮSLEDKŮ KONCENTRACE, SPECIALIZACE A KOOPERACE V ZEMĚDĚLSTVÍ

Využití vědeckotechnického pokroku a přednosti socialismu, projevující se v rychlém uplatňování koncentrace, specializace a kooperace v zemědělství, má své určité specifické podmínky i v soustavné péči o pracující a rozvoj jejich schopností. Sám průběh vědeckotechnického pokroku přináší stále nové možnosti pro zdokonalování životních podmínek lidí a rozvoj jejich schopností a současně klade v tomto směru stále nové konkrétní problémy a požadavky. Jeho spojení s objektivními přednostmi socialismu představuje dialektickou interakci nejen v oblasti rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, ale uvnitř nich i v procesu rozvoje pracovní síly.

S uplatňováním koncentrace, specializace a kooperace jako důsledku využívání vědeckotechnického pokroku v podmínkách československého socialistického zemědělství dostávají se nutně na pořad dne otázky optimálního utváření životního způsobu pracujících v zemědělství a tedy i socialistických alternativ rozvíjení a ovládání procesu vědeckotechnické revoluce. To je možno řešit na základě hlubokých rozborů, vyjadřujících kolektivní interdisciplinární spolupráci.

Výstavba rozvinuté socialistické společnosti musí řešit i druhotné a negativní důsledky vědeckotechnického pokroku a s ním spojeného současného civilizačního vývoje, jako jsou problémy v oblasti životního prostředí, bytová a komunikační výstavba v souvislosti s přestavbou a dostavbou sídlišť v širších územních celcích, což má také nejužší vztah ke koncentraci a specializaci zemědělské výroby i k rozvoji celého zemědělsko-potravinářského komplexu. Mechanizace a automatizace postupně uvolňuje stále více pracovníků z procesu bezprostřední výroby do terciární sféry společenské činnosti, do oblasti vědy, výzkumu, vývoje, školského systému a tvůrčí práce vůbec. Postupně zaniká typicky náročná málo kvalifikovaná, monotonní a lidskou osobnost deformující práce. Aplikace vědy a techniky ve výrobě při jejich aktivním využívání v zemědělských podnicích již nyní vede k vytváření časových zdrojů pro pracující a umožňuje jim zvyšovat kvalifikaci a vzdělanost. Růst vědeckotechnického poznání posiluje i orientaci na specializované poznatky. Proces kvalifikačních přeměn a kvalifikační struktury společenské práce vytváří podmínky pro volnější přesun do zájmových sfér jednotlivců a tím i pro větší sebeuplatnění každého člena socialistické společnosti.

Revoluční změny ve výrobních silách a v souvislosti s tím i uplatněných koncentracích výroby, její specializaci a formách kooperace vyžadují mnoho náročné, koncepční i organizační práce a mobilizaci všech schopností pracujících. Řadu těchto problémů v současné etapě rozvoje koncentrace, specializace

a kooperace se při využití výsledků vědeckotechnického pokroku dílčím způsobem snaží řešit jednotlivé články předkládaného monotematického čísla.

V článku *Mobilita pracovníků v různých typech zemědělských podniků* v důsledku postupující kooperace a koncentrace jsou řešeny zejména otázky pohybu pracovníků mezi podniky a dále podle příslušnosti k profesním skupinám i v rámci pracovního zařazení.

Článek *Změny charakteru práce v zemědělství v důsledku postupující kooperace a koncentrace zemědělské výroby* se zabývá zejména vlivem změn v pracovní náplni na změnu charakteru práce a vlivem na kvalifikaci pracovní síly.

Ve statí *Některé poznatky výzkumu změn v postavení pracovníků v zemědělských podnicích* jsou řešeny otázky pracovní náplně a profese při změně pracoviště, dále u vedoucích pracovníků a pracovních kolektivů jejich vliv v pracovním životě a výdělku.

V článku *Vliv vědeckotechnického rozvoje na pracovní podmínky v zemědělství* je zkoumáno pracovní prostředí a faktory je ovlivňující, otázky pracovních režimů, směnnost a sezónnost i sociální klima pracoviště.

V článku *Další rozvoj koncentrace a specializace zemědělské výroby a jeho vliv na životní prostředí* jsou posuzovány otázky bytových podmínek, vybavenosti venkovských obcí a požadavky dostavby a přestavby venkovské sídlištní struktury.

Článek *Pracovní postavení žen v současné etapě rozvoje zemědělství v ČSSR* pojednává o celé škále problémů týkajících se otázek analýz věkové, profesní a kvalifikační struktury žen pracujících v zemědělství, pracovních a mimopracovních podmínek žen i jejich společensko-politické aktivity.

Také článek *Pracovní a mimopracovní podmínky mládeže v zemědělství* se kromě analýzy pracovních a mimopracovních podmínek mládeže zabývá mládeží jako zvláštní sociální skupinou, účastí mládeže na řízení, její výchovou, společenskou a pracovní aktivitou.

Ing. Jaroslav Kunc, CSc., vědecký redaktor

Současná etapa rozvoje československého socialistického zemědělství je charakterizována hlubokými přeměnami, na jedné straně je to pronikání vědeckotechnického pokroku do zemědělství a na druhé straně je to vytváření podmínek pro uplatnění a využívání vědeckotechnických poznatků a na jejich základě realizovaných nařízení a opatření.

Nová technicko-technologická opatření vyžadují nový obsah a formy řízení a organizace. S touto oblastí souvisí prohlubování výrobní specializace zemědělských podniků, jejímž předpokladem je koncentrace výroby.

Cestou ke koncentraci výroby je výrobní kooperace a integrace podniků. Zde vystupují zemědělské podniky do různé širokých vazeb s různou hloubkou vzájemného propojení.

Změny v dělbě a charakteru práce se nepromítají u pracovníků ZPoK jen do jejich vztahů v pracovní sféře, ale i do oblastí mimopracovních, a to zejména v zemědělství, kde proces koncentrace výroby uskutečňovaný různými formami kooperace, integrace a slučování podniků souvisí s přesuny pracovníků na nová pracoviště anebo i se změnou jejich pracovní náplně. Tyto okolnosti mají za následek další změny, které mohou znamenat změnu pracovního kolektivu, změnu nejbližšího vedoucího nebo i dalších nadřízených pracovníků a v některých případech i dočasnou nebo i trvalou ztrátu pracovní nebo úplné podnikové příslušnosti. Přitom všechny uvedené okolnosti působí nejen na pracovní postavení člověka ve výrobním procesu, ale ovlivňují přímo celou jeho sociální pozici a roli s celou složitostí sociálních vztahů pracovních i mimopracovních.

Práce čerpá z výzkumných úkolů Vliv postupující výrobní kooperace a integrace na sociální struktury a sociální procesy v zemědělském podniku a Změny v charakteru práce a v postavení člověka v podnicích ZPoK v různém stupni kooperačních vazeb.

I při dodržení záměru při výběru respondentů — aby se jednalo o pracovníky, kteří v zemědělství pracovali již dříve před změnami, kterými do jejich pracovního života zasáhly kooperační a integrační vazby zemědělských podniků, anebo kteří se na zemědělské povolání připravovali a srovnávali podmínky současného stavu se svými zkušenostmi ze škol a učilišť — ukázala se mezi pracovníky různých typů zemědělských podniků značná odlišnost v tom, nakolik se jich dotýkaly sociální procesy a změny způsobené přestavbou výrobně organizační struktury zemědělství.

POHYB PRACOVNÍKŮ MEZI PODNIKY

V podnicích s vertikální kooperací ve výrobě a zpracování zeleniny docházelo poměrně málo k pohybu pracovníků v důsledku zapojení jejich výrobního odvětví do kooperačních vazeb. Většinou v odvětví pracovali stejní pracovníci jako dříve. Tam, kde se kooperace týkala sušení a výroby tvarovaných krmiv, se situace lišila v tom směru, že zde sice pracovala většina pracovníků z původního podniku, ale z poloviny z jiných výrobních odvětví. Objevují se zde poněkud čteněji pracovníci, kteří přešli z jiných podniků.

I. Přehled o dřívějším pracovišti nynějších pracovníků v kooperačních vazbách

Dřívější pracoviště	Pracovníci (v %)			
	podniků, kde dochází ke kooperaci ve výrobě		SZP	
	zeleniny	tvarov. krmiv	výrobních	zaměřených na služby
Nynější podnik				
— stejné odvětví výroby	83,2	44,1		
— jiné odvětví výroby	10,1	35,3		
Jiný zemědělský výrobní podnik	1,1	5,9	44,6	44,9
Jiný zemědělský nevýrobní podnik		2,9	7,7	18,6
Podnik potravinářského průmyslu			3,1	2,5
Mimo zemědělství a potravinářský průmysl — jiné odvětví národního hospodářství	2,2	11,8	15,4	11,9
Odborná škola nebo učiliště	3,4		26,1	21,2
Domácnost			3,1	
Jiná možnost				0,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

V nově založených společných zemědělských podnicích (SZP) ve zkoumaném souboru přišli všichni pracovníci odjinud. Vzhledem k záměru výběru jsou zde pochopitelně více zastoupeni pracovníci ze zemědělských výrobních podniků. Je zde kolem 25 % pracovníků, u nichž se jedna-

lo o první pracovní místo a kteří nastoupili přímo z odborných škol nebo učilišť. Konečně jsou zde zastoupeni i pracovníci, kteří do podniku přišli z jiných odvětví národního hospodářství, ale v jejich pracovní minulosti bylo období, kdy pracovali v zemědělské výrobě.

Tab. I ukazuje dřívější pracoviště pracovníků zapojených do kooperačních vazeb a zaměstnanců SZP.

Pracovníci, kteří nastoupili do svých dnešních pracovních míst z jiných podniků anebo z jiných odvětví výroby současného podniku, pracovali tam dříve nejčastěji jako:

- v nezemědělských podnicích: jiní dělníci, THP, traktoristé a řidiči;
- v potravinářských podnicích: THP, jiní dělníci, traktoristé a řidiči;
- v jiných zemědělských podnicích: traktoristé a řidiči, opraváři a údržbáři, THP; v nevýrobních podnicích též jako jiní dělníci;
- v jiných odvětvích výroby současného podniku: opraváři a údržbáři, ošetřovatelé skotu, traktoristé a THP.

Ti, u kterých se nejednalo o přechod z jiného odvětví nebo podniku, pracovali zejména jako manuální pracovníci RV, traktoristé a řidiči, THP, opraváři a údržbáři.

Tyto poznatky korespondují s výsledky mobility v rámci profese.

MOBILITA PRACOVNÍKŮ PODLE PŘÍSLUŠNOSTI K PROFESNÍM SKUPINÁM

Tab. II zachycuje podíl přesunů mezi jednotlivými skupinami profesí.

Nízká mobilita v rámci profesních skupin se projevila zejména u manuálních pracovníků RV, traktoristů a řidičů a konečně i opravářů a údržbářů. Podstatně vyšší byla u ošetřovatelů zvířat ve SZP, kde původní profese korespondovala s nynější pouze u necelých dvou pětina ošetřovatelů skotu a 6,4 % ošetřovatelů drůbeže. Mezi ošetřovatele nastoupilo mnoho nových pracovníků ze škol a učilišť a dosti značný podíl jiných dělníků (většinou z jiných odvětví národního hospodářství), mezi ošetřovatelky drůbeže i ženy z domácnosti. Ošetřovatelé prasat ve velkovýrobních podmínkách jsou bývalí ošetřovatelé skotu.

Pracovníky sušáren jak s mechanizovanou, tak s nemechanizovanou prací tvořili zejména bývalí traktoristé, řidiči a opraváři a jiní dělníci.

U THP byla většina (70,1 %) těmito pracovníky i před kooperačním změnami.

Sledování podílu jednotlivých skupin profesí v uvažovaných čtyřech typech podniků ukazuje, že v důsledku kooperace a zejména specializace výroby dochází ke snižování počtu různých profesních skupin (kde jsou zařazovány profese vzájemně si blízké) a že lze mluvit o určité větší profesní homogenitě specializovaných pracovišť zemědělských podniků nebo specializovaných zemědělských podniků.

Podniky, kde byl proveden výzkum změn v charakteru práce a v postavení pracovníků v zemědělských podnicích, je možné rozdělit do čtyř skupin:

I. JZD, kde došlo k vertikální kooperaci při výrobě a zpracování zeleniny se závody potravinářského průmyslu;

II. zemědělské podniky, kde vzniklo nové netradiční výrobní odvětví, jehož výrobky se staly předmětem kooperace s jinými podniky (sušárny s výrobou tvarovaných krmiv);

II. Přesuny mezi jednotlivými skupinami profesí

Přislušnost k profesní skupině před kooperačními změnami	Zastoupení pracovníků (v %)									THP (%)
	v současné profesní skupině DP									
	T—Ř	O—Ú	MP RV	OS	OP	OD	SM	SR	JD	
T—Ř	67,8			12,5			28,0	25,0		3,5
O—Ú	8,5	61,1					36,0	25,0	12,5	1,1
MP RV			73,1			3,2	4,0			2,3
OS	1,7		7,8	37,5	100,0	6,4	4,0		12,5	1,1
OP								25,0		
OD			3,1			6,4			25,0	
SM										
SR										
JD	11,8	16,7	4,7	12,5		19,4	8,0	25,0	25,0	1,2
DOM						6,5				
ŠK—U	8,5	16,7	6,3	37,5		35,5			12,5	20,7
THP	1,7	5,5				22,6	20,0		12,5	70,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

T—Ř — traktoristé, traktoristé-opraváři, řidiči

O—Ú — opraváři, údržbáři

MP RV — manuální pracovníci RV

OS — ošetřovatelé skotu

OP — ošetřovatelé prasat

OD — ošetřovatelé drůbeže

SM — pracovníci sušáren, kteří pracují s mechanizací

SR — manuální pracovníci sušáren

JD — jiní dělníci

DOM — pracovnice, které nastoupily z domácnosti

ŠK—U — pracovníci, kteří nastoupili z odborných škol nebo učilišť

III. výrobní společné zemědělské podniky zaměřené na živočišnou výrobu;

IV. společné zemědělské podniky v oblasti služeb.

Zastoupení skupin profesí v jednotlivých skupinách podniků podle formy kooperace:

I. traktoristé-řidiči

opraváři

manuální pracovníci RV

jiní dělníci

THP

15,7 %

5,6 %

66,3 %

1,1 %

11,3 %

100,0 %

II. traktoristé-řidiči	2,9 %
pracovníci sušárenství	82,4 %
jiní dělníci	5,9 %
THP	8,8 %
	100,0 %
III. traktoristé-řidiči	1,6 %
opraváři	1,6 %
ošetřovatelé ŽV	63,0 %
THP	33,8 %
	100,0 %
IV. traktoristé-řidiči	36,4 %
opraváři	10,2 %
manuální pracovníci	4,2 %
pracovníci sušáren	0,9 %
jiní dělníci	4,2 %
THP	44,1 %
	100,0 %

Nejtypičtějšími znaky tohoto jevu jsou (kromě již zmíněného narůstání určité specializované profese nebo skupiny příbuzných profesí) tyto:

1. Specializované skupiny profesí, které mají v dané formě kooperace největší zastoupení, se spojují — neobsahuje-li jejich práce sama tuto náplň — se skupinami, které zajišťují vysokou mechanizovanost výroby a práce (např. manuální pracovníci RV a traktoristé) a jsou zaměřeny jak na vlastní výrobní činnost, tak na činnosti, které podmiňují práci ostatních (např. opraváři).

2. Ve SZP narůstá podíl THP, tento podíl narůstá i v kooperujících odvětvích tradičních zemědělských podniků — tato okolnost však v rámci celého podniku není tak výrazně zřetelná.

3. Pro specializované provozy je typické, že z tradičních zemědělských povolání tam bývá zastoupena jedna skupina příbuzných profesí, kdežto ostatní pracovníci představují buď nositele technizace výroby, nebo řídicí a koordinující složku.

MOBILITA PRACOVNÍKŮ V RÁMCI PRACOVNÍHO ZAŘAZENÍ

Stejně jako se ukázala silná vazba (C_{norm} 0,8652) mezi dříve vykonávanou profesí a profesí současnou, zejména u některých kategorií pracovníků (manuální pracovníci RV, traktoristé a řidiči, opraváři, ošetřovatelé skotu), tak se ukázala i stejně silná (C_{norm} 0,8601) vazba mezi pracovním zařazením před zapojením činnosti pracovníka do kooperačních vazeb a po zapojení.

Mobilita v rámci pracovního zařazení je zachycena v tab. III.

Ve všech kategoriích se ukazuje vzájemná závislost pracovního postavení. K nejnižšímu pohybu došlo u hlavních vedoucích podniků a u dělníků, naopak k vyššímu u vedoucích nižších organizačních jednotek a jiných THP, což jsou rovněž dvě kategorie, kde nastoupilo nejvíce osob, které nebyly předtím zaměstnány.

Změny ve vertikální pozici pracovníků nebyly význačné a i jejich rozptyl — odmyslíme-li si příchod pracovníků, kteří nebyli zaměstnání — není velký, větší je pouze u vedoucích nižších organizačních jednotek, mezi kterými se objevuje dosti původních dělníků.

Drívějšími pracovišti, odkud nastoupili do svých nynějších pracovních míst, byly u hlavních vedoucích podniků ve všech případech zemědělské

podniky, obdobně tomu bylo u vedoucích středních organizačních jednotek. Vedoucí nižších organizačních jednotek přišli převážně rovněž ze zemědělství, čtvrtina jich nastoupila ze škol a učilišť. Jiní THP (což byli projektanti Sdružených služeb RV Tachov) přišli převážně ze škol, administrativní pracovníci zvláště ze zemědělství a škol.

III. Mobilita pracovníků v rámci pracovního zařazení

Pracovní zařazení před kooperačními změnami	Zastoupení pracovníků (v %) v současném pracovním zařazení					
	HV	VSOJ	VNOJ	AP	JTHP	D
HV	88,9	15,0	6,5	9,5		
VSOJ	5,6	55,0	6,4			0,5
VNOJ		5,0	35,5	4,8	25,0	0,9
AP	5,5		3,2	57,1		3,8
JTHP		5,0				0,5
D		5,0	22,6	9,5		81,1
Nebyl zaměstnán		15,0	25,8	19,1	75,0	13,2
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

HV — vedoucí pracovník podniku (vedení podniku a hlavních odvětví)

VSOJ — vedoucí pracovník střední organizační jednotky

VNOJ — vedoucí pracovník nižší organizační jednotky

AP — administrativní pracovník

JTHP — jiný THP

D — dělník

Tri čtvrtiny sledovaných dělníků pracovalo před kooperačními změnami v zemědělských podnicích (nynějších nebo jiných), osmina přišla z učilišť a necelá devítina z jiných odvětví národního hospodářství.

SOUHRN

V práci je sledována mobilita pracovníků mezi podniky, mezi skupinami profesí a v různých stupních řízení, vyvolaná procesem koncentrace a specializace výroby.

Na tuto práci navazují další sdělení, která sledují jednotlivé i komplexní změny, které ovlivňují postavení pracovníků v zemědělských podnicích.

Proces koncentrace a specializace zemědělské výroby souvisí také úzce se změnami v sociální struktuře zemědělských podniků.

Došlo dne 7. 9. 1977

Adresa autora:

Ing. Miroslav Jiříčka, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Nejbližším cílem naší společnosti je vybudování rozvinuté socialistické společnosti. Společnost socialistického typu vytváří reálnou perspektivu života, jehož bohatost pojímá daleko širěji než konzumní kapitalistická společnost. S tímto aspektem úzce souvisí i pojetí práce za socialismu. Lidská práce má uprostřed socialistických výrobních vztahů rozvětvenější význam, než jen vytvářet hmotné statky k obecné spotřebě. Účast člověka ve výrobním procesu není již motivována jen touhou po výdělku a její smysl a hloubku spojení nelze posuzovat jen podle množství či jakosti vyrobeného produktu.

Stupeň efektivnosti, kterého lidská práce může dosáhnout, je v podmínkách socialismu podstatně vyšší, než tomu bylo a je ve společenských formacích předcházejících. Především proto, že tu objektivně vzniká soulad mezi společenskými cíli a zájmy jednotlivce. Neznamená to, že neexistují rozpory subjektivního charakteru, jejichž jádro spočívá v člověku, v jeho nedokonalosti, v přežitcích a omylech. To jsou však nesrovnalosti, které lze řešit, odstranit. Vcelku však platí, že globální soulad zájmů uvolňuje tvůrčí schopnosti pracujících, podněcuje takové morálně politické postoje lidí, které jsou s to uvolnit velké rezervy.

Samotná práce, její obsah se přitom mění způsobem, který přináší i mimoekonomický efekt. Lidská práce se obohacuje o úkony, které kladou vyšší požadavky na kvalifikaci a zároveň zvyšují podíl duševní činnosti. Kromě zvýšení produktivity práce se dostavuje další efekt — rozvíjí se celková osobnost člověka, kromě větší pracovní kvalifikace se rozšiřuje i celkový duševní obzor, ideová vyspělost a morální úroveň. To vše zpětně ovlivňuje další zvyšování celkového účinku lidské práce.

„Komunismus začíná tam, kde se objevuje obětavá, těžkou práci překonávající péče řadových dělníků o zvýšení produktivity práce... Produktivita práce je koneckonců to nejdůležitější a hlavní pro vítězství nového společenského řádu... Kapitalismus může být a bude definitivně poražen tím, že socialismus vytvoří novou, mnohem vyšší produktivitu práce“. Uvedenými myšlenkami V. I. Lenin (1955) naznačil další směr vývoje a obsah revolučního přetváření dělbý a charakteru práce.

VÝSLEDKY TERÉNNÍHO ŠETŘENÍ O ZMĚNÁCH CHARAKTERU PRÁCE V ZEMĚDĚLSTVÍ

V reprezentativním souboru 947 pracovníků ze zemědělských podniků ověřujících experimentálně plánování sociálního rozvoje bylo provedeno terénní šetření, zaměřené na otázky vlivu koncentrace a specializace země-

dělské výroby na charakter práce v zemědělství. Syntéza výsledků přinesla tyto závěry:

K vlastnostem práce

Nejrozšířenější vlastnosti vykonávané práce podle výpovědi většiny respondentů byly: odpovědná, tělesně namáhavá, převážně ruční, rozmanitá, s možností uplatnit znalosti a schopnosti. Celkový příznivější obraz vlastností práce byl zjištěn u mužů, u mladých věkových skupin, u mechanizátorů a pracovníků dílen, relativně méně příznivý obraz u žen a pracovníků v živočišné výrobě, a to zvláště rozsahem fyzické námahy a jiné zátěže.

Přestože základem byly subjektivní výpovědi o vlastnostech vykonávané práce, dá se na základě těchto zjištění předpokládat, že proces industrializace je provázen zmenšováním výskytu anebo odstraňováním nepříznivých vlastností práce jako je fyzická namáhavost, sezónní výkyvy, nepříjemné důsledky pro život mimo práci, jednostrannost aj. Současně je tento proces nerovnoměrný vzhledem k profesním kategoriím a zvláště vzhledem k mužům a ženám a k věkovým skupinám.

Podnikové a nadpodnikové řízení, sociální plánování a technický rozvoj zde má nesnadný a dlouhodobý úkol vyrovnávat nerovnoměrnosti v procesu přeměn zemědělské práce, předvídat jeho diferencované působení na profesní kategorie, na věkové skupiny, na muže a ženy, podle potřeby jim předcházet, odstraňovat anebo zmírňovat nežádoucí důsledky.

Přeměna univerzálního výrobce v „díličho“ specializovaného pracovníka v zemědělství zřejmě nepovede k tak úzkému a jednostrannému profilu práce, jako tomu je v jiných oborech.

K hodnocení vlastností práce

Nepříliš kladně je hodnocena strojová vybavenost práce, dobře přírodní podmínky práce, seberealizačně významné prvky jako odpovědnost, rozmanitost aj. Nerovnoměrně probíhající proces přeměn zemědělské práce se projevil ve výrazně rozdílném hodnocení některých vlastností spojených s obsahem práce a pracovním prostředím a seberealizačně důležitých vlastností, a to nejenom mezi profesními kategoriemi, ale zvláště mezi věkovými skupinami a zejména mezi muži a ženami.

Úkolem sociálního plánování je zlepšením organizace práce a řízení a dalšími opatřeními působit k rozšiřování seberealizačně významných prvků práce, napomáhat k jejich rovnoměrnějšímu rozložení podle profesních kategorií a podle sociálních skupin, aby pracovníci seberealizačně významné vlastnosti přijímali, dovedli je využívat a jejich prostřednictvím dosahovat většího uspokojení z vykonávané profese a z práce v zemědělství.

K seberealizačním vlastnostem práce

Výrazné soustředění vysoce mechanizované práce do menšího počtu profesí a do vyčleněných provozů v rámci kooperace a integrace svědčí o nerovnoměrném postupu mechanizace, doprovázeném vytvářením kombinací sociálních charakteristik, a to: více mechanizovaná práce u mužů,

mladých věkových skupin, s vyšší odbornou kvalifikací, s vyšší pracovní odměnou, spokojených s vykonávanou profesí, s pozitivnějšími představami o její společenské prestiži; nemechanizovaná práce u žen, starších věkových skupin, s nižší odbornou kvalifikací, s nižší pracovní odměnou, méně spokojených s vykonávanou profesí, s méně pozitivními představami o její společenské prestiži. Rozdíly v mechanizovanosti práce mezi muži a ženami a mezi profesními kategoriemi se prozatím zvětšují. Postoj k mechanizaci práce byl ve všech sledovaných skupinách pozitivní. To svědčí o příznivých sociálně psychologických předpokladech pro postupné vyrovnávání rozdílů.

Zastoupení „tvůrčích“ a „atraktivních“ prvků práce je nejenom nerovnoměrné, ale celkově nízké. Značně se liší podle profesních kategorií, ale i podle věkových skupin a podle mužů a žen. Byla zjištěna velmi silná souvislost mezi „tvůrčím“ a „atraktivním“ obsahem práce a okolnostmi jako úroveň odborné kvalifikace, výše pracovní odměny, uspokojení z práce, ale také s účastí na řízení a s celkovou společensko-politickou aktivitou.

Postupně zvyšovat „tvůrčí“ obsah práce a její „atraktivnost“ povede tedy nejenom ke zlepšení odborné úrovně práce a úrovně pracovního výkonu, ale i ke zintenzívnění celkové aktivity a angažovanosti.

Je to další z důležitých úkolů sociálního plánování a řízení v zemědělském podniku i v nadpodnikové sféře, jehož význam poroste zvláště ve vztahu k nastupující vědeckotechnické revoluci a ke strukturálním přeměnám v zemědělství.

K pracovnímu prostředí

Přírodně podmíněné pracovní prostředí bylo hodnoceno vcelku příznivě: méně uspokojivě byla hodnocena péče o ochranu zdraví a bezpečnost práce. Nedostatečná je hygienická a společenská vybavenost pracovišť především v rostlinné výrobě včetně mechanizátorů a řidičů. Byly zjištěny rozdíly mezi profesemi nejenom v přírodně podmíněném pracovním prostředí, ale i v péči o pracovní prostředí ze strany podniku.

Tyto otázky je možno řešit přímo v zemědělských podnicích, zvláště v rozvinutějších kooperujících podnicích. Je to další a velmi aktuální oblast podnikového řízení a sociálního plánování.

K časovým charakteristikám práce

Méně se již vyskytuje pracovní den delší než 9 hodin, častěji je rozšířen pracovní den v obvyklé délce 8–8,50 h, a to i v sezóně. Kratší délka pracovního dne je soustředěna na ženy, ošetřovatele hospodářských zvířat, starší věkové skupiny, delší pracovní den na muže, mechanizátory, řidiče, pracovníky dlen, kočí, v sezóně i na pracovníky RV, na mladší a střední věkové skupiny; sezónní výkyvy se týkají hlavně mužů, pracovníků RV, mechanizátorů.

Práce je většinou organizována v jednosměnném provozu, avšak v posledním období také v dvousměnném provozu a s minimálními sezónními výkyvy v úpravě směn. Práce v běžné náplni je převážně zajišťována po celý rok, a to ve stejném podniku. Práci se sezónním charakterem, zajištěnou jen na část roku, měly hlavně ženy. Vyskytovala se hlavně v JZD, u ostatních pracovníků RV a starších věkových skupin.

Celková váha rozdílů v časových charakteristikách práce vzhledem

k ostatním sledovaným znakům práce se pro profesní kategorie a pro věkové skupiny zmenšuje. Pro muže i ženy však tyto rozdíly nabyly na významu a postoupily na jedno z nejpřednějších míst. Zmírnění rozdílů je možné lepším využíváním časového fondu práce na základě efektivnější organizace a řízení, odhalením možných rezerv, lepší kontrolou práce, racionalizačními a dalšími opatřeními na úrovni podniku.

Sociální plánování zde může působit zejména harmonizací časových charakteristik práce s podmínkami mimopracovního života a s jeho požadavky (rodina, děti, zdraví, rekreace, studium aj.) a důrazem na zajištění disponibility volného času pro všechny skupiny pracovníků v množství a v rozložení, které by bylo srovnatelné s ostatními odvětvími, odpovídalo zákonným ustanovením a umožnilo nejenom obnovu pracovní síly a její kvalifikace, ale i různé mimopracovní činnosti, důležité pro rozvoj člověka.

K pracovním skupinám

Zařazování pracovníků převážně do větších pracovních skupin složených z různých profesí, s velkým podílem dočasně zařazených členů a často i s několika pracovišti vytváří poměrně obtížné podmínky pro řízení a organizování práce, přestože některé pracovní skupiny mají relativně vysokou stabilitu vzhledem k celkovému počtu pracovníků, k jejich obměně a k trvalosti zařazení. Rozdíly mezi profesemi se projevují v „skupinové“ nebo „oddělené“ práci a ve skupinovém klimatu.

Typologie pracovních skupin z hlediska skupinové spolupráce a skupinových vztahů, a to se zřetelem k profesním kategoriím a s ohledem na pracovní výkon, by se měla stát základem pro sociální analýzu pracovních skupin v zemědělských podnicích zvláště ve vyčleněných provozech v rámci kooperace a integrace s cílem zjistit typické znaky, ale i efektivnost z hlediska pracovního výkonu a z hlediska řízení a „sociální“ efektivnost vzhledem ke kooperaci a integraci a k potřebám nově vznikajících zemědělských podniků.

Ke spokojenosti s vykonávanou profesí

Spokojenost s vykonávanou profesí byla poměrně vysoká. Nespokojený byly spíše méně mechanizované profesní kategorie, s méně „atraktivní“ prací, středně a výše odměňované, muži spíše než ženy, mladé a střední věkové skupiny spíše než starší respondenti. Rovněž představy o společenské prestiži profese jsou poměrně vysoké. Nižší společenskou prestiž profese pociťují spíše profesní kategorie s málo „atraktivní“ prací, s nižší pracovní odměnou, starší věkové skupiny, ženy.

Vykonávanou profesí by doporučila většina dotazovaných, a to především mladší věkové skupiny. O změně profese uvažovala jen malá část dotazovaných; relativně častěji to však byly vysoce mechanizované profesní kategorie, muži, mladé věkové skupiny.

Zemědělské podniky potřebují stabilizovaný kádr kvalifikovaných pracovníků v odpovídajícím profesním i sociálním členění. K tomu mohou působit odměňováním a různými výhodami pro pracující, ale také lepší technickou úrovní a lepší organizací práce a řízení, která by umožnila využívat specifických charakteristik jednotlivých profesí a jejich specializace, zabezpečila možnost dosahovat vysoké pracovní výkony při politice od-

měňování orientované k vyrovnání se srovnatelnými profesemi v jiných odvětvích a při informování pracovníků o výhledech pracovního uplatnění a možnostech postupu na pracovišti a v podniku.

Diferenciační váha sledovaných charakteristik práce

Vyrovnání diferenciacie ve sledovaných sociálních charakteristikách práce závisí především na změnách v charakteru zemědělské práce a v odborné i celkové, tj. také morálně politické připravenosti jejích nositelů. Základní význam mají přeměny v charakteru zemědělské práce. Vyžadují mimo jiné vynaložení dalších značných prostředků v zemědělských podnicích i v celostátním měřítku. Je důležité, aby kritériem pro další technický a technologický rozvoj byl nejenom výrobní a ekonomický efekt, ale také „sociální“ efekt se zřetelem k rozvíjení spokojenosti z vykonávané práce a životního způsobu socialistického člověka. Velké úkoly se týkají oblasti kvalifikace, a to z hlediska profesních kategorií, věkových skupin, pohlaví i hospodářských sektorů. Dále je to oblast, která souvisí s mimopracovním životem a se životním způsobem. Patří sem časové charakteristiky práce, pracovní volno, dovolená na zotavenou a s tím spojená mimopracovní aktivita.

TRENDY DALŠÍHO VÝVOJE CHARAKTERU PRÁCE V ZEMĚDĚLSTVÍ

Zemědělství je ve stadiu, kdy se v něm dokončují přeměny vyvolané industrializací a současně do něho pronikají další nové prvky vědeckotechnického rozvoje. Přitom se rozvíjejí všechny tři základní výrobní faktory v zemědělství: člověk, stroj i pracovní předmět. V současném období jde především o to, aby se vzájemné vztahy a působení těchto faktorů řešily harmonicky.

Zemědělská mechanizace se rozvíjí současně v několika směrech. Rozšiřuje se sortiment strojů určených k výrobě, zpracování a dopravě zemědělských produktů. Současně se zvyšuje průměrná síla a kapacita strojů. Stroje se stávají stále složitějšími, specializovanějšími a vyžadují stále jemnější obsluhu. Rychle se rozšiřuje používání silných traktorů a je zřejmé, že se vývoj nezastaví na tomto stupni.

K industrializaci výroby a tím k úspoře pracovních sil dochází i v živočišné výrobě. Zprůmyslnění je prakticky uskutečněno ve výrobě drůbežího masa a vajec a zčásti ve výkrmu prasat, tj. v odvětvích, kde lze nejnáze dosáhnout homogenizace stáda. Proces zprůmyslnění ovšem pokračuje i v ostatních odvětvích živočišné výroby přes některé překážky, které jeho rozvoj dosud zpomalují.

Současně s rozvojem mechanizačních a automatizačních prostředků se mění i pracovní předmět. Moderní genetika objevem hybridace, zavedením selekce, vyhledáváním přirozených i vyvolaných mutací a řadou dalších způsobů umožňuje výzkumným laboratorům připravovat stále pestřejší biologický materiál, lépe vyhovující potřebám. Rovněž značné jsou možnosti při vytváření podmínek pro látkovou výměnu a asimilaci organismů. Protože náš vliv na podnebí a na počasí je zatím omezený, soustřeďuje se pozornost především na lepší poznání vztahů mezi půdou a rostlinou, na poznání úlohy, kterou hrají voda a organické i anorganické látky v půdě, na možnosti vývoje rostlinných organismů a na studium mikrobiologie.

Právem začíná být dnešní moderní zemědělství označováno za biologický průmysl.

Vědeckotechnický rozvoj mění i úlohu člověka ve výrobním procesu, jeho postavení, pracovní a životní podmínky a vztahy mezi lidmi. Rozsáhlá koncentrace výroby v socialistickém zemědělství umožňuje pokročilou specializaci výroby a současně si vynucuje hlubokou dělbu práce, jež přináší vedle nesporných výhod i některé problémy, zejména pokud jde o kvalifikaci pracovníků a jejich motivaci k práci. Probíhající proces koncentrace a specializace zemědělské výroby vyvolává významné změny ve struktuře povolání.

Vlivem rozvoje chemie, biologie a energetiky se v zemědělství mění i původní obsah kvalifikace: vedle individuálních odborných znalostí a dovedností vystupují stále více do popředí různé tzv. sociální vlastnosti, tj. schopnost adaptovat se jak v technické, tak i v sociální organizaci, zatímco dříve závisela kvalifikace dělníka téměř výlučně na technicko-organizačních podmínkách práce. V období automatizace bude stoupat stále více význam sociálních podmínek, charakteru sociálních vztahů v podniku, postoje dělníka k práci, k podniku a ke společnosti, jeho ochoty přijmout určené úkoly a podrobit se jim apod. Proces koncentrace a specializace ovlivňuje ustálenou soustavu kvalifikace a profesí a tradiční systém všeobecného vzdělávání a přípravy k povolání i v zemědělství.

Mezi základní cíle socialistické společnosti však patří změna vztahu člověka k práci, omezení a likvidace fyzické dřiny a postupné odstraňování rozdílů mezi prací duševní a tělesnou. Řešení těchto problémů má v zemědělství některé specifické rysy. Zemědělské práce jsou vykonávány převážně venku, mimo provozní budovy, což s sebou přináší nutnost přizpůsobovat se klimatickým podmínkám a v četných případech zvyšuje zátěž člověka při práci. Práce si rovněž zachovala do určité míry svou proměnlivost v průběhu ročních období, zejména v rostlinné výrobě, a v souvislosti s tím se mění druh a velikost pracovního zatížení organismu. Práce je navíc do určité míry nárazová v důsledku biologických cyklů ve výrobě.

Koncentrace živočišné výroby vede k odstranění řady fyzicky namáhavých prací. Řada úkonů nebo celých pracovních operací bude postupně automatizována v dostatečně koncentrovaných chovech. Námaha dojičů se postupně snižuje, zvláště v moderních dojárnách. Další úspora námahy vzniká např. při odklizu mrvy bezstelivovým roštovým ustájením. Avšak ani pak práce s výkaly neodpadne a stupeň její kulturnosti bude záviset na zdokonalení funkční úrovně speciální mechanizace.

Při chovu prasat v koncentrovaných chovech se přesunulo těžiště činnosti ošetřovatele do oblasti kontroly a obsluhy mechanismů. Stoupl však význam pracovního prostředí (např. hrozící vysoká prašnost při výkrmu suchou směsí, které však lze čelit vhodnou úpravou krmiv). Vysoký podíl ruční práce zůstane nadále v chovu selat, jako ostatně u chovu většiny mláďat. Výroba vajec se bude uskutečňovat převážně v klecovém chovu, kde je nutno usilovat o zlepšení pracovního prostředí a o snížení statické zátěže a monotónnosti práce.

Neuropsychická zátěž mechanizací stoupla, zejména u prací monotónních, s vnuceným pracovním tempem a při pracích s trvalým zatížením pozornosti. Významný vliv má i zvyšování pojízdné rychlosti mechanismů a zvětšování jejich pracovního záběru a jejich výkonu za jednotku času.

Při ošetřování zvířat je hlavním zdrojem neuropsychické zátěže živý

organismus zvířete, nikoliv mechanismus. Každé zvíře má svou vlastní psychiku, reaguje zpětně na kladné nebo záporné impulsy, při špatném zacházení třeba i agresivně.

Mechanizací a automatizací většiny úkolů spojených s ošetřováním zvířete bude sice ubývat příležitostí, kdy se člověk dostává do bezprostředního styku s daným jedincem, ale výrazné zvyšování počtu ošetřovaných jedinců bude posilovat tendenci k většímu opakování takových styků v jejich souhrn.

Společným faktorem ovlivňujícím jak fyzickou, tak i psychickou zátěž pracovníka v zemědělství je pracovní režim. To proto, že charakteristickým znakem zemědělských prací je jejich nerovnoměrné rozdělení v průběhu roku v rostlinné výrobě a přerušovaná obsluha zvířat v živočišné výrobě. Oba znaky pramení ze skutečnosti, že se výrobní proces v zemědělství týká biologického materiálu. Je opravdu obtížné sladit nerovnoměrnost potřeby živé práce s požadavkem rovnoměrného zatížení pracovníka v průběhu roku. Proto je řešení problémů organizace pracovního času jedním z nejzávažnějších úkolů organizátorů výroby v zemědělství. Vyhovující organizace práce, pracovního času, a to nejen v průběhu dne, ale i týdne a roku je důležitá pro zachování pracovní schopnosti člověka, pro zvyšování produktivity práce a má i význam zdravotní a sociální.

Socialistická koncentrace a specializace výroby poskytuje v tomto směru možnosti, které byly u soukromě hospodařícího rolníka vůbec nemyslitelné. Specializace pracovníků a rozsah prováděných pracovních operací umožňuje vzájemnou zastupitelnost pracovníků, čímž je dán základní předpoklad pro vyhovující organizaci pracovních režimů. Je nanejvýš pravděpodobné, že další rozvoj zemědělské výroby bude charakterizován i zavedením průmyslové organizace pracovní doby, tj. prací na nepřerušované směny, i když si zemědělství nadále zachová některé své specifické znaky, zejména v rostlinné výrobě.

ZMĚNY CHARAKTERU PRÁCE A KVALIFIKACE PRACOVNÍCH SIL

V souvislosti s přechodem od nekvalifikované ke kvalifikované práci a od jednoduché k složité práci dochází i v zemědělství k zásadním změnám v kvalifikačních modelech. S vědeckotechnickým rozvojem postupně mizí profese spjaté převážně s ruční mechanickou prací a vznikají nové sdružené profese širokého profilu, náročnější na tvůrčí práci. Specializace u nich není odstraněna, ale naopak je nahrazována univerzálním základem, který stimuluje dynamiku jejího rozvoje.

Dynamický rozvoj zemědělství vyžaduje pružně reagovat na změny v oblasti přípravy na povolání. Pozvolna dochází k intelektualizaci fyzické a industrializaci duševní práce. Proti doposud převažující tendenci poskytovat prostřednictvím vzdělání „maximum specializace“ se vyžaduje již v současném období „maximum adaptibility“. Pro vzdělávací systém v podmínkách rychlého vědeckotechnického rozvoje je charakteristická obsahová i organizační otevřenost, aby bylo možno neustále vstřebávat nové vědecké poznatky, a dále aby lidé dosahovali příslušné vzdělání s určitým předstihem.

Převaha intenzivních faktorů ekonomického růstu československého zemědělství urychluje potřebu dynamizace kvalifikační struktury. Tento proces probíhá po dvou vzájemně se prolínajících liniích — po linii postupné specializace s neustálým vydělováním úzkých odborností a po linii profesní integrace s tendencí ke slučování odborností.

Kvalifikace dnes již není založena jednoznačně na kvantu faktických odborných zkušeností, ale vychází ze souboru základních kvalifikačních konstant. Mezi nimi hrají významnou úlohu takové vlastnosti (např. schopnost jednat s lidmi, působit na kolektiv), které sice neovlivňují přímo technickou stránku vykonávání profesní role, mají však nesmírný význam pro optimalizaci pracovní činnosti a pracovních vztahů. Jde o komplex relativně stálých a podstatných vlastností, které podmiňují společenskou roli jedince jako člena pracovního společenství a spoluvytvářejí sociální podobu svých nositelů. Tento sociální aspekt je významný především z hlediska koordinace pracovních činností a spolupráce v pracovním procesu.

Změny v charakteru práce v zemědělství, rozvoj progresivní techniky a výrobních technologií, nové vědecké objevy atd., to vše vyvolává stále novou potřebu všeobecného prohlubování a rozšiřování přípravy lidí na jejich profesionální funkce, zesiluje tlak na zvyšování jejich odborné i politické kompetence a společně s tím i požadavky na kvalitativní růst odborně a politicky připravených pracovníků.

Pro další období je zvyšování kvalifikace zaměřeno na progresivní cílové řešení, odpovídající záměrům dynamicky probíhající strukturální přestavby, která směřuje k optimální koncentraci a specializaci výroby. Sledovaným politicko-společenským cílem je dialektická jednotu uspokojování vzrůstajících požadavků a nároků na řízení a výkon prací a profesí v procesu vědeckotechnického rozvoje a současně všestranný rozvoj osobnosti pracovníků, neustálý růst jejich odborných a politických znalostí při dalším rozvoji účasti na řízení a vyrovnání kvalifikační úrovně pracovníků v zemědělství a v průmyslu na základě překonání stávajících disparit rychlejším zvyšováním kvalifikace pracovníků v zemědělství.

SOUHRN

Rozsáhlá koncentrace a specializace zemědělské výroby si vynucuje hlubokou dělbou práce a vyvolává významné změny v jejím charakteru. Vlivem vědeckotechnického rozvoje je člověk postupně vyřazován ze sféry bezprostřední fyzicky namáhavé práce, která se stále více specializuje. To zpětně působí ve svých důsledcích ve značné míře na sociální procesy v zemědělském podniku, mění obsah a nároky vykonávané práce. To vše se pochopitelně promítá do pracovníky subjektivně pocítovaných vlastností práce. Ukazuje se, že pracovníci v zemědělství všech profesí i věkových kategorií kriticky hodnotí a srovnávají podmínky práce v různých odvětvích národního hospodářství. Vedle doposud poměrně neuspokojivého stavu na úseku mechanizovanosti práce v některých odvětvích je potěšitelná vysoká zodpovědnost většiny pracovníků v přístupu k práci. Obecné trendy vývoje charakteru práce v zemědělství směřují k přechodu k vyspělým průmyslovým odvětvím při zachování některých specifických znaků práce v zemědělství.

Literatura

KRŮČEK, Z.: Analýza sociálních důsledků v charakteru práce v programu strukturálních přeměn v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1977.
LENIN, V. I.: Spisy, sv. 29. Praha, SNPL 1955.

Došlo dne 7. 9. 1977

Adresa autora:

Ing. Zdeněk Krůček, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Koncentrace a specializace zemědělské výroby, rozvoj kooperačních a integračních vazeb mezi zemědělskými podniky, mezi zemědělskými a zpracovatelskými (potravinářskými) podniky se uskutečňuje v současné době řadou organizačních forem. Rozdílnost těchto forem má zásadní vliv na kvalitu a kvantitu změn, které strukturální přestavba zemědělství přináší do pracovního života pracovníků zemědělských podniků.

Proces koncentrace a specializace zemědělské výroby úzce souvisí se změnami v sociální struktuře zemědělských podniků. Vlivem kooperačních a integračních vazeb dochází ke vzniku zcela nového sociálního systému (tedy ke vzniku nového podniku nebo samostatné výrobní jednotky), nebo se změny sociální struktury týkají pouze části existujícího systému, nebo jen některých skupin pracovníků. Dochází k přesunům pracovníků na nová pracoviště, mění se jejich pracovní náplň, pracovní zařazení. Tyto okolnosti mají za následek další změny, které mohou znamenat změny pracovního kolektivu, změnu nejbližšího vedoucího nebo dalších nadřízených pracovníků a v některých případech dočasnou nebo i trvalou ztrátu podnikové příslušnosti.

Uvedené okolnosti působí nejen na pracovní postavení člověka ve výrobním procesu, ale ovlivňují přímo celou jeho sociální pozici a roli s celou složitostí sociálních vztahů pracovních i mimopracovních.

SOCIOLOGICKÝ VÝZKUM V ZEMĚDĚLSKÝCH PODNÍCÍCH

Výzkum sociologické problematiky změn v postavení pracovníků zemědělských podniků (Jiříčka a kol. 1977) byl uskutečněn v deseti podnicích v ČSR, které je možno rozdělit do čtyř skupin podle hlavní a převládající formy kooperace:

I. JZD, kde došlo k vertikální kooperaci při výrobě a zpracování zeleniny se závody potravinářského průmyslu.

II. zemědělské podniky, kde vzniklo nové odvětví, jehož výrobky se staly předmětem kooperace s jinými podniky (sušárství s výrobou tvarovaných krmiv).

III. výrobní společné zemědělské podniky zaměřené na živočišnou výrobu.

IV. společné zemědělské podniky v oblasti služeb.

Výběr pracovníků vycházel ze snahy uskutečnit výzkum u většiny pracovníků, zapojených do kooperační činnosti. V podnicích, které vznikly

nově v důsledku procesu kooperace a integrace, byly vybráni pracovníci, kteří do podniku přišli ze zemědělských organizací, škol a učilišť, nebo kteří v dřívějším pracovním poměru v zemědělství pracovali, aby měli možnost srovnání současných pracovních podmínek s prací, která se zemědělstvím souvisí.

TYPY ZMĚN V PRACOVNÍM ŽIVOTĚ U PRACOVNÍKŮ ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ V RŮZNÉM STUPNI KOOPERAČNÍCH A INTEGRAČNÍCH VAZEB

Sledování změny sociálně pracovní pozice a role, vyjádřené jako změna postavení pracovníků a s ní souvisejících dalších vazeb, bylo vyhodnocováno přes tyto změny. Změna pracovní náplně (nebo profese) vypovídá o horizontálním, změna pracovního zařazení o vertikálním posunu pracovní pozice. Změna pracoviště, pracovního kolektivu a změna vedoucího charakterizovala změněné pracovní podmínky a přemístění pracovníka do jiného sociálního prostředí s nutností nahradit zrušené formální a neformální pracovní sociální vztahy novými, nebo částečně novými.

Na základě odstupňovaných kombinací těchto pěti sledovaných samostatných změn v pracovním životě byla vytvořena typologie, která zahrnovala kumulaci změn u jednotlivců a jednotlivými typy charakterizovala obsah a složitost změny. Deset typů bylo seřazeno od nejsložitějších (kombinace všech nebo více změn) k jednotlivým samostatným změnám (Jiříčka a kol. 1975).

Tab. I zachycuje zastoupení jednotlivých typů změn u pracovníků podle diferenciací THP a dělnických pracovníků (DP) a podle příslušnosti k podnikům s různými formami kooperačních a integračních vazeb.

V souboru jsou zahrnuti pracovníci, kteří neprošli žádnou změnou. V SZP obou typů jsou to pracovníci, kteří nastoupili do podniku přímo ze škol a učilišť (pokud u nich nedošlo k nějaké změně pracovní náplně, což byla u nich jediná srovnatelná změna). V případě odvětví s vertikální kooperací se jedná o skutečný podíl pracovníků, kterých se proces kooperace vůbec nedotkl.

Nejsložitějšími změnami procházeli vedoucí pracovníci. Vzhledem k pracovnímu zařazení se ukazuje u všech úrovní vedoucích pracovníků i u administrativních pracovníků výrazná převaha zastoupení změny typu I. U dělníků převládá typ II, je u nich také vyšší podíl pracovníků, kteří neprošli žádným typem změn. Mužů se týkaly složitější změny než žen, u kterých zároveň velké procento (41,3) neprošlo žádnou změnou.

V typech nejsložitější změny byli nejvíce zastoupeni pracovníci mezi 30—49 lety. Vzhledem k dosaženému vzdělání se projevil nejvíce typ změny I. u pracovníků se středním odborným a s úplným středním odborným vzděláním a u vysokoškoláků, typ II. převládal zejména u vyučených pracovníků.

Diferenciace pracovníků podle celkové doby zaměstnání koresponduje s výsledky, jaké ukázalo sledování věkových kategorií. Žádnou změnou neprošla více než polovina pracovníků s praxí do 5 let a třetina s praxí nad 25 let. Největší počet pracovníků, kteří prošli složitými typy změn (I. a II.) byl v kategorii, kde doba zaměstnání trvala od 10 do 20 let.

Z typů změn v pracovním životě byla nejčastěji zastoupena změna pracovní náplně kombinovaná s dalšími změnami (typ II.). Byla to změna typičtější u pracovníků dělnických povolání a její největší zastoupení se vyskytovalo u respondentů SZP, zvláště SZP zaměřených na služby.

I. Typ změny v pracovním životě

Číslo typu	Změna	Celý soubor (%)	THP (%)	DP (%)	Vertikální koop. v zelenině (%)	Koop. v sušár. (%)	SZP	
							výrobní (%)	služby (%)
I.	pracovní náplně (nebo profese) a prac. zařazení spolu s dalšími (pracoviště — nebo, a — prac. kol. nebo, a — vedoucího)	22,2	43,7	13,7	4,5	55,9	29,2	22,0
II.	pracovní náplně (nebo profese) a další (pracoviště — nebo, a — prac. kolekt. — nebo, a — vedoucího)	33,7	20,7	38,8	20,2	32,4	38,5	41,5
III.	prac. zařaz. a další (pracoviště — nebo, a — prac. kolekt. — nebo, a — vedoucího)	1,6	2,3	1,4	1,1	0,0	0,0	3,4
IV.	pracoviště a další (prac. kolektiv — nebo, a — vedoucího)	6,9	5,8	7,3	4,5	2,9	4,6	11,0
V.	prac. kolektiv a vedoucího	1,0	1,1	0,9	0,0	5,9	0,0	0,9
VI.	prac. náplně (nebo profese bez dalších)	9,8	11,5	9,1	14,6	0,0	9,2	9,3
VII.	prac. zařazení — bez dalších	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
VIII.	pracoviště — bez dalších	0,3	0,0	0,5	1,1	0,0	0,0	0,0
IX.	prac. kolekt. — bez dalších	0,6	1,1	0,5	0,0	2,9	0,0	0,9
X.	vedoucího bez dalších	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Beze změny		23,9	13,8	27,8	54,0	0,0	18,5	11,0
Celkem	v % v abs. hodnotách	100,0 306	100,0 87	100,0 219	100,0 89	100,0 34	100,0 65	100,0 118

Na druhém místě stála změna pracovní náplně a pracovního zařazení s dalšími změnami (typ I.). Tento nejsložitější typ změny byl příznačný pro technicko-hospodářské pracovníky, zejména vedoucí. Mezi dělníky bylo její zastoupení nižší, větší podíl se vyskytoval pouze u pracovníků zapojených do kooperační činnosti v sušárenství a výrobě tvarovaných krmiv.

Z dalších typů byla čteněji zastoupena samotná změna pracovní náplně

(typ VI.) s celkem vyrovnaným podílem mezi THP a DP a častěji se vyskytující u pracovníků ve vertikální kooperaci při výrobě a zpracování zeleniny.

Konečně z hlediska výskytu lze považovat za významnější ještě změnu pracoviště (typ IV.) kombinovanou dalšími změnami, rovněž zastoupenou celkem rovnoměrně mezi THP a DP a nejčastěji se objevující v SZP služeb.

Zastoupení ostatních typů změn bylo méně významné.

ZMĚNY V POSTAVENÍ PRACOVNÍKŮ A V CHARAKTERU PRÁCE U JEDNOTLIVÝCH TYPŮ SLEDOVANÝCH PODNIKŮ PODLE PŘEVAŽUJÍCÍ FORMY KOOPERACE

V zemědělských podnicích s vertikální kooperací ve výrobě a zpracování zeleniny se závody potravinářského průmyslu se týkaly změny omezeného počtu osob. Byli to především vedoucí pracovníci pověřeni řízením a organizováním kooperační činnosti, u kterých došlo ke změnám v pracovní náplni, k rozšíření pracovních styků (částečná změna spolupracovníků a pracoviště), nedocházelo ke změnám pracovního zařazení. Tyto změny se odrážely ve větší namáhavosti práce, zvláště duševní. Zvýšila se zodpovědnost, ale zároveň se zvýšila zajímavost práce a možnost vlastního uplatnění a samostatného rozhodování.

U pracovníků dělnických profesí se projevoval rozdíl mezi těmi, kteří pracovali s mechanizačními prostředky nebo manuálně. U mechanizovaných prací při ošetřování a sklizni zeleniny a zejména při dopravě polotovarů do závodů potravinářského průmyslu došlo u pracovníků k částečné změně pracovní náplně. V méně případech se částečně změnilo pracoviště a pracovní kolektiv (většinou nešlo o trvalý, ale časově omezený a přechodný jev). Tyto změny byly spojeny s větší zodpovědností a zajímavostí práce, s vyšší možností samostatně rozhodovat a využívat své znalosti. Práce byla mechanizovanější, s vyšším tempem a zejména výrazně rovnoměrnější v průběhu roku, protože docházelo k prodloužení vegetačního období návazným pěstováním některých druhů zeleniny.

Úplně odlišné byly výsledky u těch manuálních pracovníků RV, kde se kooperace nespojovala s výhradně specializovanou výrobou. Zde docházelo k nízkému podílu uplatňování nových technologií a organizačních opatření a požadavky kooperujících organizací na kvalitativní parametry produkce nebyly natolik odlišné, aby způsobily nějakou změnu v práci pracovníků. Proto došlo u této skupiny k nejméně změnám jak v pracovním postavení, tak v charakteru práce.

Obdobný případ, kdy kooperační vazby zasahují jen omezený počet pracovníků, se objevuje v zemědělských podnicích, kde vzniklo nové odvětví, zaměřené na sušení a výrobu tvarovaných krmiv. Zde byla pro pracovníky typická změna pracovní náplně (přešli většinou z jiných pracovišť a profesí) kombinovaná dalšími změnami — změnou pracoviště, pracovního kolektivu a vedoucího — a často spojená i se změnou pracovního zařazení. Část pracovníků obsluhujících mechanizační zařízení, zařazených jako dělníci, totiž vykonávala funkci mistrů.

I při této formě kooperace se lišily výsledky u pracovníků, kteří vykonávali mechanizované práce nebo pracovali ručně.

Pro pracovníky obsluhující mechanismy bylo typické zvýšení mechani-

zovanosti práce, snížení fyzické, ale zvýšení duševní namáhavosti. Manuální pracovníci neuváděli zvýšení mechanizovanosti práce, ale naopak vzrůst její fyzické namáhavosti, únavnosti a zvýšení tempa práce. U obou skupin bylo výrazné zvýšené pocíťování škodlivosti práce zdraví, které se většinou spojovalo s hodnocením pracovních podmínek jako nevyhovujících. Zajímavost práce vzrostla, ale u ostatních seberealizačních znaků došlo k poklesu jejich zastoupení, pravděpodobně z nutnosti přesného dodržování technologického a organizačního způsobu výroby.

Ve společných zemědělských podnicích pro živočišnou výrobu byli ve sledovaném souboru pracovníci ošetřující žirný skot, drůbež při výrobě vajec a vepřový žir (nizké zastoupení). Všichni pracovali ve velkovýrobních objektech se středním a vyšším stupněm mechanizovanosti práce, ošetřovatelé drůbeže uvedli převahu ruční práce. Mezi ošetřovateli skotu a zejména drůbeže nepracovala většina před vstupem do SZP v živočišné výrobě a velká část z těchto pracovníků nastoupila do svých prvních míst. Tyto skutečnosti ovlivnily změny v pracovním životě dotazovaných.

Ošetřovatelé ŽV prošli — stejně jako prakticky všichni pracovníci SZP — změnou pracoviště kombinovanou se změnou pracovního kolektivu a vedoucího a navíc poměrně často spojenou se změnou pracovní náplně. Pro ošetřovatele skotu bylo typické zvýšení mechanizovanosti práce, jejího tempa a únavnosti. Práci označovali rovněž častěji za zdraví škodlivou a zejména spojenou s nepříznivými důsledky pro mimopracovní život. Uváděli zvýšení rovnoměrnosti práce v průběhu roku. U ošetřovatelů drůbeže byla situace podobná, méně často se objevovalo zvýšení mechanizovanosti práce. Všichni pracovníci ŽV uváděli vyšší zajímavost současné práce, vyšší zodpovědnost a možnost využívat znalostí a schopností.

Vedoucí pracovníci ve výrobních SZP prošli častěji úplnou změnou — kromě pracoviště, spolupracovníků, vedoucího a pracovní náplně se změnilo i jejich pracovní zařazení. Tyto okolnosti kladly vyšší psychické nároky, ale zároveň přinášely zvýšenou možnost sebeuplatnění těchto pracovníků. Nejméně změn se v těchto podnicích týkalo pracovníků administrativy.

V případech společných zemědělských podniků zaměřených na služby se jednalo o podniky s krátkou dobou existence (budující teprve náplň a objem své činnosti), s největší rozmanitostí a rozsahem změn v práci jejich pracovníků. U všech dotazovaných se vyskytovaly změny pracoviště, spolupracovníků a vedoucího, vyvolané jejich nástupem do SZP. Příslušníků dělnických profesí se kromě uvedených změn týkala často i změna pracovní náplně. Vedoucí pracovníci většinou prošli úplnou změnou v pracovním životě. Podobně jako ve výrobních SZP pracovalo i zde mnoho mladých lidí, kteří nastoupili do svých prvních míst.

Většiny pracovníků se týkalo zvýšení rozmanitosti práce, tempa práce, zajímavosti, zodpovědnosti, možnosti v práci využívat znalostí a schopností a uplatňovat vlastní řešení. Zároveň, zejména u vedoucích pracovníků, docházelo ke zvýšení duševní namáhavosti. U dělníků se projevilo zvýšené pocíťování škodlivosti práce zdraví a nepříznivých důsledků pro mimopracovní život. Manuální pracovníci v RV zaznamenali nejnížší stupeň změn charakteru práce. Nejvíce změn u THP se týkalo vedoucích nižších organizačních jednotek.

ZMĚNA VÝDĚLKU

Mezi závažné změny v pracovním životě patří změna výdělku, ovšem nezařazujeme ji mezi zásadní změny, které vyvolaly kooperační a integrační procesy v zemědělských podnicích, protože jde o změnu následnou. Přitom však nelze zapomínat na její funkci v souvislosti s oblastí motivace, ani pokud jde o prestiž sociálně pracovní pozice.

Zastoupení pracovníků podle změny výdělku (čistého $\varnothing$ měsíčního výdělku včetně pohyblivých složek odměny) ukázalo, že 17,7 % se odměna nezměnila, 35,9 % se zvýšila, u 15,7 % zůstala na stejné úrovni, 14,4 % se snížila, 0,6 % nedokázalo změnu úrovně hodnotit a 15,7 % hodnotit nemohlo (neprošli změnami v důsledku procesu kooperace).

Nejméně často došlo ke změně výdělku v družstvech s vertikální kooperací. V SZP výrobních i služeb došlo u pracovníků, kterých se změna týkala, převážně ke zvýšení. Mezi DP a THP nebyl ve změně výdělku příliš rozdíl, situace byla příznivější pro příslušníky dělnických profesí. U žen se projevilo méně změn výdělku než u mužů, ve směru zvýšení i snížení. U mužů docházelo častěji ke zvýšení výdělku o větší částky než u žen, ale i pokles odměny byl spojen s vyššími částkami. Největší zvýšení výdělku bylo u kategorie 30—39 let. Nejméně se změnil výdělek ve směru zvýšení i snížení pracovníkům do 19 let.

PŘIJÍMÁNÍ ZMĚN PRACOVNÍHO POSTAVENÍ

Celkovou postojovou orientaci pracovníků, tedy to, jak přijímají změny, kterými prošli v důsledku kooperačních a integračních vztahů, ovlivňuje sociálně pracovní role. Výzkum se zabýval i pracovníky, u kterých nedošlo k žádné změně v pracovním životě, části pracovníků se týkaly převážně jednoduché typy změn. Pro pracovníky, kteří do podniků nastoupili na své první pracovní místo nebo jejichž pracovní minulost byla krátká, nebyly změny tak významné, jako pro pracovníky s delší dobou zaměstnání, navykklé na určitou práci, pracovní prostředí atd. Důležitou okolností bylo, že většina respondentů měla možnost volby, zda chtějí nebo nechtějí v současné pracovní pozici a roli pracovat.

To se týkalo pracovníků, kteří nastoupili do SZP výrobních i služeb, těch kteří se rozhodli pracovat při sušení a výrobě tvarovaných krmiv, řidičů a traktoristů v podnicích s vertikální kooperací.

Převážující možnost samostatné volby vedla k pozitivním výsledkům ve většině postojových otázek a menší diferenciaci podle jednotlivých sociálně pracovních znaků.

Satisfakci s jednotlivými změnami v pracovním životě ukazuje tab. II. Nejsilnější vazba byla mezi změnou výdělku a spokojeností s ním, silný byl i vztah mezi změnou spolupracovníků a uspokojením z nového pracovního kolektivu.

Tab. III zachycuje sílu vazeb mezi jednotlivými druhy satisfakce pracovníků a typem změny v pracovním životě. Ukázalo se, že veškeré změny, kterými pracovníci prošli (vyjádřené typem změny), se nejvíce promítly ve spokojenosti s odměnou.

Z jednotlivých změn a k nim sledovaným odpovídajícím satisfakcím se spokojenost s prací nejsilněji vázala na spokojenost s pracovištěm, spokojenost s pracovním zařazením na spokojenost s odměnou. Spokojenost

II. Síla vazeb podle koeficientu C_{norm} mezi jednotlivými změnami v pracovním životě a satisfakci s výslednou situací

Změna	Spokojenost	C_{norm}	Poř.
pracovní náplně (profese)	s prací	0,2470	5
pracovního zařazení	s pracovním zařazením	0,2100	6
pracoviště	s pracovištěm	0,2806	3
pracovního kolektivu	se spolupracovníky	0,3013	2
vedoucího pracovníka	s jednáním vedoucího pracovníka	0,2475	4
výdělku	s výdělkem	0,4277	1

III. Síla vazeb mezi jednotlivými druhy spokojenosti a typem změny v pracovním životě vyjádřená koeficientem C_{norm}

Spokojenost	s prací	s pracovištěm	s prac. zařazením	s prac. kolektivem	s vedoucím	s odměnou
s prací	×	0,5778	0,4864	0,4811	0,4141	0,4736
s pracovištěm	0,5778	×	0,4511	0,3884	0,4904	0,4070
s pracovním zařazením	0,4864	0,4511	×	0,2652	0,3673	0,7069
s pracovním kolektivem	0,4611	0,3884	0,2652	×	0,4344	0,3132
s vedoucím	0,4141	0,4904	0,3673	0,4344	×	0,3953
s odměnou	0,4736	0,4070	0,7069	0,3132	0,3953	×
typ změny	0,3305	0,3300	0,3330	0,3077	0,3143	0,3652

se spolupracovníky na spokojenost s prací a spokojenost s vedoucím na spokojenost s pracovištěm.

Celkové zhodnocení změn v pracovním životě, které respondentům

přineslo zapojení podniku do kooperace nebo vstup do SZP výrobních i služeb vyjadřuje, jak dotazovaní pociťovali a přijímali tyto změny.

Celkovou změnu hodnotili kladněji pracovníci výrobních SZP, zápornější stanovisko zastávali zvláště respondenti z odvětví sušárenství a výroby tvarovaných krmiv. Většina pracovníků podniků s vertikální kooperací označila současný stav za stejný. Vzhledem k pracovnímu zařazení považovalo nynější stav za horší poněkud vyšší procento THP než DP.

S prací v zemědělství a v zemědělském podniku projeвили respondenti vysokou spokojenost. Ve vztahu k zemědělství byla spokojenost stejná u DP i u THP, ve vztahu k podniku patřili mezi spokojenější řadoví pracovníci. Podle typu podniku byli s tím, že pracují v zemědělství a v nynějším podniku nejspokojenější pracovníci z JZD s vertikální kooperací. Nejméně v SZP zaměřených na služby. Zřejmě proto, že do těchto nově založených podniků přicházejí většinou mladší pracovníci, kteří výrazněji registrují některé méně pozitivní momenty práce, které zemědělské pracovníci starší a s delší praxí považují za samozřejmé.

Pronikáním vědeckotechnického pokroku do zemědělství dochází k postupnému přiblížení práce v zemědělství k práci v průmyslu. Ale nedochází, jak by se dalo předpokládat, k zesílení takových znaků práce, jako je jednotvárnost, snížení možností vlastního uplatnění pracovníků, snížení zajímavosti a zodpovědnosti práce. Naopak se ukázalo, že zastoupení znaků vypovídajících o seberealizaci pracovníků se zvyšuje.

Změny v souvislosti s procesem kooperace a integrace kladou vysoké požadavky na adaptaci zemědělských pracovníků. Zemědělské podniky musí zabezpečit podmínky pro plný pracovní a životní rozvoj svých pracovníků, podporovat ztotožnění pracovníků s podnikovými a celospolečenskými cíli.

SOUHRN

V důsledku výrobní kooperace a integrace zemědělských podniků došlo ke změnám v dělbě a charakteru práce zemědělských pracovníků, což se odráží ve změně jejich postavení v sociálním systému podniku. Vlivem změn v obsahu pracovní náplně se mění jejich postavení v horizontální úrovni a organizační přestavbou zemědělských podniků se mění ve vertikální úrovni. Tyto změny souvisejí s pracovními podmínkami, promítají se však i do osobního života pracovníků. Liší se rozsahem a složitostí podle formy procesu kooperace a integrace, podle pracovního zařazení, různé pracovní minulosti a sociálně osobnostních znaků pracovníků.

Literatura

JIRIČKA, M. a kol.: Vliv postupující výrobní kooperace a integrace na sociální struktury a sociální procesy v zemědělském podniku. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1975.

JIRIČKA, M. a kol.: Změny v charakteru práce a v postavení člověka v podnicích ZPoK v různém stupni kooperačních vazeb. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1977.

Adresa autorky:

Ing. Václava Jelínková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1

Jedním z rozhodujících prvků rozvoje výrobních sil a přeměn výrobní základny v zemědělství je vědeckotechnický rozvoj. Proniká do všech výrobních činitelů, mění jejich podstatu a zvyšuje jejich účinnost. Vede ke zprůmyslnění zemědělství. V koncentrované a specializované zemědělské výrobě se podstatným způsobem mění práce a nabývá jistého charakteru práce průmyslové. Tyto změny ovlivňují celou řadu faktorů, které lze zahrnout do oblasti pracovních podmínek v zemědělství.

VĚDECKOTECHNICKÝ ROZVOJ A PŘEMĚNY VÝROBNÍ ZÁKLADNY

Dosažený objem investic do zemědělství, při významném podílu prostředků společnosti, znamenal v uplynulém období trvalý růst dodávek techniky a dalších vkladů do výrobní základny v zemědělství. To vytvořilo (mimo jiné) rozhodující předpoklady pro uplatňování vědeckotechnického rozvoje v celém odvětví, přičemž šlo nejen o růst těchto vkladů, ale především o jejich vyšší kvalitu, působící na přeměnu výrobních sil.

I když uplatnění vědeckotechnického rozvoje nebylo dosud rovnoměrné ve všech odvětvích výroby, byly vytvořeny materiální předpoklady pro přeměny výrobní základny zemědělství. Jejich nejvýznamnější součástí bylo rychlé tempo postupu koncentrace, probíhající především cestou slučování podniků. Zatímco např. k 31. 12. 1975 bylo v ČSSR celkem 2 736 JZD o průměrné velikosti 1 535 ha zemědělské půdy, jejich počet se k 30. 6. 1977 snížil na 1 901, tj. o více než 30 %. Průměrná výměra jejich půdního fondu se zvýšila na 2 241 ha zemědělské půdy, přičemž řada družstev má výměru pět i více tisíc hektarů.

Je možné říci, že v průměru uplynulých zhruba šesti let prošla slučovacím procesem takřka všechna JZD. Nemálo z dnešních ekonomických celků pak prošlo za tuto poměrně krátkou dobu dvojím i trojím sloučením.

Obdobný proces snižování počtu podniků a růst jejich průměrné velikosti, i když s určitými zvláštnostmi (např. větší původní velikost jednotlivých podniků, nižší ucelenost půdního fondu atd.), proběhl i u státních statků.

V současné době tvoří tedy výrobní základnu našeho zemědělství a současně i základnu pro uplatňování vědeckotechnického rozvoje co do četností i velikostí velmi pestrý soubor zemědělských podniků, od cca 500 ha do cca 75 000 ha zemědělské půdy, s různými systémy vnitropodnikové

organizace a řízení, zejména ve větších velikostních skupinách (Šíma a kol. 1977).

Vědeckotechnický rozvoj při přeměnách výrobní základny se projevuje nejen zvětšováním velikosti výrobních jednotek, ale také rozvojem a prohlubováním různých forem kooperace a integrace. Velmi výrazně se tu také uplatňují společné zemědělské podniky, zpravidla s velmi vysokou úrovní vědeckotechnického rozvoje.

ÚLOHA A FUNKCE VĚDECKOTECHNICKÉHO POKROKU V DALŠÍM ROZVOJI SOCIALISTICKÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY

Vědeckotechnický rozvoj a jeho zavádění do výroby je v současné době rozhodující součástí celkového procesu socialistické rozšířené reprodukce. Obdobně jako v jiných odvětvích materiální výroby, je i v zemědělství cestou ke kvalitativním změnám v materiální základně. Je rozhodující i pro dosažení základních cílů dalšího rozvoje zemědělství jako odvětví národního hospodářství.

Z celkové úlohy vědeckotechnického rozvoje v socialistické společnosti a jeho hlavních faktorů (zvyšování výroby, růst efektivnosti, proces integrace, dokonalejší využívání existujících výrobních sil, růst kvality pracovních sil, zlepšování pracovního prostředí atd.) lze odvozovat i jeho funkci při rozvoji socialistické zemědělské velkovýroby. V užším pojetí jde o proces týkající se především hmotných stránek (věcí, objektů atd.), jehož podstatou je rozšiřování a zdokonalování existujících výrob a technických prostředků. Z hlediska výrobních sil je to proces rozvoje převážně jejich věcných prvků, ke kterému dochází především s rozvojem technologií (Chromá 1975).

V širším pojetí jde o spojení s pozitivními změnami, ke kterým dochází ve výrobních silách jako celku. V tomto případě vědeckotechnický rozvoj zahrnuje i změny v kvalifikaci (úrovni, vyspělosti) pracovní síly a změny v organizaci pracovního (výrobního) procesu. Tyto změny pak ve svém celku umožňují reálné, účinné fungování výrobních sil a uskutečňování pracovního a výrobního procesu na vyšší úrovni. To je i základní funkce vědeckotechnického rozvoje.

Při plnění této své základní funkce vědeckotechnický rozvoj ovlivňuje v současné době zemědělství ze dvou základních zdrojů: z dodavatelských odvětví a vlastní vědeckovýzkumné základny.

Z dodavatelských odvětví přichází vědeckotechnický rozvoj do zemědělství jednak z průmyslových odvětví (strojírenství, chemie, stavebnictví atd.), jednak z odvětví, která se postupně vyčlenila ze zemědělství (krmivářský průmysl, služby atd.). Spolupůsobí tu samozřejmě i vědeckovýzkumná základna těchto odvětví.

Vědeckotechnický rozvoj proniká do zemědělství i z vlastní vědeckovýzkumné základny. Jde převážně o oblast, kdy vědeckotechnický rozvoj nabývá formy teoreticky prozkoumaných a propracovaných poznatků, připravených k aplikaci na odpovídajícím úseku zemědělství (Divila, Nikl 1975).

Z obou zdrojů vychází vědeckotechnický rozvoj různého výrobního, ekonomického i sociálního účinku. Další poznatky, navazující nebo doplňující vědeckotechnický rozvoj, se dostávají do zemědělství jako součást

někdy obtížně postižitelného vlivu průmyslových metod organizace a řízení, pronikajících do zemědělství.

I když vědeckotechnický rozvoj v zemědělství vychází obecně ze stejných základů jako v jiných odvětvích materiální výroby (např. i z rostoucí fondové náročnosti), je nutné v jeho rysech spatřovat určité specifické podmínky zemědělství. To vyplývá jednak ze zvláštností zemědělské výroby (které jsou dány přírodními podmínkami, prací s živými organismy atd.), jednak z toho, že jeho výsledky jsou sice zaváděny v podnicích s přibližně stejnými základními druhy výrob, avšak těchto podniků je velký počet, přičemž se tyto podniky vyznačují velmi rozdílným stavem vývoje, různým stupněm koncentrace a specializace, různou velikostí výrobních jednotek, různou úrovní vybavenosti, různou skladbou pracovníků atd.

To je, mimo jiné, také jedna z příčin, proč konkrétní projevy vědeckotechnického rozvoje v zemědělství zasahují v odlišné míře jednotlivá odvětví, jednotlivé podniky a proč se také důsledky vědeckotechnického rozvoje odrážejí v různém stupni na zlepšování pracovních podmínek v zemědělství.

VĚDECKOTECHNICKÝ ROZVOJ A VÝVOJ MATERIÁLNĚ TECHNICKÉ ZÁKLADNY

Ve vývoji materiálně technické základny zemědělství lze ve srovnání s jinými odvětvími výrobní sféry pozorovat vyšší dynamiku. Odráží se to mimo jiné i v růstu vybavenosti základními prostředky (tab. I).

I. Vybavenost pracovníků základními prostředky*) (v Kčs cen roku 1967)

Odvětví	1955	1960	1965	1970	1975	1976
Zemědělství	26 906	46 678	73 395	97 899	149 573	161 758
Stavebnictví	26 453	30 034	38 155	46 693	63 048	67 978
Průmysl	131 549	141 023	166 549	189 636	231 767	259 856

*) základní prostředky na 1 pracovníka, u průmyslových odvětví na 1 dělníka
Pramen: Statistická ročenka ČSSR 1977. Praha, FSÚ, s. 219

Určité specifiky uplatňování vědeckotechnického rozvoje a vývoje materiálně technické základny v zemědělství jsou dány i vlastní investiční činností, technicko-ekonomickými a přírodně biologickými podmínkami zemědělské výroby. V nemalé míře tu dosud působí i předchozí společensko-historický vývoj zemědělství, odrážející se např. již v samotné struktuře základních prostředků (např. vyšší podíl budov a staveb, nižší podíl strojů a zařízení atd.).

Rozdílnosti v uplatňování vědeckotechnického rozvoje v jednotlivých odvětvích zemědělské výroby vyplývají také z toho, že proces investiční výstavby v zemědělství se z hlediska rozhodujících úkolů rozvíjel dosti nerovnoměrně a v uplynulých 15 až 20 letech v řadě případů odpovídal spíše

dřívějšímu univerzálnímu typu zemědělských podniků. Nekomplexnost investiční výstavby byla ovlivněna celou řadou okolností, z nichž některé se projevovaly opožďováním výstavby objektů (zejména pro skot), zpožděním výstavby kapacit pro posklizňové zpracování obilí, brambor, píce, ovoce a zeleniny, ve zúrodnění půdního fondu, ve výstavbě objektů pro podniky služeb, v dodávkách mechanizačních prostředků pro dopravu atd. Proto také v současné době vystupují tyto oblasti jako rozhodující pro další uplatňování vědeckotechnického rozvoje v zemědělství.

Uplatňování vědeckotechnického rozvoje se promítá i do růstu fondové náročnosti zemědělství, která je zčásti funkcí jeho zprůměrnění. Proto také výrazné úspěchy, které naše zemědělství v posledních letech dosahuje v růstu produkce a zejména ve zvyšování produktivity živé práce, jsou provázeny i některými méně příznivými jevy, např. rychlejším růstem nákladů než výkonů, poklesem míry rentability, akumulace atd.

Přes určité specifiky, rozdílnosti a naznačené nedostatky lze však říci, že v současném rozvoji socialistické zemědělské velkovýroby se rychle vytvářejí podmínky pro zrychlený růst vědeckotechnického rozvoje a že vývoj materiálně technické základny, spolu s dosahovanými ekonomickými výsledky zemědělství jako odvětví, otevírají prostor pro řešení celé řady sociálně ekonomických problémů pracovníků v zemědělství. Tato materiálně technická základna s ohledem na své klíčové postavení vyvolává pak změny v jiných činnostech a oblastech, především také v pracovních podmínkách pracovníků v zemědělství.

VĚDECKOTECHNICKÝ ROZVOJ A RŮST KVALIFIKACE

Vědeckotechnický rozvoj jako proces rozvoje výrobních sil je spojen se změnami v kvalifikaci. Právě v kvalifikaci se vliv vědeckotechnického rozvoje v zemědělství projevuje nejzřetelněji. V ní jsou vyjádřeny změny, k nimž nyní dochází v obsahu i charakteru práce. V ní je také koncentrovaně zachycena i přeměna práce v moderních provozech zemědělské velkovýroby v určitý druh práce průmyslové (Divíla, Nikl 1975).

S kvalifikací ovšem souvisejí i další stránky. Člověk není jen pracovní síla. Proto odborná kvalifikace, umožňující vykonávat určitou práci, se stává součástí celkového rozvoje osobnosti. Právě z této oblasti by měly vyplývat určité požadavky na uplatňování vědeckotechnického rozvoje, na řešení výrobní techniky, na organizaci atd.

Vědeckotechnický rozvoj je spjat také s prohlubováním dělby práce. Tato dělba práce se pak v daném okamžiku projevuje jako určitá profesní struktura. Zrychlený vědeckotechnický rozvoj přináší i rychlejší změny profesní struktury, mění skladbu pracovních míst atd. Určitým měřítkem těchto procesů může být současný i předpokládaný vývoj počtu vyučených, pracovníků se středoškolským a vysokoškolským vzděláním v zemědělství (tab. II).

V důsledku uplatňování vědeckotechnického rozvoje budou dále klesat počty určitých skupin pracovníků (např. ostatní pracovníci v rostlinné výrobě, ošetřovatelé hospodářských zvířat) a naopak budou narůstat počty obslužných pracovníků živočišné výroby a v provozech služeb (příprava krmiv, dílny, doprava atd.).

Dosažení předpokládaných tendencí ve vývoji pracovních sil, zejména kvalitativních, je ovšem podmíněno nejen žádoucím uplatňováním vědecko-

II. Předpokládaný vývoj kvalifikační struktury pracovníků v zemědělství (v tis. osob)

Pracovníci		1975	1980	1985	1990
Se základním vzděláním	ČSSR	769,3	628,9	506,8	400,2
	ČSR	444,4	362,0	294,9	238,9
	SSR	324,9	266,9	211,9	161,3
Vyučení	ČSSR	237,1	272,2	310,2	335,0
	ČSR	173,6	192,8	210,2	224,5
	SSR	63,5	79,4	100,0	110,5
Vyučení s maturitou	ČSSR	×	2,0	10,0	20,0
	ČSR	×	1,3	6,4	12,7
	SSR	×	0,7	3,6	7,3
Se středním odborným vzděláním (SO)	ČSSR	35,5	31,9	27,1	22,4
	ČSR	24,3	22,2	19,7	16,5
	SSR	11,2	9,7	7,4	5,9
S ostat. úplným středním vzděláním (ÚSO, ÚSV)	ČSSR	88,7	108,1	119,5	129,1
	ČSR	60,5	72,6	79,0	83,1
	SSR	28,2	35,5	40,5	46,0
Celkem se středním vzděláním (SO, ÚSO, ÚSV)	ČSSR	124,2	140,0	146,6	151,5
	ČSR	84,8	94,8	98,7	99,6
	SSR	39,4	45,2	47,9	51,9
S vysokoškolským vzděláním	ČSSR	26,7	34,6	42,4	49,8
	ČSR	16,9	22,0	27,1	31,8
	SSR	9,8	12,6	15,3	18,0

Pramen: Syntéza prognózy vývoje pracovních sil v zemědělskopotravinářském komplexu v období let 1975—1990. Brno, ÚVSH 1977

technického rozvoje v zemědělské prvovýrobě a navazujících odvětvích, ale také vytvářením dalších předpokladů, především v oblasti pracovních podmínek pracovníků v zemědělství.

VLIV VĚDECKOTECHNICKÉHO ROZVOJE NA VYROVNÁNÍ PODMÍNEK MEZI ZEMĚDĚLSTVÍM A PRŮMYSEM

V procesu širokého uplatňování vědeckotechnického rozvoje se v koncentrovaných a vysoce specializovaných zemědělských provozech práce postupně mění z hlediska složitosti, nároků, technického vybavení, organizace a řízení v jistý druh práce průmyslové. Prosazuje se příznivější uspořádání pracovní doby, usiluje se o rozšiřování směnnosti. Také vybavenost základními prostředky a kvalifikovanými pracovníky, s výjimkou některých

úseků, se přibližuje úrovni průmyslových odvětví. Všechny tyto momenty se projevují současně také zlepšováním pracovních podmínek v zemědělství a jejich vyrovnáním s pracovními podmínkami, s jakými se v průměru setkáváme v ostatních srovnatelných odvětvích materiální výroby.

Vědeckotechnický rozvoj je spolu s růstem ekonomické vyspělosti zemědělských podniků cestou i pro přeměny sociálně ekonomického postavení pracovní síly v zemědělství ve vztahu ke srovnatelné pracovní síle v mimozemědělských odvětvích.

Sociálně ekonomické postavení pracovníků v zemědělství, obdobně jako v jiných odvětvích, je utvářeno řadou faktorů, z nichž v současné době měly největší význam faktory ekonomické a sociálně právní. Zde došlo v období páté pětiletky a v prvních letech šesté pětiletky k významnému kladnému vývoji při vyrovnávání sociálně ekonomického postavení pracovníků v zemědělství, zejména družstevních rolníků.

V ekonomických faktorech to byla především odměna za práci ve všech svých formách. V oblasti sociálního zabezpečení byl po předchozím vyrovnání podmínek nemocenského zabezpečení sjednocen i systém důchodového zabezpečení družstevních rolníků s ostatními pracujícími. Ke zlepšení sociální situace zasloužilých družstevních důchodců byl pak v široké míře uskutečněn systém příplatků k jejich starobním důchodům, převážně z FKSP.

Významným opatřením v procesu vyrovnávání bylo přijetí zákona o zemědělském družstevnictví. Tím se v oblasti pracovních právních vztahů, s výjimkou některých specifík členského poměru, vyrovnává pracovní právní postavení družstevních rolníků ve srovnání s pracovníky ostatních odvětví ve všech základních oblastech (dovolená, pracovní doba, pracovní vztahy atd.).

Zlepšování pracovních podmínek a sociálně ekonomického postavení pracovníků v zemědělství v důsledku stále širšího uplatňování vědeckotechnického rozvoje nenaplnuje jen cíle postupného vyrovnávání podmínek mezi zemědělstvím a průmyslem. Je úzce spojeno i se zlepšováním mimopracovních podmínek pracovníků v zemědělství. Zdokonalování bydlení, vybavenosti venkovských obcí, dopravy a dalších faktorů prostředí vesnice za účasti zemědělských podniků působí ve směru dalšího sbližování celkových životních podmínek mezi vesnicí a městem.

VÝSLEDKY VÝZKUMU PRACOVNÍCH PODMÍNEK V ZEMĚDĚLSTVÍ

Jedním ze zdrojů informací o tom, jak současný společenský rozvoj spolu s vědeckotechnickým pokrokem přináší do pracovních podmínek stále nové věci, mohou být výsledky terénního výzkumu, jehož cílem bylo postihnout změny projevující se v pracovních podmínkách v zemědělství v souvislosti se zaváděním vědeckotechnického rozvoje.

Tento výzkum byl proveden (kromě přímého pozorování, studia různých podkladů, statistik atd.) převážně dotazníkovou technikou jako názorový a postojový výzkum. I když tato technika postihuje ve značné míře převážně subjektivní stránku zkoumaných jevů, přesto lze podle ověřených zkušeností vycházet z toho, že ve zjišťovaných názorech se odrážejí do značné míry prožívané reality pracovních podmínek tázaných.

Do pracovních podmínek byly zahrnuty faktory spojené především

s pracovním prostředím a ostatními pracovními podmínkami, se kterými přichází člověk jako pracovní síla do styku v pracovním a výrobním procesu. Výzkum se zaměřil na změny, ke kterým došlo u zkoumaných osob v období posledních 3—5 let. Vycházel ze dvou základních situací: ze situace, kdy ke změnám na sledovaných úsecích (vybraných faktorech) vlivem vědeckotechnického rozvoje došlo (a stav je nyní lepší nebo zhruba stejný či dokonce horší), a ze situace, kdy ke změně na sledovaném úseku nedošlo.

Z praktických důvodů byl pro účely šetření vědeckotechnický rozvoj definován širěji, a to „jako určitá větší či menší kvalitativní změna v pracovních podmínkách, kterou lze přičíst důsledkům vědeckotechnického rozvoje“. Toto vymezení bylo pro jednotlivé faktory podrobněji vysvětleno v instrukci pro tazatele, kteří prováděli terénní výzkum, a bylo vyjádřeno také vhodnou formulací skupin otázek v dotazníku.

Zmíněný výzkum (Šíma a kol. 1977) byl proveden v druhé polovině roku 1976 u 1 210 osob, což bylo 86,4 % plánovaného rozsahu výběru. Do zkoumaného výběru byli zahrnuti nejen pracovníci v zemědělství, ale jako srovnávací skupina i pracující v dalších odvětvích materiální výroby (především v průmyslu a stavebnictví). Jedním ze základních znaků pro zařazení tázaných do výzkumu bylo jejich trvalé bydliště ve venkovské obci, v daném případě v obci do 2 000 obyvatel na území ČSR. Výběr byl propočten ze základního souboru ekonomicky činného venkovského obyvatelstva, a to v poměrném (kvótním) zastoupení podle příslušnosti k hospodářskému odvětví. Zahrnoval 533 pracovníky v zemědělství (45,7 %) a 657 pracovníků v průmyslu a stavebnictví (54,3 %).

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ KVALITU PRACOVNÍCH PODMÍNEK

Druh výroby a velikost podniku

Působení vědeckotechnického rozvoje na pracovní prostředí a pracovní podmínky je do značné míry určováno druhem (odvětvím) zemědělské výroby. V rostlinné výrobě je, mimo jiné, dáno především uplatňovanou soustavou strojů a techniky, v živočišné výrobě dosud velkým počtem objektů¹⁾, z nichž řada nesplňuje požadavky na kvalitní pracovní prostředí.

Pracovní podmínky ovlivňuje též velikost podniku. S postupující koncentrací a specializací a rostoucí velikostí podniku se v řadě případů mění i rozmístění pracovišť. Zvětšení vzdálenosti od bydliště nebo sítě hromadné dopravy (především ČSAD) klade zvýšené nároky na osobní podnikovou dopravu. I když zatím ve zkoumaném souboru 67,4 % tázaných pracovníků v zemědělství (proti 13,3 % pracovníků jiných odvětví) mělo

¹⁾ Budování velkokapacitních objektů s nejmodernější technologií v živočišné výrobě je dlouhodobým procesem. Přes vynaložené investice je v současné době skot ustájen v ČSSR ještě v cca 48 tis. stájích. Z celkového stavu dojnic je asi 660 tis. ustájeno v podmínkách odpovídajících velkovýrobním technologiím. Modernizace stájí byla zatím provedena asi pro 52 tis. kusů, přičemž zůstává ještě možnost provést rekonstrukci a modernizaci objektů asi pro 700 tis. kusů dojnic. U ostatního skotu je v podmínkách odpovídajících velkovýrobě ustájeno na 100 tis. kusů. Modernizace byla provedena u 115 tis. ks při existující možnosti rekonstrukce objektů pro dalších asi 600 tis. kusů. V průběhu let 1972—1975 bylo vybudováno 356 velkokapacitních objektů pro cca 188 tis. dojnic o průměrné kapacitě 529 tis. ks, pro ostatní skot 286 objektů pro 282 tis. ks o průměrné kapacitě 989 kusů atd. (Základní problémy dlouhodobého rozvoje zemědělství a potravinářského průmyslu do roku 1990. Praha, ČAZ 1977).

pracoviště přímo ve svém bydlišti (a z toho více než 60 % docházelo do práce pěšky), dostupnost pracoviště v zemědělských podnicích se v období posledních 3—5 let změnila u 13,1 % tázaných, z toho v 6,2 % je nyní dostupnost lepší, v 6,9 % horší.

Vybavenost mechanizačními prostředky a jejich rozmístění

Základním článkem výrobního procesu jsou mechanizační prostředky, technologická zařízení, nářadí a další vybavenost. Také jejich rozmístění se pak podílí na vytváření dobré úrovně pracovních podmínek v zemědělských podnicích. Patří sem i otázky manipulace, přepravy a skladování materiálů (Chromá 1975).

S touto vybaveností a rozmístěním výrobních prostředků úzce souvisí změny, které tázaní pracovníci pociťovali vlivem vědeckotechnického rozvoje u některých znaků (vlastností) práce. Vystupují tu do popředí především mechanizovanost práce, tempo práce, zodpovědnost za svěřené prostředky a možnost podávat vysoké pracovní výkony. Obdobně se tu projevuje předpokládaný posun od převážně tělesné k duševní namáhavosti práce. Uvedené znaky vyznačili ve svých odpovědích s poměrně vysokou četností jak pracovníci v zemědělství, tak v průmyslu a stavebnictví. V odpovědích se ovšem též odrážejí i některé nedostatky, které na úseku vybavenosti přetrvávají, např. mechanizovanost práce se nezměnila ve sledovaném období u 32,6 % tázaných pracovníků v zemědělství (u 18,4 % zůstala zhruba stejná), tělesná namáhavost se vůbec nezměnila u 28,0 % tázaných a u 35,3 % zůstala zhruba stejná. To se týká i některých dalších vlastností práce v zemědělství, zejména pak pociťovaných změn na úseku pracovní doby a pracovního volna, kde se v odpovědích projevíly zřetelně i nadále trávající rozdíly ve sledovaných odvětvích v neprospěch zemědělství (tab. III).

Fyzikální, chemické a biologické faktory

Fyzikální, chemické a biologické faktory se podílejí v zemědělství daleko významněji na kvalitě pracovních podmínek než v ostatních odvětvích. V moderní zemědělské velkovýrobě sice klesá podíl ruční práce, kdy je člověk vystaven přímo působení nepříznivých vlivů počasí, avšak i nadále zde bude pracovní proces značně závislý na klimatických poměrech. Stejně důležitým faktorem jsou pak mikroklimatické podmínky v provozních objektech (teplota, vlhkost a rychlost proudění vzduchu). K důležitým složkám pracovního prostředí patří osvětlení, hluk, vibrace a prašnost. Podle pozorování jsou tyto faktory často podceňovány, i když např. s rozšiřováním směnnosti bude jejich význam i v zemědělství stále narůstat.

Zcela zvláštní význam pro kvalitu pracovních podmínek mají chemické faktory jako průvodní jev intenzifikace výroby.

U biologických faktorů se jedná především o zdroje chorob přenosných ze zvířat, vyskytujících se zejména při větších koncentracích skotu. Dalším faktorem působícím na úroveň pracovních podmínek je přítomnost mikroorganismů v ovzduší stájí. Jedním z dalších faktorů, který např. nepříznivě ovlivňuje zájem o práci v živočišné výrobě, je nepříjemný ulpívající zápach (Chromá 1975).

III. Změny vybraných znaků práce v důsledku zavádění vědeckotechnického rozvoje (VTR)
(v % odpovědi)

Znak/vlastnost		Ke změně vlivem VTR nedošlo	Ke změně vlivem VTR došlo a uvedené znaky jsou nyní			Nepřichází v úvahu, neodpověděli, nemohli posoudit
			vyšší	zhruba stejně	nižší	
Mechanizovanost práce	Z	32,6	41,8	18,4	1,2	6,0
	JZD	33,1	40,9	19,2	1,2	5,6
	st. st.	31,6	44,4	15,8	1,4	6,8
	P	31,3	42,4	19,3	0,6	6,4
Tělesná namáhavost práce	Z	28,0	8,5	35,3	22,6	5,6
	JZD	27,7	8,3	36,2	21,7	6,1
	st. st.	30,1	7,5	33,8	24,1	4,5
	P	27,9	10,1	34,3	21,4	6,3
Tempo práce	Z	19,9	49,0	28,9	0,9	1,3
	JZD	21,9	47,2	28,9	1,0	1,0
	st. st.	13,5	54,9	29,3	0,8	1,5
	P	16,8	62,3	18,3	0,8	1,8
Odpovědnost za svěřené prostředky	Z	21,5	51,4	21,2	1,4	4,5
	JZD	22,6	48,9	22,2	1,7	4,6
	st. st.	18,8	58,6	18,8	0,8	3,0
	P	20,6	55,6	20,0	0,8	3,0
Organizace práce	Z	19,2	36,0	34,8	8,5	1,5
	JZD	19,2	32,1	38,2	8,5	2,0
	st. st.	19,5	45,9	24,8	9,0	0,8
	P	25,8	38,8	27,8	6,5	1,1
Délka pracovní doby	Z	40,1	14,5	37,2	7,6	0,6
	JZD	36,5	16,6	38,9	7,5	0,5
	st. st.	51,9	7,5	32,3	7,5	0,8
	P	54,5	5,1	36,3	2,9	1,2
Počet celých dnů volna	Z	37,8	22,0	29,3	6,0	4,9
	JZD	37,0	22,1	29,0	6,6	5,3
	st. st.	42,1	20,3	29,3	4,5	3,8
	P	52,5	7,2	35,3	2,3	2,7

Z — pracovníci v zemědělství (N = 553)

P — pracovníci v průmyslu a stavebnictví (N = 657)

I když dnešní stav vědeckotechnického rozvoje je takový, že je již technicky možné postupně odstraňovat nemalou část záporných rysů pracovních podmínek v zemědělství (např. vývoj konstrukce mobilních mechanismů, omezení styku se zvířaty v objektech živočišné výroby atd.),

uvedené faktory se s různou intenzitou objevují při hodnocení pracovních podmínek v zemědělství. Pracovní prostředí a pracovní podmínky jsou stále hodnoceny (jako celý komplex faktorů) méně příznivě než v jiných odvětvích. Ve zkoumaném výběru hodnotilo své pracovní prostředí jako poměrně dobré až velmi dobré 30 % tázaných pracovníků v zemědělství proti zhruba 50 % pracovníků jiných odvětví. To se týká i dalších faktorů, zlepšujících ochranu zdraví a bezpečnost při práci v zemědělství.

Hygienická a sociální zařízení

Osobní hygiena a ochrana zdraví při práci se postupně v praxi uplatňuje jako nezbytný předpoklad kterékoliv výrobní technologie. To se týká jak rostlinné výroby a úseků služeb, tak zejména živočišné výroby. I když se různými opatřeními budou pracovní podmínky zlepšovat také při modernizaci a rekonstrukci stávajících objektů, většinou nedosáhnou úrovně podmínek v nových a moderních provozech velkovýroby. Prohlubování koncentrace a specializace spolu s novou výstavbou kapacit však dává možnost, aby tam, kde nemůže dojít k podstatnému zlepšení těchto podmínek, bylo uvažováno o zrušení některých zastaralých objektů, příp. jejich úpravě pro jiné účely využití.

I když se stav hygienických zařízení v zemědělských provozech neustále zlepšuje (k. 1. 1. 1977 odpovídalo v ČSR 80,5 % a v SSR 84,5 % zařízení v objektech družstevního sektoru hygienickým normám, což bylo asi o 15 % více než v roce 1976), zůstává tato oblast v posledních letech stále úsekem, kde přetrvává řada nedostatků. S hygienou práce úzce souvisí i otázka péče o zdraví. Také zde došlo v posledním období např. ke značnému zvýšení lékařských prohlídek (např. v družstevním sektoru ČSSR v roce 1976 bylo provedeno 155 tis. preventivních lékařských prohlídek, v roce 1977 již 200 tis.). Zjišťované nedostatky na uvedených úsecích se projeví též v hodnocení tázaných pracovníků, přičemž z odpovědí vyplynuly významné rozdíly v neprospěch zemědělství (tab. IV).

Na úseku společného stravování je v zemědělských podnicích velmi rozdílná úroveň co do kvality i jeho zajišťování. V roce 1976 bylo např. v družstevním sektoru zavedeno společné stravování u 1 498 JZD (z toho 639 JZD v ČSR a 859 JZD v SSR). Počet stravovaných družstevníků dosáhl k 1. 1. 1976 celkem 264 tis., z toho na ČSR připadalo 185,7 tis. a na SSR 78,7 tis. družstevníků.

V některých případech, kdy zemědělský podnik nemá vlastní družstevní nebo závodní kuchyni, se praktikuje i dovážení hotových jídel ze závodních kuchyní blízkých průmyslových podniků. Naproti tomu v řadě případů, kde kuchyně k dispozici jsou, nejsou jejich kapacity plně vytiženy a o společné stravování není mezi zemědělskými pracovníky dostatečný zájem. Naznačily to i výsledky průzkumu. Ve srovnání s 22,6 % stravujících se v závodní jídelně v zemědělských podnicích (22,4 % v JZD, 24,1 % ve státních statcích) se v průmyslových a stavebních podnicích stravuje v závodních jídelnách 47,9 % tázaných. Další údaje pak naznačily, že 43,1 % tázaných družstevníků docházelo na oběd domů a stejně tak domů docházelo 36,8 % tázaných pracovníků státních statků.

IV. Hodnocení podmínek ochrany zdraví, bezpečnosti a hygieny práce (v % odpovědí)

		Ano	Ne	Nevyřádili se, nemohli posoudit
Pravidelné lékařské prohlídky	Z	31,8	61,1	7,1
	JZD	28,7	65,0	6,3
	st. st.	40,6	51,1	8,3
	P	61,8	34,4	3,8
Vyhovující bezpečnostní zařízení	Z	69,3	17,7	13,0
	JZD	69,3	17,5	13,2
	st. st.	69,2	18,8	12,0
	P	87,8	8,1	4,1
Možnost se převléknout (šatna)	Z	60,6	35,1	4,3
	JZD	57,7	37,7	4,6
	st. st.	69,9	26,3	3,8
	P	90,9	7,6	1,5
Možnost se umýt (umývárna)	Z	72,3	25,9	1,8
	JZD	70,6	27,2	2,2
	st. st.	78,2	21,0	0,8
	P	95,0	4,7	0,3
Možnost se osprchovat (sprcha)	Z	46,7	48,8	4,5
	JZD	44,5	50,4	5,1
	st. st.	55,6	41,4	3,0
	P	77,6	20,3	2,1

Z — pracovníci v zemědělství (N = 553)

P — pracovníci v průmyslu a stavebnictví (N = 657)

Ekonomické a sociální faktory

Pracovní režimy, směnnost a sezónnost

V posledních letech se v zemědělství vyvíjelo značné úsilí o úpravu časových režimů práce. Předpoklady pro kvalitativní změny v tomto směru, zejména v družstevním sektoru, vytvořilo přijetí zákona o zemědělském družstevnictví (1975) a na tento zákon navazující vzory organizačního, jednacího a pracovního řádu JZD (1976).

Přes toto úsilí o postupné vyrovnávání pracovní doby a pracovních režimů v zemědělství s pracovníky ostatních odvětví trvají stále rozdíly v délce pracovní doby v zemědělství, včetně rozdílů mezi jednotlivými profesemi (tab. V).

Přes určité pozitivní změny je stále možné pozorovat značné rozdíly mezi „ostatními pracovníky RV“ a např. „ošetřovateli dojníc“, traktoristy a kombajnéry. Na jedné straně „ostatní pracovníci RV“ neplní roční pra-

V. Počet odpracovaných hodin ročně na 1 pracovníka (ČSSR)

Vybrané profese	JZD		Státní statky	
	1973	1976	1973	1976
Trvale činní pracovníci	2 145	2 193	—	—
Dělníci celkem	—	—	2 182	2 187
Traktoristé a kombajnéri	2 509	2 499	2 352	2 406
Řidiči náklad. aut a závozníci	2 623	2 420	×	2 608
Ostatní pracovníci (dělníci) v RV	1 510	1 737	1 880	1 907
Ošetřovatelé dojníc	2 547	2 393	2 298	2 236
Ošetřovatelé ostatního skotu	2 539	2 410	2 305	2 327
Ošetřovatelé prasnic	2 671	2 475	2 419	2 314
Pracovníci (dělníci) v dílnách	2 210	2 213	2 047	2 077
Pracovníci (dělníci) stavebních čet a skupin	1 966	2 025	1 972	1 995

Pramen: údaje za rok 1973 — Statistická ročenka 1974. Praha, FMZVŽ 1975; údaje za rok 1976 — výpis z dosud nepublikované Statistické ročenky FMZVŽ.

covní čas vypočítaný na základě 42,5 h pracovního týdne (zhruba jen na 75—85 %), na druhé straně jiné profese ho vysoce překračují (o 20—25 %).

Tyto průměrné údaje doplňují i poznatky z výzkumu. V posledních 3—5 letech se pozitivně změnil pracovní režim (vyjádřeno v délce pracovní doby či jejím uspořádání) u 14,5 % tázaných pracovníků v zemědělství (z toho u 16,6 % v sektoru JZD, u 7,5 % v sektoru státních statků).

Při usměrňování pracovní doby v zemědělských podnicích mají velký význam dvousměnné provozy. V družstevním sektoru pracovalo k 1. 1. 1977 ve dvousměnném provozu 70 793 pracovníků (z toho 62 627 v ČSR a 9 166 v SSR), v jednosměnném provozu 447 129 pracovníků (z toho 234 616 v ČSR a 212 513 v SSR). V diferencované pracovní době pracovalo v ČSSR 98 646 a v nepřetržitých provozech 11 455 družstevníků.

Organizace progresivních pracovních režimů klade nároky nejen z hlediska úrovně technologií a organizace práce, ale také především z hlediska dostatečného počtu kvalifikovaných pracovníků. Proto také podle pozorování dochází v některých podnicích právě v důsledku nedostatku pracovníků v živočišné výrobě k poklesu pracovníků ve dvousměnných provozech. Vědeckotechnický rozvoj bude rozšiřovat směnnost i v rostlinné výrobě, i když zpravidla jen na kratší časové období. S tím je pak spojena i řada důsledků, např. narůstající problém sezónnosti i u kvalifikovaných pracovníků, snahy o získání odbornosti ve dvou či více profesích atd.

I když široce zaváděný vědeckotechnický rozvoj bude pozitivně působit na postupné vyrovnávání podmínek na úseku uspořádání a délky pra-

covní doby mezi jednotlivými profesemi a výrobními odvětvími v zemědělství, budou tu i nadále, s ohledem na specifiky zemědělské výroby, určité rozdílnosti přetrvávat.

Odměňování

Mezi nejdůležitější faktory pracovních podmínek patří odměňování za práci. Je nejen ekonomickou kategorií, ale má i výrazný sociální charakter. Vytváří základ pro další růst životní úrovně a určité kvality životního způsobu. Působí jako každodenní nástroj hmotné zainteresovanosti a velmi podstatně upevňuje vztah pracovníků k podniku, jejich stabilitu a spokojenost. To je obecně pro všechna sledovaná odvětví. Je to však také úsek, kde v posledních letech došlo k největšímu vyrovnání mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství. Trend růstu odměn v zemědělství trval i v roce 1976 a 1977, i když již v méně výrazné míře.

Sledování trendu růstu odměn v zemědělství v nominální výši ve srovnání s jinými odvětvími je třeba však pro zemědělství doplnit dalšími hledisky. Např. dochází ke snižování kategorie „ostatní pracovníci RV“ (ročně zhruba o 20 tis.), tj. pracovníků převážně s nižší odměnou, k překračování objemu ročního fondu pracovních hodin u určitých profesí (včetně pracovních přesčasů a příplatků za práci o sobotách a nedělích), k vysokému vynaložení výkonů při nižší úrovni dosažené produkce (např. v důsledku nepříznivých povětrnostních podmínek v posledních letech), k rozdílu v odměňování mezi jednotlivými zemědělskými podniky, zejména JZD, atd.

Některé relace v průměrné výši čistých odměn (včetně přesčasů, prémie a podílů), odrážející specifiky zemědělství ve srovnání se sledovanými odvětvími (např. dosud větší podíl nižších měsíčních odměn do 1 000 Kčs, rozdíly mezi profesemi atd.), byly zjištěny i v průzkumu pracovních podmínek (tab. VI).

VI. Výše odměny ve sledovaných odvětvích a profesních skupinách (podíl pracovníků v %)

Platové rozpětí (Kčs)	Zemědělství	JZD	Státní statky	Průmysl	Stavebnictví
do 1 000	4,1	4,9	1,5	2,6	1,1
do 2 000	47,6	45,0	56,4	50,8	30,9
do 3 000	44,3	46,0	39,1	41,7	57,6
3 000 a více	4,0	4,1	3,0	4,9	10,9
	zemědělství			ostatní odvětví	
	RV	ŽV	THP	manuální pracovníci	THP
do 1 000	12,2	2,6	1,1	3,3	0,8
do 2 000	56,5	54,7	40,0	49,6	38,1
do 3 000	30,4	40,6	46,3	43,7	47,6
3 000 a více	0,9	2,1	12,6	3,4	13,5

Odměňování v zemědělství, obdobě jako v jiných odvětvích, představuje velmi širokou problematiku. Zavádění racionalizace mzdové soustavy vyžaduje nejen organizační a další zajištění v zemědělských podnicích, ale také dosažení určité úrovně materiálně technické základny a celkové vybavenosti podniků. Tím je tato problematika úzce propojena s dalším zaváděním vědeckotechnického rozvoje.

Sociální klima na pracovišti a změna pracovního kolektivu

Součástí pracovních podmínek na kterémkoliv pracovišti není jen vztah člověka k práci samé, ke stroji, k fyzickému prostředí atd., nýbrž také vztahy ke spolupracovníkům v kolektivu, k podřízeným a nadřízeným, k jiné pracovní skupině, k celému podniku atd. (Hábová, Verner 1975).

Zavádění vědeckotechnického rozvoje tyto vztahy může značně ovlivňovat, může působit na jiné prostorové i časové podmínky práce, na složení a velikost pracovních kolektivů atd. Pro pracovníky v zemědělství takové změny znamenají vznik řady nejen ekonomických, ale i sociálních a osobních problémů. Průzkumy sociálního klimatu pracovních kolektivů naznačily, že v kolektivech (v zemědělství i mimo zemědělství) převažují pozitivní hodnoty, tedy kladné hodnocení vztahů lidí i dalších důsledků přeměn.

Změny samotného pracoviště, a to v obou hlavních srovnávaných skupinách (pracovníci v zemědělství, pracovníci v průmyslu a stavebnictví), nastaly za posledních 3—5 let asi ve stejné míře (u 30 % případů). Tyto změny se výrazněji týkají manuálních pracovníků a promítají se i do míry spokojenosti s pracovištěm.

Současně se změnou pracoviště dochází ve většině případů ke změně počtu spolupracovníků. U zkoumaných pracovníků v zemědělství se v 29,7 % počet pracovníků kolektivu zvýšil (v 18,1 % snížil). U tázaných pracovníků v zemědělství se zvýšily především skupiny technicko-hospodářských pracovníků (v 55 %), dále skupiny pracovníků pomocných a přidružených výrob (ve 40 %). Ke zmenšení pracovního kolektivu došlo zejména u pracovníků rostlinné výroby (u 30 % tázaných této skupiny).

Změny v pracovní skupině (v kolektivu, na pracovišti) hodnotili tázaní z hlediska úrovně vztahů mezi spolupracovníky ve větší míře kladně (u pracovníků v zemědělství bylo jen 7,4 % zcela záporných odpovědí). Rovněž změny „kvalitativních“ prvků pracovních kolektivů v důsledku zavádění vědeckotechnického rozvoje (úroveň spolupráce v kolektivu, pracovní a odborná úroveň v kolektivu, pracovní výsledky atd.) byly hodnoceny převážně kladně (tab. VII).

Přes tyto relativně příznivé výsledky, odrážející se po řadu let téměř ve všech výzkumech míry spokojenosti, přímé pozorování v zemědělských podnicích ukázalo, že v současné době přeměn je třeba věnovat více pozornosti při rozmisťování pracovníků do pracovních kolektivů, kdy je třeba přihlížet nejen k odborným, ale i k dalším vlastnostem pracovníků a k jejich výsledkům pracovního úsilí.

Spolu s probíhajícími změnami v důsledku zavádění vědeckotechnického rozvoje se musí též prohlubovat informovanost pracovníků o dění v podniku. I když většina podniků dnes doplňuje soustavu podnikových informací (různé formy zpravodajů, oběžníků atd.), výsledky výzkumu naznačily, že stupeň informovanosti, zejména řadových pracovníků, o připravovaných změnách v zemědělských podnicích je stále nízký. Tento problém

VII. Hodnocení změn pracovního kolektivu v důsledku zavádění vědeckotechnického rozvoje (VTR) (v % odpovědí)

Sledovaná změna		Ve změně vlivem VTR nedošlo	Ke změně vlivem VTR došlo a úroveň kolektivu je nyní			Neodpově- děli, nemoh- li posoudit
			lepší	zhruba stejná	horší	
Úroveň spolupráce kolektivu	Z	31,7	20,8	36,5	5,2	5,8
	JZD	30,7	19,2	38,7	4,6	6,8
	st. st.	33,8	24,8	31,6	7,5	2,3
	P	34,2	22,0	36,9	4,3	2,6
Pracovní a odborná úroveň kolektivu	Z	27,5	25,5	37,2	3,1	6,7
	JZD	26,5	25,5	37,5	3,2	7,3
	st. st.	30,8	24,8	36,8	3,0	4,6
	P	29,2	32,0	32,8	2,0	4,0
Pracovní výsledky kolektivu	Z	21,0	40,0	30,4	2,7	5,9
	JZD	19,5	39,2	31,9	2,9	6,5
	st. st.	25,6	42,9	25,6	2,3	3,6
	P	23,5	48,2	24,3	0,9	3,1
Úroveň vztahů mezi spolupracovníky	Z	27,3	16,5	43,6	7,4	5,2
	JZD	26,5	16,3	43,8	7,1	6,3
	st. st.	30,0	15,8	44,4	8,3	1,1
	P	27,5	18,9	44,7	5,5	3,4

Z — pracovníci v zemědělství (N = 533)

P — pracovníci v průmyslu a stavebnictví (N = 657)

narůstá s velikostí podniku a např. jen 14,6 % tázaných pracovníků se domnívalo, že informovanost je nyní lepší (zbývající podíl pak označuje nynější stav za zhruba stejný či horší).

V uvedených výsledcích výzkumu mohla být shrnuta jen část získaných poznatků. K tomu lze závěrem dodat, že vztahy a působení dobré úrovně pracovních podmínek na ekonomické výsledky podniků jsou zřejmé. Některé přínosy je možné i konkrétně vyjádřit, např. snížení ztrát ve výrobě v důsledku nižší úrazovosti a nemocnosti, zvýšení produktivity práce v důsledku vyšší vybavenosti nebo zlepšené organizace práce, snížení míry fluktuace, nižší příplatky za práci ve škodlivém prostředí atd.

Při uplatňování vědeckotechnického rozvoje a jeho vlivu na pracovní podmínky v zemědělství však nejde jen o ekonomickou efektivnost a rozvíjení výrobních funkcí těchto podmínek, ale i o jejich aktivní úlohu při rozvoji odborné a kulturní úrovně pracovníků, při rozvoji jejich osobnosti a jejich společenských aktivit. V této souvislosti nelze také zapomínat na to, že při zavádění vědeckotechnického rozvoje působí také faktory sociální a sociálně psychologické, přičemž právě tyto faktory, jako jedna z dosud méně využívaných rezerv v zemědělských podnicích, mohou významně zavádění vědeckotechnického rozvoje zrychlovat.

SOUHRN

Přeměna zemědělství ve vyspělé, rychle se rozvíjející odvětví materiální výroby je spojena se zrychleným zaváděním vědeckotechnického rozvoje. Tento rozvoj vede ke zprůmyslnění zemědělství. Proniká do všech výrobních činitelů a zvyšuje jejich účinnost, mění způsob vynakládání živé práce, počet, strukturu i kvalifikaci pracovníků v zemědělství. Ovlivňuje velikost a vybavenost podniků, působí na fyzikální, chemické, biologické, ekonomické a sociální faktory pracovních podmínek v zemědělství. Uplatňování vědeckotechnického rozvoje umožňuje postupné vyrovnávání podmínek mezi zemědělstvím a průmyslem, zlepšování mimopracovních podmínek pracovníků v zemědělství v procesu sbližování životních podmínek na vesnici a ve městě.

Literatura

- DIVILA, E. — NIKL, J. aj.: Ekonomická hlediska nové etapy rozvoje zemědělství. Praha, Svoboda 1975.
HÁBOVÁ, V. — VERNER, J.: Příspěvek k pracovní teorii inovací. [Studie.] Praha, EÚ ČSAV 1975.
CHROMÁ, M.: Dosavadní stav výzkumu podmínek pracovního prostředí v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Brno, ÚVSH 1975.
ŠÍMA, J. a kol.: Vliv koncentrace a specializace zemědělské výroby a vědeckotechnického rozvoje na pracovní a životní podmínky pracovníků v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1977.
Sumarizace plánů společensko-sociálního rozvoje JZD. Praha, ÚV SDR ČSSR 1977.

Došlo dne 1. 3. 1978

Adresa autora:

Dr. ing. Jiří Šíma, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1

DALŠÍ ROZVOJ KONCENTRACE A SPECIALIZACE ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY A JEHO VLIV NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ VENKOVA

Další prohlubování koncentrace a specializace výroby, rozvoj kooperačních a integračních vztahů a vytváření větších, ekonomicky zdůvodněných výrobních celků přeměňují zemědělství ve vyspělé odvětví materiální výroby. Tyto procesy se projevují nejen v růstu výroby, ale přispívají i k dalšímu sbližování pracovních a životních podmínek mezi zemědělstvím a průmyslem a mezi venkovem a městem.

Rozvoj zemědělské velkovýroby bude mít výrazný a zcela konkrétní vliv na strukturu našeho venkovského osídlení a životní prostředí venkova. Působení vědeckotechnického rozvoje v oblasti zemědělství umožňuje sice uspokojovat rostoucí potřeby na úseku výživy obyvatelstva, ale současně způsobuje, že zemědělství přestává být výhradně kladným prvkem přírodních složek životního prostředí a krajiny. V současné době se zvyšuje význam venkovského prostoru jako životního prostředí, neboť představuje obytné prostředí pro téměř polovinu obyvatelstva našeho státu a současně se stává místem odpočinku pro většinu městského obyvatelstva. Péče o životní prostředí je jednou z nejaktuálnějších otázek dalšího rozvoje socialistické společnosti. Celková úroveň životního prostředí, jeho ochrany a tvorby je zároveň výrazem i určité životní úrovně a přispívá k vyrovnávání rozdílů mezi městem a venkovem při zachování výhod přírodního prostředí venkova.

PŘESTAVBA ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY

Program rozvoje našeho zemědělství je rozpracován na úrovni jednotlivých okresů ČSSR v rámci tzv. „studii“ (Terplan 1972), kde jsou navrženy nejen nové formy kooperace zemědělských podniků, ale i způsob organizace rostlinné a živočišné výroby, zemědělských služeb a rozmístění výhledových kapacit pro koncentraci jednotlivých chovů hospodářských zvířat.

V minulých 25 letech se několikrát podstatně změnila koncepce zemědělské velkovýroby a na ni navazující koncepce výstavby. Původní pojetí zemědělské výstavby (v 60. letech) bylo založeno na budování smíšených výrobních středisek pro všechny hlavní druhy hospodářských zvířat u každé vesnice, která plnila funkci sídla JZD či oddělení nebo hospodářství státního statku. Takových vesnic bylo asi 15 000. Typickými objekty tohoto období byly např. v chovu dojníc kraviny pro 95–100 ks, výkrmny pro 200–300 prasat atd. Již počátkem 70. let, v souvislosti se

slučováním družstev ve větší výrobní celky a na základě principů koncentrace a specializace, byla zemědělská výroba orientována na budování výrobních středisek specializovaných na jedno až dvě odvětví živočišné výroby. Typickými stavbami se staly čtyřřadé kravíny pro 174 dojnice, výkrmny prasat pro 600—1 200 ks, drůbežárny pro 2 000 slepic atd. V současné době, v nové etapě rozvoje socialistické zemědělské výroby, se v teorii i praxi výstavby prosazuje budování velkokapacitních staveb pro několik tisíc a desítek tisíc kusů.

PLÁNOVANÉ VELKOKAPACITNÍ STAVBY PRO ŽIVOČIŠNOU VÝROBU A ZEMĚDĚLSKÉ SLUŽBY

Velkokapacitními stavbami¹⁾ se rozumějí následující zařízení:

1. Stavby pro chov skotu
 - kravíny o celkové kapacitě nad 400 ks
 - teletníky o celkové kapacitě nad 800 ks
 - odchovny mladého skotu o celkové kapacitě nad 500 ks
 - stájové objekty pro chov skotu na žír o celkové kapacitě nad 500 ks
2. Stavby pro chov prasat
 - výkrmny prasat o celkové kapacitě zástavu nad 5 000 ks
 - porodny prasnic a odchovny prasat v předvýkrmu o celkové kapacitě 700 ks
3. Stavby pro chov drůbeže
 - haly pro nosnice o celkové kapacitě nad 100 000 ks
 - odchovny drůbeže o celkové kapacitě nad 60 000 ks
 - haly pro chov brojlerů o celkové kapacitě nad 100 000 ks
4. Stavby pro chov ovcí
 - stavby o celkové kapacitě nad 1 000 ks
5. Stavby pro zemědělské služby
 - výrobně nákupní střediska s obilními sily o kapacitě nad 20 000 t a s výrobními krmných směsí
 - agrochemická centra s míchárnami, sklady hnojiv a chemikálií o celkové kapacitě nad 5 000 t
 - opravny zemědělských strojů nadmístního významu (s počtem více než 20 pracovníků)

Daný vývoj se zcela konkrétně projeví v území, a to nejen ve venkovském prostoru, kde budou lokalizovány nové velkokapacitní účelové stavby, ale i v některých městech, kde budou umístěna zemědělská administrativní, vědeckovýzkumná a obslužná zařízení vyššího typu a širšího územního dosahu. Při realizaci nových zemědělských zařízení nebude záležet jen na výběru staveniště a na projektové přípravě, ale zejména na kvalitním provedení a vybavení nových provozních jednotek a na dotažení celého investičního celku do konečné podoby přesně podle projektu. V komplexu řešené problematiky představby zemědělské velkovýroby v krajině bude nutné při výstavbě či dostavbě výrobních středisek počítat se zábořem dalších zemědělských ploch, s podstatným zesílením vodních zdrojů s možností připojení na skupinové vodovody, s výsadbou ochranné izolační a este-

¹⁾ Pokyny pro posuzování staveb zemědělské velkovýroby z hlediska péče o životní prostředí. Praha, MVT ČSR, 1972.

tické zeleně v rozsahu výrobních areálů a s výstavbou kvalitních příjezdových a vnitřních komunikací vedených mimo obytnou zástavbu obcí. Výrobní střediska musí být vyčleněna z intravilánu obce a situována s ohledem na ochranná hygienická pásma.

VLIV ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Působení vědeckotechnického rozvoje v oblasti zemědělství umožňuje sice uspokojovat rostoucí potřeby na úseku výživy obyvatelstva, ale současně způsobuje, že zemědělství přestává být výhradně kladným prvkem celého systému krajiny. Vytváří totiž určitá rizika spojená s vysokou intenzitou výroby, chemizací, velkými koncentracemi zvířat atd. Při současné velikosti zemědělských podniků a jejich provozů je možné pozorovat řadu nedostatků při dodržování opatření k zamezení znečišťování jak okolí, tak zejména povrchových a podzemních vod (pravidelné vyvážení hnoje na polní hnojiště, vytékání močůvky a silážních šťav, uskladňování průmyslových hnojiv atd.). Problémem zůstává především využití či likvidace fekálií z velkochovů, které představují potenciálně jednu z nejzávažnějších možností narušení životního prostředí. Převážná část těchto exkrementů je využívána jako hnojivo, které však při nevhodné distribuci či neúnosných dávkách představuje vážné nebezpečí zejména pro podzemní a povrchové vody a produkční schopnost půdy.

V praxi zemědělské výroby je životní prostředí ovlivňováno zejména při využívání a organizaci zemědělského půdního fondu, působením na vodní režim krajiny, chemizací rostlinné výroby, živočišnou výrobou a konečně i organizačně právními opatřeními.

Ze vzájemných vztahů mezi zemědělskou výrobou a životním prostředím vyplývají tyto tři základní kategorie faktorů (Kodl 1977):

- a) faktory pozitivního působení zemědělství na životní prostředí
 - udržování a rozvoj biologické rovnováhy
 - udržování rázu krajiny plněním výrobních i nevýrobních funkcí zemědělství
 - prostor pro využití některých městských a průmyslových odpadků
 - regenerace ovzduší produkcí kyslíku a spotřebou kysličníku uhličitého, snižováním prašnosti a částečnou kompenzací emisí a jiných exhalátů
 - regulace vodohospodářských poměrů krajiny a protierozní působení drnového fondu
- b) faktory potenciálního rizika dalšího rozvoje zemědělské velkovýroby pro životní prostředí
 - vodní a větrná eroze při nedodržení zásad racionální organizace půdního fondu (včetně pozemkových úprav)
 - ekologické důsledky zvýšené produktivity půdy při nedodržení zásad racionální výživy, struktury a organizace rostlinné výroby
 - ekologické důsledky narušování fyzikálních vlastností půdy vlivem jejího nevhodného zpracování a při nesprávném používání těžkých mechanizačních prostředků
 - porušování vodního režimu krajiny při nedodržování zásad výstavby a provozu melioračních soustav

- znečišťování povrchových a podzemních vod, zejména nedodržováním kázně při aplikaci průmyslových a statkových hnojiv a chemických látek na ochranu rostlin
 - snižování účinnosti některých léčiv v humánní medicíně vlivem používání podobných léčiv ve veterinární praxi
- c) faktory negativně ovlivňující zemědělství a tím i jeho vztah k životnímu prostředí
- zábory zemědělské půdy pro nezemědělské činnosti
 - spady a exhaláty z průmyslových odvětví a dopravy
 - necitlivé řešení komunikačních a inženýrských systémů v zemědělské krajině
 - narušení vodního režimu krajiny těžební a stavební činností
 - znečišťování vodních toků průmyslovými podniky
 - omezování využití zemědělské půdy různými neúčinnými a vědecky nezdůvodněnými ochrannými pásmy, zejména vodohospodářských děl
 - opožďování chemického výzkumu a výroby chemikálií z hlediska zabezpečení intenzifikačních potřeb zemědělství s ohledem na omezení rizik v životním prostředí
 - pomalé tempo zabezpečování specializace a vývoje zemědělské techniky, umožňující uplatnění velkovýrobních technologií bez nepříznivého vlivu na životní prostředí, a to zejména v živočišné výrobě
 - mezery ve vědeckém poznání v oblasti základního výzkumu oběhu živin, působení reziduí apod.

Ve vztazích mezi zemědělskou výrobou a životním prostředím bude nutné vycházet také z toho, že zprůmyslněním zemědělství podstatně vzroste jeho závislost na některých faktorech přírodních zdrojů, které dříve nebyly významnějším limitujícím prvkem jeho rozvoje. Typickým činitelem bude právě voda, na jejíchž dostatečných zdrojích bude do značné míry závislý další rozvoj specializovaných odvětví zemědělské velkovýroby. Jedná se o tak závažné problémy, že kooperační obvody nebo pak v každém případě okresní zemědělské správy by měly mít ve svém štábu odborníka, jehož úkolem by bylo zabezpečovat vzájemný soulad mezi zemědělskou velkovýrobou a životním prostředím.

PŘESTAVBA VENKOVSKÝCH SÍDEL A NOVÁ SÍDLIŠTNÍ SOUSTAVA

V návaznosti na změny v organizaci společné zemědělské výroby se měnilo pojetí přestavby sítě venkovských sídel, přičemž počet dlouhodobě zachovávaných nebo rozvíjených sídel byl v podstatě odvozován od počtu sídel, uvažovaných v daném období za sídla zemědělských podniků nebo středisek. Ačkoliv již v polovině 70. let bylo rozpracováno moderní řešení vztahu bydliště a pracoviště v zemědělství (především práce Výzkumného ústavu výstavby a architektury), v praxi stále ještě převládá pojetí těsné vazby kategorizace sídel na organizaci zemědělské výroby. Mění se pojetí zemědělské výroby ovlivňuje proto i stávající koncepce přestavby sítě venkovských sídel a z nich odvozený způsob rozmisťování výstavby, zejména nové bytové výstavby. Tato koncepce rychle zastarává a jejím příkladem jsou např. velmi rozšířené výstavby tzv. pohotovostních či stabilizačních bytů u zemědělských provozoven.

Již po řadu let patří mezi základní úkoly nutnost koncepčně řešit a realizovat změny v soustavě venkovského osídlení.

Schválená středisková sídelní soustava jako základní podklad pro územní plánování a rozmísťování investiční účelové výstavby výrobních i nevýrobních odvětví, bytové výstavby, občanské i technické vybavenosti je založena na odstupňování obcí na sídla (střediskové obce) místního, obvodního a oblastního významu. Přitom je diferencována jejich funkce z hlediska pracovních příležitostí, funkce administrativní i funkce středisek občanské a technické vybavenosti, zvláště distribuce, služeb, zařízení kulturních, zdravotnických, předškolních, školských atd. Středisková sídelní soustava se skládá z těchto kategorií sídel: střediska osídlení oblastního a obvodního významu, střediska osídlení místního významu, nestředisková sídla trvalého významu a ostatní.

Zvláštní význam ve vztahu k venkovskému obyvatelstvu mají především střediska místního významu, která se mají stát centry venkovského osídlení, plnit funkci kulturně společenskou, mají zajišťovat obyvatelstvu celého spádového území jeho základní osobní a společenské potřeby. V těchto střediscích má být také soustředěna převážná část nové bytové výstavby na venkově.

Paralelně s rozpracováním kategorizace obcí probíhá kategorizace perspektivních center zemědělské výroby v souvislosti se strukturální přestavbou zemědělství na bázi koncentrace, specializace a kooperace.

Základní organizační jednotka nového uspořádání — kooperační seskupení — bude mít průměrnou rozlohu 4 000—6 000 ha, výjimečně až 7 000 ha z. p. s diferenciací podle místních přírodních a výrobních podmínek. Průměrná výměra zemědělské půdy připadající na nestředisková sídla trvalého významu je cca 800 ha a na střediskové obce místního významu připadá průměrně 4 830 ha zemědělské půdy. Odpovídá tedy vcelku tato výměra průměrné výměře kooperačního seskupení. Dočasně (v některých případech trvale) nenastane soulad těchto dvou soustav, některé obce střediskové nebudou středisky kooperačního seskupení a naopak, v řadě případů budou centrem kooperačního seskupení nestřediskové obce trvalého významu. Velká část tzv. nestřediskových obcí trvalého významu bude ještě dohlednou dobu sídlem provozních jednotek zemědělských podniků či sídlem JZD, popřípadě státních statků. Budou v nich často situovány specializované velkochovy nebo jiné společné specializované zemědělské podniky.

Kategorizace venkovských sídel nemůže ovšem postihnout všechny rozdíly, které mezi jednotlivými sídly existují, především pak ty, které se budou v budoucnosti dále zvyrazňovat. Mnohé obce v rámci procesu specializace, koncentrace a kooperace zemědělské činnosti budou postupně ztrácet svou dnešní výrobní funkci, naproti tomu jiné obce budou výrobní funkci nabývat v mnohem větším rozsahu a většinou až nadmístním významu.

Z hlediska perspektiv zemědělské výroby je možno rozdělit venkovská sídla na tři skupiny (Zeman 1972):

1. sídliště perspektivní,
2. sídliště stabilizovaná,
3. sídliště neperspektivní.

Do skupiny sídlišť perspektivních lze zařadit obce, které jsou již dnes z hlediska zemědělství významné, mají rozvinutou zemědělskou výstavbu

a tvoří přirozená centra zemědělské výroby ve svém zájmovém obvodu. Jedná se převážně o střediska osídlení místního významu a početnou skupinu větších obcí trvalého významu. V těchto obcích budou umístěna zemědělská zařízení náročná na pracovní síly (velkokapacitní stavby pro chov skotu, administrativní provozy, provozní zařízení nadmístního významu a další). Do těchto obcí by měla být také přednostně soustředována bytová výstavba pro pracovníky v zemědělství.

Sídla stabilizovaná jsou tvořena převážně obcemi trvalého významu s menším počtem obyvatel. V těchto obcích budou umísťována především zemědělská zařízení méně náročná na pracovní síly. Rovněž nová bytová výstavba by měla být realizována pouze v omezeném rozsahu — pro místní potřeby výrobního střediska.

Do skupiny tzv. sídel neperspektivních spadají všechna ostatní venkovská sídliště, která nemají přirozené předpoklady pro organizaci zemědělské velkovýroby. Jde o sídla, která již ztratila nebo postupně ztrácí svou hospodářsko-výrobní funkci. Do těchto obcí by neměla být v dalším výhledu umísťována nová zemědělská výstavba a vybavenost, naopak zemědělské stavby, které v sídlištích jsou a již nevyhovují potřebám, by měly být postupně ponechány na dožití. Tato sídliště budou ve výhledu většinou nabývat funkce rekreační. Rozvoj cestovního ruchu a na něm závislých služeb umožňuje doplňovat někdy omezený počet pracovních příležitostí v těchto sídlech.

BYTOVÝ FOND NA VENKOVĚ

Spolu s koncentrací výrobních sil bude docházet i ke koncentraci bytové výstavby pro pracovníky v zemědělství, která bude soustředována především v perspektivních výrobních střediscích. U sídel bez výrobní zemědělské funkce bude docházet ke změnám ve využívání současného bytového fondu a bude postupně likvidován původní stavební fond sloužící zemědělské malovýrobě.

V současných podmínkách osídlení a rozmístění obyvatelstva v ČSSR se problematika bydlení a bytového fondu ve venkovských obcích dotýká téměř poloviny obyvatel naší republiky.

Bydlení na venkově má své specifické znaky, odlišné od městského ve funkčním, dispozičním i provozním členění. Rozhodující pro způsob bydlení a strukturu bytového fondu na venkově zůstávají rodinné domky (a zemědělské usedlosti) — tedy individuální způsob bydlení. Individuální forma bydlení je nejen nejpožadovanější, ale i nejrozšířenější formou bydlení na venkově. Při průzkumu prováděném VÚEZVž v roce 1974 ve 155 obcích ČSR se pro individuální formu bydlení vyslovila naprostá většina dotazovaných sledovaného souboru (67,2 %), přestože bylo v otázce záměrně uvedeno, že se jedná o rodinný domek bez komfortu. To vlastní průkaznost výpovědi ještě zesiluje a je v souladu s výsledky výzkumů i jiných pracovišť, která se touto problematikou zabývala, např. VÚVA.

V současné době se na vesnici rozšiřuje výstavba vícepodlažních bytových domů. Jedná se především o byty postavené v rámci podnikové výstavby. Tato forma bydlení je rozšířena předně u pracovníků státních statků. Družstevní výstavba se na venkově doteď výrazněji neprosadila.

V uplynulých letech se nesrovnatelně zlepšila úroveň bydlení venkovského obyvatelstva i celého obytného prostředí vesnice. Z celkového počtu

bytů existujících v roce 1970 bylo 33,4 % vybudováno v období let 1946 až 1970 (celostátní průměr činí 38,3 %). V plošném standardu bytů a v jejich zalidněnlosti jsou podmínky venkovského obyvatelstva příznivější než městského. Velkého pokroku bylo také dosaženo v úrovni technického vybavení bytů (podle propočtů ze sčítání k 1. 12. 1970 nebyla elektřina zavedena jen v 0,27 % bytů, rozšířila se plynofikace při použití propanbutanu, používání domácích vodáren a septiků atd.). Zlepšila se i hygiena vesnice, i když dosud značná část venkovských obcí není napojena na kanalizaci a z celkového počtu 1 735 tis. bytů na venkově není ve více než 700 tis. bytech zaveden vodovod.

Přestože se zvýšila úroveň bydlení na venkově vyjádřená podílem bytů v jednotlivých kategoriích, zůstává na nižší úrovni než ve městech (Šíma 1975, tab. I). Bydlení a možnost získání bytu zaujímá v současné době významné místo v motivačních faktorech při získávání pracovníků pro práci v zemědělství. Stát podporuje výstavbu bytů pro zemědělské pracovníky ve formě různých preferencí (zvýhodněná podniková výstavba, státní příspěvky, bezúročné půjčky, subvence). Společenská pomoc bude směřovat zejména ve prospěch zemědělských podniků v nepříznivých přírodních podmínkách, v oblastech, kde zemědělství trpí neustálým nedostatkem pracovních sil v důsledku své odlehlosti, v pohraničí, v místech s jinými pracovními příležitostmi v nezemědělských organizacích apod. Trvalý nedostatek kvalifikovaných pracovních sil neumožní ani v budoucnu využí-

I. Kategorie bytů podle vybavení ve městech a na venkově v roce 1961 a 1970

Území	Typ obcí	% bytů kategorie			
		I.	II.	III.	IV.
1961					
ČSSR	m	15,1	27,9	15,0	42,0
	v	0,9	5,0	12,3	81,3
ČSR	m	14,1	28,4	16,5	40,7
	v	0,9	6,0	16,9	76,1
SSR	m	20,0	24,2	7,9	47,9
	v	0,8	3,1	3,5	82,6
1970					
ČSSR	m	35,9	30,6	10,4	23,1
	v	6,2	16,6	17,1	60,1
ČSR	m	33,4	32,6	11,4	22,6
	v	7,0	21,1	18,1	53,8
SSR	m	45,5	23,0	6,5	25,0
	v	4,0	8,6	15,5	71,1

m — městské obce; v — venkovské obce

Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970

vat potenciální možnosti těchto území pro zemědělskou výrobu, takže dochází k nedokonalému využívání zemědělského půdního fondu.

Potřeba nových bytů je ovlivněna strukturální přestavbou zemědělství. Centry zemědělské výroby budou střediskové obce místního významu, případně větší nestřediskové obce trvalého významu, bytová výstavba bude realizována především ve střediskových obcích místního významu.

vybavenost venkovských sídlišť

Bydlení je pouze jednou ze složek obytného prostředí. Důležitým činitelem ovlivňujícím výrazně kvalitu životního prostředí na venkově je občanská vybavenost.

Občanské vybavení je třeba řešit jako systém, jehož prostřednictvím se má obyvatelstvu dostávat vyrovnaného standardu občanských služeb v přiměřené dostupnosti (denní i občasně).

Při posuzování úrovně této vybavenosti je nutné vycházet z toho, že procesy koncentrace a specializace neprobíhají jen v oblasti výroby a pracovních příležitostí, ale též v oblasti občanské vybavenosti. Tato vybavenost je spojena nejen s investiční činností, ale má též svoji výraznou ekonomickou stránku při vlastním provozu. Rozdílná velikost sídelních jednotek v obvodu družstva ani v minulosti nedovolovala realizovat všechny potřeby obyvatel přímo v místě bydliště a uspokojování těchto potřeb vyžadovalo dojíždění. Tak je tomu i dnes. Proto za rozhodující otázku lze považovat zejména dostupnost této vybavenosti, a to i z perspektivního pohledu.

Poptávka po jednotlivých druzích občanského vybavení je vzájemně odlišná v intenzitě, v sezónnosti, v časové následnosti, nárocích na rozsah, kvalitu atd. Z těchto zásad nutně vyplývají pro sídliště — zejména venkovská — principy stupňovitosti. Zda to či ono zařízení má být umístěno v obci, závisí na podrobnějším prozkoumání potřeby s přihlédnutím k místním podmínkám a dalším okolnostem, jež je nutno brát v úvahu. Přesto dochází k tomu, že výčet občanských zařízení bývá v praxi chápán jako neměnný a budován v celém rozsahu bez zkoumání místních podmínek. Půjde tedy o stanovení a vystižení správných podmínek té které obce, o znalost zájmů občanů i potřeb mládeže. Vybavenost obce slouží obyvatelstvu obce bez ohledu na příslušnost k hospodářskému odvětví.

Vybavenost se odráží i v tzv. preferenci místa bydliště. Většina venkovského obyvatelstva dává přednost bydlení na venkově především ve větších střediskových obcích s určitou vybaveností (tab. II). Některé nedostatky ve vybavenosti jsou kompenzovány jinými nyní velice významnými životními hodnotami, jako je klid, nerušená příroda atd.

V souvislosti s postupující koncentrací nejen v oblasti výroby a pracovních příležitostí, ale i v oblasti občanské vybavenosti roste význam dopravy na venkově. Doprava je využívána jednak pro účely pracovní (dojíždka do zaměstnání, škol), jednak mimopracovní (návštěva zdravotnického zařízení, obchodů, příbuzných atd.). Její význam zvyšuje i rostoucí počet městského obyvatelstva využívajícího dopravy na venkově ve volných dnech.

Hlavní podíl dojíždějících do zaměstnání tvoří pracující mimo zemědělství. U pracovníků v zemědělství je tento podíl dosud nízký, nebereme-li v úvahu dojíždění na kole. I když lze v dlouhodobější perspektivě před-

II. Preference (volba) místa bydliště

Stupnice	Pracující (v %)					
	v zemědělství			mimo zemědělství		
	1971	1974	1977	1971	1974	1977
Na vesnici — v malé obci vzdálené od města	12,4	10,8	7,7	9,4	6,8	7,0
Na vesnici — ve větší střediskové obci s určitou vybaveností	59,6	58,7	64,9	42,6	43,4	49,4
V malém městě	11,2	11,2	10,5	19,0	21,7	18,3
V okresním, krajském nebo jiném větším městě	6,3	4,7	6,1	13,7	10,1	11,3
V hlavním městě	1,6	1,0	0,8	1,6	1,0	1,0
V jednom z nových průmyslových středisek	0,9	1,6	1,6	3,1	2,1	1,7
V příměstské obci nebo na předměstí velkého města	8,0	12,0	8,4	10,6	15,0	11,3

Pramen: Šima 1977

pokládat narůstání významu dojíždky do zaměstnání i u pracujících v zemědělství, je její objem v současné době velmi malý. Proti očekávání se dosud neprojevil vliv poměrně rychlého růstu koncentrovaných výroby v zemědělství a jejich rozmístění. Jak vyplývá z průzkumu VÚEZVŽ v roce 1974, pouze třetina pracovníků v zemědělství v případě organizačních změn spojených se změnou místa pracoviště (sloučení podniku, kooperace) zvolí dojíždku do zaměstnání, zatímco polovina pracovníků se pokusí získat i jinou práci, ale v místě bydliště (tab. III).

VÝZNAM VENKOVSKÉHO PROSTORU JAKO ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Péče o životní prostředí je v ČSSR jedním z důležitých úkolů hospodářské a sociální politiky a součástí základní politické teze o stálém růstu životní úrovně. Souhrn nejdůležitějších zásad a opatření pro rozvoj životního prostředí na vesnici a ve venkovském prostoru vůbec je obsažen v usnesení vlády ČSR (č. 301/72) ke koncepci rozvoje vesnice a životního prostředí na vesnici a v příloze tohoto usnesení (Další postup ke zvýšení úrovně životního prostředí ve venkovském prostoru). Pro koordinaci a zajišťování konkrétních úkolů uložených tímto usnesením vlády centrálním orgánům i národním výborům a pro kontrolu jejich plnění byla při Radě pro životní prostředí při vládě ČSR ustavena Stálá pracovní skupina pro rozvoj životního prostředí ve venkovském prostoru. Obdobná usnesení a opatření přijala i vláda SSR.

Stupnice	Pracovníci v zemědělství		
	celkem	JZD	stát. statky
Zůstat ve svém oboru a do práce třeba trvale dojíždět	32,4	34,4	25,4
Získat i jinou práci, ale především v místě bydliště (nedojíždět)	46,8	46,9	46,5
Získat nový byt v obci pracoviště	11,2	9,2	18,4
Zůstat v domácnosti (u žen, u pracujících důchodců)	2,9	3,4	0,9
Nevěděli, nemohli posoudit, jiný případ	6,7	6,1	8,8

Pramen: Šíma 1977

Úkoly, zásady a opatření se týkají všech zásadních okruhů životního prostředí ve venkovském prostoru a jsou soustředěny v územním plánování a stavebním řádu o bytové výstavbě, občanské a technické vybavenosti, péči o veřejný pořádek a vzhled obcí, zemědělské výrobě a výstavbě, lesním hospodářství, dopravě a komunikacích, zdravotnictví, školství a kultuře, obchodu, sociální péči, službách a v rekreaci.

Na venkovský prostor jsou kladeny v podstatě dvě skupiny celospolečenských požadavků:

- požadavky sledující jeho hospodářské využití,
- požadavky využití jako životního prostředí.

Do první skupiny požadavků patří zejména:

- výroba zemědělských produktů a její zvyšování (agrotechnika, chemizace atd.),
- zvyšování produkce lesního hospodářství (dřevo a ostatní produkty),
- rozvoj těžby nerostných surovin (uhlí, rudy),
- rozvoj těžby stavebních hmot (štěrkopisky, písky, kámen),
- výstavba nových investičních celků (průmysl, zemědělství energetika),
- výstavba komunikací a komunikačních zařízení (dopravní síť, letiště),
- vodohospodářské stavby (vodní nádrže, čistírny odpadních vod),
- produktovody, energovody.

Do druhé skupiny požadavků patří zejména:

- vytváření vhodného pracovního prostředí pro pracovníky v zemědělství a pro ostatní aktivní obyvatelstvo venkovského prostoru,
- vytváření obytného prostředí pro obyvatelstvo ve venkovském prostoru,
- nároky a požadavky na uspokojení rekreačních potřeb obyvatelstva celého státu.

Na příznivém vývoji venkovského prostoru jako životního prostředí má velký zájem také obyvatelstvo měst a společnost jako celek. Více než kdy jindy má nyní venkovský prostor mnohofunkční charakter. Zhoršování životního prostředí ve městě, zvyšování objemu volného času a rostoucí obliba venkova jako přírodního prostředí způsobuje nepřetržitý příliv městského obyvatelstva na venkov ve volných dnech a v době dovolených. Venkov se tak stal důležitým rekreačním prostředím. Slouží jako významný faktor regenerace fyzických i duševních sil všeho obyvatelstva státu, zvláště velkých měst a průmyslových aglomerací.

Požadavky na hospodářské využití venkovského prostoru a současně na jeho využití jako životního prostředí se často dostávají do rozporu. Důsledkem je znehodnocování přírodních zdrojů a krajiny i zhoršování obytného prostředí ve venkovských obcích. Problémy změn životního prostředí a jeho jednotlivých složek se objevily i v hodnocení úrovně jednotlivých složek přírodního prostředí v obci a okolní krajině, kde jako hlavní problém vystupuje snižující se čistota vod a odstraňování odpadu (Šíma 1977, tab. IV).

IV. Hodnocení úrovně jednotlivých složek přírodního prostředí v obci a okolní krajině (v %)

Hodnocení	Odpady a jejich odstraňování	Čistota vody	Hluk	Čistota ovzduší	Množství a druhová bohatost zeleně	Vzhled krajiny
Špatná úroveň	47,6	36,6	18,7	11,8	7,3	4,6
Uspokojivá úroveň	36,9	38,3	46,9	43,4	37,4	36,3
Dobrá úroveň	10,6	23,7	31,8	43,9	54,8	58,5
Neví, neodpověděl	4,9	1,4	2,6	0,9	0,5	0,6

Pramen: Šíma 1977

Problematika využití a uspořádání venkovského prostoru se zvláštním zřetelem na životní prostředí je v současné době předmětem výzkumů i součástí programů vládní politiky téměř ve všech zemích. Při rozumné územně plánovací přípravě nové zemědělské výstavby a při organizované přestavbě našeho venkovského osídlení lze docílit toho, aby plánovaný rozvoj zemědělské velkovýroby se uskutečnil i pokud jde o vztah k venkovskému osídlení nejen podle nejnovějších požadavků organizace provozu zemědělské velkovýroby, ale i podle moderních zásad urbanizace celého venkovského prostoru a ochrany a tvorby životního prostředí, jak to odpovídá potřebám obyvatel naší socialistické vesnice.

SOUHRN

Současný rozvoj zemědělské velkovýroby je charakterizován vysokým stupněm koncentrace a specializace výroby. Tento proces má výrazný vliv na strukturu našeho venkovského osídlení a životní prostředí venkova.

Výrazně vystupuje úloha středisek osídlení místního významu, která se stávají centry nejen zemědělské velkovýroby, ale i venkovského osídlení. Koncentrace výrobních sil je doprovázena koncentrací bytové výstavby a občanské vybavenosti v těchto sídlech.

Požadavky na využití venkovského prostoru se stále stupňují a jsou často rozporné. Ochrana a tvorba životního prostředí na venkově, zejména jeho přírodních složek, je jedním z důležitých činitelů procesu dalšího pronikání vědeckotechnického rozvoje na vesnici. Při posuzování jednotlivých činností a požadavků na venkovský prostor je třeba zdůraznit nutnost zachovat obytnost krajiny a ochránit její biologické, vodohospodářské, estetické a jiné hodnoty při postupující intenzifikaci zemědělské výroby.

Literatura

KODL, J.: Zemědělská velkovýroba a životní prostředí. Životné prostredie, 1977, č. 2.
ŠÍMA, J. a kol.: Výzkum vývoje názorové struktury zemědělského a venkovského obyvatelstva v souvislosti s rozvojem výrobních sil v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1975.

ŠÍMA, J. a kol.: Vliv koncentrace a specializace zemědělské výroby a vědeckotechnického rozvoje na pracovní a životní podmínky pracovníků v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1977.

ZEMAN, S.: Koncepce rozvoje zemědělské velkovýroby a sídelní struktura. Praha, Terplan 1972.

Došlo dne 1. 3. 1978

Adresa autorky:

RNDr. Věra Trnková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dláždění 6, 110 00 Praha 1

Československé zemědělství prošlo v období socializace a nástupu vědeckotechnické revoluce v průběhu téměř 30 let velkými strukturálními a společenskými změnami, které znamenaly i revoluční změnu ve vývoji a formování ženské pracovní síly v zemědělské výrobě. V průběhu tohoto vývoje došlo nejen ke změně pracovního postavení žen ve výrobě, ale také ke změně sociálních rolí v rodině a ve společnosti.

Vzhledem k šíři problematiky bylo možno dotknout se jen přehledně nejdůležitějších poznatků, které jsou podrobně zpracovány v závěrečné zprávě sociologického výzkumu žen pracujících v zemědělství, provedeného v roce 1976 v souboru 847 respondentek, vybraném tak, aby se co nejvíce blížil základnímu souboru žen, pracujících v zemědělství ČSR (Kruček a kol. 1977).

STRUKTURÁLNÍ CHARAKTERISTIKY EKONOMICKY ČINNÝCH ŽEN V SOUČASNÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBĚ

Růst výroby a stupeň ekonomického a organizačního upevnění socialistických zemědělských podniků, zároveň s rozvojem specializace a koncentrace výroby v zemědělství a potravinářském průmyslu, od počátku 70. let znamená i kvantitativní a kvalitativní změnu pracovních sil. Snižují se počty trvale činných pracovníků, zlepšuje se jejich věková a kvalifikační struktura a tím se mění profil zemědělce, který se stává specializovaným pracovníkem s určitou nezbytnou odbornou přípravou. V souvislosti s velkovýrobní technologií a mechanizovaností práce se mění celkový charakter práce v zemědělství.

Během tohoto vývoje došlo k trvalému snižování počtu ekonomicky činných pracovníků v zemědělství. Jejich celkový počet se snížil v ČSSR o 142 tis. osob (o 12,6 %), tj. zhruba o 28 tis. osob ročně. Tempo snižování počtu pracovníků bylo rychlejší v letech 1970—1973, kdy průměrný roční úbytek činil 14 tis. osob. V letech 1970—1975 tvořily ženy naprostou většinu úbytku pracovních sil v zemědělství, a to v obou socialistických sektorech. Celkový počet žen trvale činných v zemědělství se snížil od roku 1970 do roku 1975 o 96 tis. osob (tj. o 17 %), zhruba o 19 tis. osob ročně. Na celkovém úbytku pracovníků v zemědělství v tomto období se tedy ženy podílejí 67,3 %.

Silný pokles podílu žen v zemědělství není ale způsoben odchodem žen produktivního věku ze zemědělství do jiných odvětví národního hospodářství. Je podmíněn dvěma současně probíhajícími procesy: vysokým podílem žen vyšších věkových kategorií, které odcházejí do důchodu, a dále poměrně nízkým počtem děvčat přicházejících do učebních oborů nebo nastupujících ze zemědělských škol a učilišť do zemědělských podniků.

Pozvolný proces maskulinizace trvale činných pracovníků charakterizuje dlouhodobý vývoj podílu žen na celkovém počtu pracovníků v zemědělství (tab. I). V počátcích socializace, kdy byl nutný odchod mužské pracovní síly do nově se tvořícího socialistického průmyslu, se ženy výrazně podílely na zajišťování zemědělské výroby. Až do roku 1955 činil podíl žen z celkového počtu ekonomicky činných pracovníků v zemědělství více než 56 %. Na počátku šedesátých let s postupující mechanizací a v důsledku společenské dělby práce začíná pozvolna ubývat žen pracujících v zemědělství ČSSR a v roce 1971 poklesl podíl žen pod 50 %. Od té doby se neustále snižuje. Tempo snižování odpovídá vcelku dlouhodobému prognózovanému trendu. Prognózy pro období strukturální přestavby zemědělství počítají s dalším poklesem podílu žen a s tím, že jsou dány předpoklady, aby se podíl žen do konce roku 1990 ustálil zhruba na 40 % z celkového počtu trvale činných pracovníků v zemědělství ČSSR.

I. Dlouhodobý vývoj podílu žen na celkovém počtu pracujících v zemědělství ČSSR

Rok	1950	1955	1960	1965	1969	1972	1975	1976
Podíl žen v %	56,3	56,2	52,7	51,7	50,1	48,6	47,7	47,2

Zastoupení žen v jednotlivých sektorech je odlišné (tab. II). Nejnižší podíl žen je ve státních statcích (40 %), kde i trend snižování počtu žen je poněkud výraznější (index 1975/73: muži 99,4; ženy 97,2). V JZD je podíl ekonomicky činných žen podstatně vyšší — 48,5 % a je i vyšší než je průměr za zemědělství celkem. Ve společných zemědělských podnicích se počet žen zvýšil, od roku 1970 o 66,7 %. Opačná je situace v sektoru JHR, kde se počet žen v období 1970—1975 snížil o 58,8 %, i když jejich podíl vzrostl z 65,7 % v roce 1970 na 67,0 % v roce 1975.

V současné době je nejvýznamnějším problémem v reprodukci pracovních sil věková struktura trvale činných pracovníků. Zlepšení věkové struktury a její vyrovnávání na úroveň ostatních odvětví národního hospodářství je nezbytným předpokladem pro úspěšnou výstavbu moderní zemědělské velkovýroby. V posledních letech se začíná u mužů věková struktura vyvíjet příznivěji, především v širší věkové skupině mladších pracovníků do 40 let dochází k absolutnímu přírůstku.

Vývoj věkové struktury žen je odlišný. V posledních letech sice nastal výrazný úbytek v kategoriích poproduktivního věku, ale zároveň se podstatně zvýšily podíly vyšších věkových kategorií od 45—54 let (kde je nyní 31 % všech trvale činných žen pracujících v zemědělství). Zvláště nepříznivý je absolutní pokles počtu žen nejmladších věkových skupin do 24 let.

Skupina žen pracujících v zemědělství je nyní podstatně „starší“ než skupina mužů. I když absolutní počty žen nejmladších věkových skupin

II. Počty osob trvale činných v zemědělství ČSSR dle sektorů, % podíly žen a srovnávací indexy 1975/1973

Kategorie	Zemědělství ČSSR celkem	Sektor				
		státní a veřejný celkem	státní statky	JZD	společné zem. podniky	JHR
Osoby trvale činné celkem	989 838	252 187	164 842	670 567	7 635	59 449
Z toho ženy	471 893	103 789	66 743	324 946	3 316	39 822
% podíl žen	47,7	41,4	40,5	48,5	43,4	67,0
Index 1975/1973	97,3	99,5	98,5	100,6	145,7	64,2
Ženy index 1975/1973	95,3	98,1	97,2	99,7	136,5	65,4
Muži index 1975/1973	99,1	100,6	99,4	101,5	153,6	62,0

Pramen: Vývoj počtu pracovníků a jejich věkové struktury v zemědělství ČSSR k 1. 2. 1973. Praha, FSÚ 1973
Soupis osob činných v zemědělství k 1. 2. 1975. Praha, FSÚ 1975

velmi poklesly, jejich podíly se při celkovém značném snížení počtu trvale činných žen v zemědělství mírně zvýšily (tab. III). V dlouhodobém vývoji se zvýšil podíl 15—29letých z 14,3 % na 15,4 % a 30—39letých ze 17,6 % na 18,5 %, přesto tento vývoj neodpovídá prognózovanému trendu. Nepříznivý vývoj věkové struktury žen ve srovnání s muži charakterizuje i ukazatel průměrného věku: např. průměrný věk mužů v JZD byl v roce 1976 43,6 roku (v roce 1967 ještě 47,4) a žen 45,7 roku (v roce 1967 46,6).

Nedílnou součástí kvalitativní struktury pracovníků je úroveň jejich kvalifikace. Vědeckotechnický rozvoj je provázen růstem kvalifikační úrovně pracovníků. Změny v kvalifikační struktuře se týkají mužů i žen, a to především odborníků s vysokoškolským a středoškolským vzděláním. Např. v JZD se počty vysokoškoláků zvýšily v posledních patnácti letech sedmkrát; počty středoškoláků třikrát. Úspěšně probíhá i zlepšování odborné kvalifikace pracovníků v dělnických profesích zvyšováním podílu vyučených.

Ženy pracující v zemědělství vykazují ale ve srovnání s muži horší kvalifikační parametry. Podíl žen se základním vzděláním je téměř dvakrát vyšší a naopak podíl vyučených žen je dvakrát menší než podíl mužů. Podíly středoškolsky vzdělaných mužů i žen jsou v zemědělských podnicích shodné a vysokoškolsky vzdělaných mužů je opět výrazně více než žen. Přitom na středních zemědělských školách dívky převládají a na vysokých zemědělských školách je více než třetina dívek.

Disproporce v úrovni a využití kvalifikace mezi muži a ženami pracujícími v zemědělských podnicích jsou dány zhruba dvěma okruhy problémů. Část dívek po skončení školy vůbec do zemědělských podniků nenastoupí a další část sice do zemědělského podniku nastoupí, ale zpravidla po za-

III. Vývoj věkové struktury trvale činných pracovníků v zemědělství ČSSR s prognózou do roku 1990 (podle hlavních věkových skupin)

Rok	Hlavní věkové skupiny v % z trvale činných pracovníků				Trvale činných pracovníků celkem
	15—29 let	30—39 let	40—49 let (ženy 40 až 54)	60 a výše (ženy 55 a výše)	
1967	16,7	16,9	39,2	27,2	100,0
1970	17,8	16,9	38,8	26,5	100,0
1975	20,8	18,4	39,7	21,1	100,0
1990	26,4	31,5	35,5	6,6	100,0
Z toho muži 1967	19,2	16,2	41,0	23,6	100,0*)
Ženy 1967	14,3	17,6	37,4	30,7	100,0*)
Muži 1975	26,1	18,4	36,0	19,5	100,0*)
Ženy 1975	15,4	18,5	43,3	22,8	100,0*)

*) % počítána z počtu trvale činných mužů (= 100 %) a žen (= 100 %)

ložení rodiny a po mateřské dovolené se již do podniku nevrací. Neméně závažná je okolnost, že značná část dívek, které do zemědělského podniku po skončení školy nastoupily, pracuje převážně v profesích, neodpovídajících úrovni jejich kvalifikace. Vykonávají většinou práce administrativní a v řídicích funkcích pracují zcela ojediněle. Příčinou nevyužívání kvalifikace je za současných podmínek zvláště u mladších pracovníků rozpor mezi požadavky, jež jsou spojeny s výkonem vedoucí funkce a současně s povinnostmi matky a mnohdy i nedůvěra ve schopnost žen vykonávat zodpovědné funkce. Druhý okruh problémů vyplývá z nedostatečného náboru dívek do zemědělských učebních zařízení, kde tvoří necelou pětinu. Přitom na příchod mladých vyučených pracovníků do zemědělských podniků je především vázáno celkové zlepšení věkové a kvalifikační struktury ekonomicky činných žen.

PRACOVNÍ POSTAVENÍ ŽEN

Přehled vývoje počtu ekonomicky činných žen v zemědělství a hlavně vývoj jejich věkové a kvalifikační struktury ve srovnání se skupinou ekonomicky činných mužů do značné míry naznačuje problémy v uplatnění žen a jejich pracovního postavení v podmínkách koncentrace zemědělské výroby. Okolnost, že v současné době jsou na tom v řadě aspektů pracovních podmínek ženy pracující v zemědělství hůře než muži, úzce souvisí s délkou práce a rozdíly v profesní struktuře.

V rostlinné výrobě vykonávají kvalifikovanější a mechanizované práce téměř výhradně muži. Ženy zde nacházejí uplatnění převážně v manuálních pracích, téměř bez použití mechanizace (tab. IV). V živočišné výrobě mají ženy převahu prakticky ve všech profesích. Např. v klíčové profesi ošetřovatel dojníc je 79,6 % žen. Muži mají výraznou převahu mezi technicko-hospodářskými a hlavně řídicími pracovníky, ženy naopak v administrativě.

IV. Podíly žen v profesní struktuře trvale činných pracovníků JZD v ČSSR v roce 1976 v % (některé vybrané profese, srovnáno s předpokládanou profesní strukturou v roce 1990)

Podíly žen v profesích	v JZD ČSSR 1976	Prognózy ČSSR 1990
Traktorista a kombajnér	0,2	3,8
Řidiči nákl. aut a závozníci	1,1	×
Ostatní pracovníci RV	77,4	67,5
Ošetřovatelé dojníc	79,5	47,4
Ošetřovatelé ostatního skotu	71,4	47,1
Ošetřovatelé prasnic	81,6	61,3
Ošetřovatelé drůbeže	93,4	75,9
Ostatní pracovníci ŽV	27,5	37,4
Pracovníci přidružené výroby	37,9	×
Pracovníci stavebních čet a skupin	6,3	8,2
Pracovníci dílen a řemeslníci	0,5	6,1

Pramen: Materiály FMZVž k statistické ročence FMZVž 1976
Novák, Smetana 1974

Tato vyhraněná diferenciacie mezi maskulinizovanými a feminizovanými profesemi se začíná velmi pozvolna zmírňovat. Byla do značné míry způsobena tím, že do podmínek socialistické zemědělské velkovýroby ženy přecházely s tradiční (i když v nových podmínkách již transformovanou) základní dělbu práce mezi muži a ženami. A právě tato dělba práce byla u žen charakterizována manuální prací v živočišné výrobě a pomocnou prací v rostlinné výrobě, prací méně mechanizovanou a s malým rozsahem řídicích funkcí.

Výzkum sociálního postavení žen pracujících v zemědělství ukázal na specifika pracovních podmínek žen. Za poměrně krátkou dobu rozvoje socialistického zemědělství došlo v pracovních podmínkách žen k hlubokým změnám. Z pracovníků s univerzální rolnickou profesí se staly pracovníce specializovaných profesí. Výrazně se změnil charakter práce žen, snížil se rozsah fyzicky namáhavé práce, podstatně se změnilo pracovní prostředí.

Přes tyto úspěchy pracovní podmínky žen v zemědělství v mnohém nedosahují úrovně pracovních podmínek v průmyslu nebo v jiných odvětvích národního hospodářství. Jak bylo znovu potvrzeno sociologickým výzkumem VÚEZVž, jedná se zejména o následující problémy: časové podmínky práce jako jsou časné ranní nástupy žen do práce v živočišné výrobě, počet volných dnů v měsíci a sezónnost práce, některé podmínky pracovního prostředí, např. v živočišné výrobě průvan, zápachy s jejich důsledky pro mimopracovní život, v rostlinné výrobě nutnost pracovat někdy v nepříznivých klimatických a povětrnostních podmínkách, podmínky hygieny

pracovního prostředí, zvláště nevyhovující vybavenost zastaralých objektů živočišné výroby hygienickými a sociálními zařízeními, nedostatečná možnost zajištění vhodného pracovního oblečení a obuvi, podmínky bezpečnosti práce, způsob stravování během dne apod.

Ženám v zemědělství činí potíže i některé vlastnosti vykonávané práce, zejména nízká úroveň její mechanizovanosti, fyzická namáhavost, mnohdy nutnost zvedat břemena o nadlimitní hmotnosti apod. V uvedených oblastech pracovních podmínek je třeba přednostně dosáhnout zlepšení.

Ženy tvoří poměrně stabilní část pracovních sil v zemědělství, zejména pokud jde o práci ve stejném podniku. Jen malá část žen projevuje flukuační tendence. 40 % žen v posledních letech (mj. v souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem a strukturálními změnami v zemědělství) změnilo pracoviště, což je menší podíl ve srovnání s muži (48 %).

Ženy ovšem mají zájem o zlepšení svého pracovního postavení, což se týká zejména žen mladších a kvalifikovanějších. Jsou většinou ochotny převzít náročnější práce. Kriticky se vyjadřují k výši výdělku; bylo zjištěno, že výše odměny žen pracujících v zemědělství je sice ve srovnání s muži v zemědělství nižší, ale je vyšší než úroveň odměn žen žijících na venkově a pracujících mimo zemědělství. I relace průměrných odměn žen a mužů pracujících v zemědělství jsou příznivější než tyto relace u žen a mužů žijících na venkově a pracujících mimo zemědělství. Nižší úroveň odměn u žen ve srovnání s muži je způsobena především rozsahem pracovní doby (zejména v rostlinné výrobě) a nižší úrovní kvalifikovanosti práce. Práce žen v zemědělství je tak po finanční stránce relativně atraktivní. Důležité jsou i výhodné podmínky cesty do práce, blízkost pracoviště a bydliště. Většina žen pracujících v zemědělství hodnotí své pracovní podmínky vcelku kladně.

VÝHLED DALŠÍHO UPLATNĚNÍ ŽEN V ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBĚ

Problematika sociálního postavení a zaměstnanosti žen vystupuje v současném období rozvoje zemědělství do popředí zájmu centrálních i podnikových orgánů. Stále více se ukazuje, že i v moderní zemědělské velkovýrobě zůstane prostor pro široké uplatnění žen. V budoucnu se počítá s pozvolným poklesem podílu žen z 43—44 % v roce 1980 asi na 40 % v roce 1990, přičemž na této úrovni by se počet ekonomicky činných žen zhruba ustálil. Zemědělství tedy je a nadále zůstane i v moderní velkovýrobě sférou širokého uplatnění žen při neustálém zlepšování jejich věkové a kvalifikační struktury.

Zlepšení věkové a kvalifikační struktury bude mít zákonitě vliv i na podíl žen v jednotlivých profesích. Prognóza profesní struktury v roce 1990 předpokládá změnu relací (tab. IV) mezi muži a ženami především v profesích v živočišné výrobě. Pro vysoce mechanizovanou živočišnou výrobu se počítá s uplatněním žen ve velkochovech prasat, prasníc a v profesi ošetřovatel dojníc. Otevírá se prostor i pro uplatnění žen v komplexní mechanizované rostlinné výrobě, daný novými konstrukcemi mobilních mechanismů. Některé traktory jsou již konstruovány tak, že ze zdravotního a ergonomického hlediska nejsou škodlivé pro práci žen. Plné uplatnění najdou ženy ve specializovaných a kvalifikaci vyžadujících profesích v zahradnictví, ovocnářství a zelinářství. Dále se předpokládá výrazné zvýšení podílu žen v náročných funkcích ekonomických, technických a v řídicím aparátu. V příštím období bude neustále vzrůstat význam a rozsah zemědělských

služeb, které budou s pokračující dělbou práce přebírat ve stále větším rozsahu různé druhy zemědělských činností. I zde se počítá se značným uplatněním žen.

K zlepšení péče o pracovní a životní podmínky žen pracujících v zemědělství přispívají v současném období komplexní programy péče o pracovníky, zpracované na základě vládního nařízení č. 139/75 Sb. V těchto programech se i péče o ženy realizuje na základě dlouhodobějšího přístupu a diferencování. Zvláště významné jsou v tomto směru zkušenosti z podniků, které experimentálně ověřují plány sociálně ekonomického rozvoje, v nichž péče o ženy představuje celý komplex sociálně ekonomických otázek a opatření. Jejich shrnutí zřejmě přispěje k dalšímu poznání i praktickému řešení problémů, které byly v tomto článku naznačeny.

SOUHRN

Ženy pracující v zemědělství se významnou měrou podílejí na změnách v počtech a struktuře pracovních sil, souvisejících s procesy vědeckotechnického rozvoje, specializace a koncentrace zemědělské výroby. Významně se podílejí na úbytku pracovních sil. Jejich věková, profesní a kvalifikační struktura je méně příznivá než u mužů pracujících v zemědělství. V článku byly vytyčeny hlavní problémy a nedostatky pracovních podmínek žen v zemědělství. Jsou zde naznačeny hlavní směry budoucího vývoje, spočívající ve větší technizaci práce, v příznivějším věkovém, profesním a kvalifikačním složení žen v zemědělství, ve zvyšování a zlepšování péče o ženy pracující v zemědělství, mimo jiné prostřednictvím sociálního plánování.

Literatura

KRŮČEK, Z. a kol.: Sociální postavení žen pracujících v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1977.

NOVÁK, M. — SMETANA, V.: Hlavní směry vědeckotechnického rozvoje v podmínkách kooperace a specializace v ZPK. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1974.

Došlo dne 1. 3. 1978

Adresa autorky:

Ing. Alena Přikrylová, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

PŘIKRYLOVÁ A., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 641–647. — 4 tab., lit. 5

zemědělství, pracovní síly, věková struktura, profesní struktura, ženy, analýza, prognóza

Článek se zabývá pracovním postavením žen v současné zemědělské velkovýrobě. Ženy se významně podílejí na úbytku pracovních sil. Jejich věková, profesní a kvalifikační struktura je méně příznivá než u mužů pracujících v zemědělství. Článek ukazuje hlavní problémy a nedostatky pracovních podmínek žen v zemědělství a naznačuje hlavní směry budoucího vývoje, spočívající ve větší technizaci práce, v příznivějším věkovém, profesním a kvalifikačním složení žen v zemědělství, ve zvyšování a zlepšování péče o ženy pracující v zemědělství, mimo jiné prostřednictvím sociálního plánování.

JIRIČKA M., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 591–596. — 3 tab.

mobilita pracovních sil, pracovní síly, koncentrace, specializace, zemědělství, analýza vztahů

Autor ve své práci rozebírá problém mobility pracovních sil v zemědělství ve vztahu k probíhající koncentraci a specializaci výroby. Zároveň analyzuje další vlivy působící na mobilitu a sekundárně i na sociální strukturu pracovníků v tomto odvětví (např. pracovní postavení).

KRÚČEK Z., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 597–604. — lit. 2

zemědělství, pracovní síly, koncentrace a specializace, charakter práce, analýza, trendy vývoje

Je provedena analýza šetření názorů a postojů pracovníků k charakteru jimi vykonávané práce. Informace byly získány na souboru 947 osob. V článku jsou vytypovány nejdůležitější změny charakteru práce v zemědělství v současném období koncentrace a specializace zemědělské výroby. Na základě této analýzy a na základě komplexního zhodnocení objektivně existujícího stavu jsou v další části příspěvku vytyčeny trendy dalšího vývoje charakteru práce v zemědělství. V závěrečné části je analyzován vztah změn charakteru práce a kvalifikace pracovních sil.

JELÍNKOVÁ V., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 605–612. — 3 tab., lit. 2

zemědělství, pracovní síly, sociologie, kooperace, specializace, koncentrace, analýza

Článek uvádí poznatky ze sociologického průzkumu. V důsledku kooperace a integrace došlo ke změnám v dělbě a charakteru práce zemědělských pracovníků, což se odráží ve změně jejich postavení v sociálním systému podniku. Vlivem změn v obsahu pracovní náplně se mění jejich postavení v horizontální úrovni a organizační přestavbou zemědělských podniků i ve vertikální úrovni. Tyto změny souvisejí s pracovními podmínkami, promítají se však i do osobního života pracovníků. Liší se rozsahem a složitostí podle formy procesu kooperace a integrace, podle pracovního zařazení, různé pracovní minulosti a sociálně osobnostních znaků pracovníků.

Nábor mladých pracovníků do zemědělství a jejich stabilizace v zemědělských podnicích zůstává i v současné době aktuální otázkou. Vztah mládeže k práci v zemědělství a životu na venkově je utvářen celým komplexem faktorů pracovní a mimopracovní sféry. Rozvoj výrobních sil v současné etapě socialistického zemědělství přinesl podstatné změny v charakteru práce. V souvislosti s procesy koncentrace a specializace se v zemědělství prosazuje celá řada technologií, v nichž se snižuje podíl bezprostřední fyzické práce, rozvíjí se komplexní mechanizace i postupná automatizace některých pracovních procesů. Změny ve výrobě vyvolávají potřebu strukturálních změn v oblasti pracovních sil a výrazně ovlivňují postavení člověka v pracovním procesu.

Podněty pro řešení otázek zlepšování věkové a kvalifikační struktury pracovníků v zemědělství vycházejí především z celkové analýzy současného stavu; jednotlivé stránky tohoto procesu jsou spjaty s dlouhodobou koncepcí ekonomického rozvoje a trendem sociální politiky v zemědělství.

Určité pozitivní výsledky se projevily v průběhu posledních let. Podíl mladých pracovníků se zvýšil, což přispělo ke snížení průměrného věku pracovníků v zemědělství. Přesto ale věková ani kvalifikační struktura není dosud uspokojivá. Přírůstek mládeže je omezen prakticky pouze na věkovou kategorii 25–29 let a týká se převážně mužů. Ve věkových skupinách do 25 let, které jsou i v současné době početně slabší, pracovníků ubývá. Tento stav signalizuje nutnost úprav v náborovém systému, které by vytvářely předpoklady pro plynulou reprodukci pracovních sil.

Nábor do zemědělských učňovských zařízení a středních zemědělských technických škol byl doposud nižší než vyžadovaly potřeby provozu. Kromě toho mládež více preferuje učební obory rostlinné výroby, jako např. „traktorista-mechanizátor“, „zemědělec-mechanizátor“, a dílenské obory, zvláště „opravář zemědělských strojů“, zatímco učební obory živočišné výroby jsou vyhledávány méně. Tím se vytváří určitá disproporce v profesní skladbě zemědělských pracovníků již v přípravě na povolání (tab. I).

Problematika náboru do zemědělských učňovských zařízení úzce souvisí s pracovní a životní situací vesnické mládeže a navazují na ni opatření, která směřují ke stabilizaci mladých pracovníků v zemědělství. Úroveň pracovních a mimopracovních podmínek určuje míru spokojenosti s prací, působí na pracovní motivaci i na potenciální mobilitu mládeže. Vědeckotechnické a sociálně ekonomické změny v zemědělství na jedné straně vy-

tvorily řadu předpokladů pro to, aby se mládež mohla stát nositelem inovací. Možnosti pro tvůrčí uplatnění a seberealizaci v práci se významně rozšířily. Na druhé straně relativně horší situaci v některých oblastech pracovních podmínek v zemědělství pociťuje právě mládež výrazněji než starší pracovníci, neboť bezprostředněji akceptuje hodnotové vzory a orientace, společenské a životní normy, charakteristické pro nynější etapu budování vyspělé socialistické společnosti.

I. Poměr počtu trvale činných pracovníků v jednotlivých odvětvích zemědělské výroby v ČSSR a počtu učňů v těchto odvětvích

	% učňů z počtu trv. čin. prac. v odvětví	Na 1 učně připadá trv. čin. prac. v odvětví
Počet trvale činných pracovníků v zemědělství celkem	3,6	27
Z toho:		
Roslinná výroba	5,4	18
Živočišná výroba	1,7	58
Průběžné profese	9,3	11
Stavební čety a skupiny	6,8	15

Pramen: Krůček a kol. 1977

Tento článek vychází především z dat získaných sociologickým výzkumem 798 mladých pracovníků v zemědělství, vybraných podle statistických údajů tak, aby soubor reprezentoval co nejpresněji mladou zemědělskou populaci v ČSR. Z praktických důvodů byla věková hranice mládeže stanovena do 29 let, s třemi podskupinami: od 15 do 19 let, od 20 do 24 let a od 26 do 29 let. Toto členění umožňuje sledovat z hlediska pracovních a mimo-pracovních podmínek vývoj názorů a postojů od nejmladších 15–19letých pracovníků, kteří svoji pracovní a životní dráhu v zemědělství začínají, až po 25–29leté pracovníky, kteří již mají určité zkušenosti.

PRACOVNÍ PODMÍNKY

Výrazem pronikání vědeckotechnického pokroku je kromě jiného úroveň mechanizovanosti práce. Mladí zemědělci vykonávají v průměru práci s vyšším stupněm mechanizovanosti než celá zemědělská populace. Podle subjektivního odhadu pracuje 44 % mladých pracovníků převážně s moderní nebo poměrně moderní mechanizací, avšak zhruba stejný podíl pracuje se zastaralou mechanizací nebo bez mechanizace. Úroveň mechanizovanosti práce do značné míry ovlivňuje jednotlivé charakteristiky práce a jejich hodnocení mladými zemědělci. Některé z těchto charakteristik lze považovat z hlediska kritického hodnocení zemědělskou mládeží za zvláště závažné, s přihlédnutím k jejich rozšířenosti v práci mladých lidí.

charakter vykonávané práce

1. tělesně namáhavá práce	35,7
2. převážně ruční práce	32,1
3. práce s malou možností pracovního postupu	21,9

pracovní prostředí

1. průvan, střídání teplot	34,8
2. špatné hygienické podmínky	33,3
3. práce většinou venku, v přírodě	27,2

časové podmínky práce

1. omezené možnosti čerpat dovolenou v období podle vlastní volby	36,2
2. časté pracovní špičky	32,8
3. dlouhá pracovní doba	28,4

V některých úsecích zemědělské výroby zajišťují technologické inovace a rozšiřující se mechanizace substituci pracovní síly, ale celkové změny v obsahu a charakteru práce velké části ostatních pracovníků postupují jen zvolna.

Mladí pracovníci nepříznivě hodnotí především oblast pracovního prostředí, výhrady mají i k časovým režimům práce, ale méně často negativně hodnotí vlastní vykonávanou práci (indexy negativního hodnocení — pracovní prostředí = 154,5; časové režimy = 145,7; charakter práce = 138,9).

Jako reakce na relativní náročnost práce v zemědělství se často u mládeže objevují zvýšené požadavky na finanční ocenění. Dochází zde k určité disproporcii mezi reálnou výší odměn, závislou na kvalifikaci a výkonech, a subjektivními požadavky a aspiracemi mladých pracovníků, spojenými jak s objektivními potřebami při zakládání rodiny, tak i s akceptací a mnohdy nekritickým přejímáním některých životních vzorů.

Úroveň odměn mladých zemědělců je přirozeně nižší než činí průměr zemědělské populace. Zhruba třetina dotazované mládeže je v pásmu 1 501—2 000 Kčs, 27,4 % spadá do pásma 2 001—2 500 Kčs, 22,2 % do pásma 1 001—1 500 Kčs a 8,6 % do pásma 2 501—3 000 Kčs. Příjmy pod 1 000 Kčs a nad 3 000 Kčs jsou mezi mládeží výjimečné (kolem 3 %).

Odměny mladých mužů jsou v průměru vyšší než odměny žen (2 035 Kčs proti 1 573 Kčs). Výše odměny vzrůstá s délkou praxe, v průměru zhruba o 300 Kčs mezi jednotlivými věkovými skupinami mládeže. Mezi JZD a státními statky jsou z hlediska odměňování jen malé rozdíly, ale značné jsou mezi profesními kategoriemi a podle výše vzdělání, přičemž profesní determinace výše odměny je výraznější než kvalifikační.

Jak lze soudit podle spokojenosti s odměnou, u větší části mládeže (44,5 %) se neobjevily v důsledku strukturální přestavby zemědělství podstatné změny. U zbývajících mladých lidí došlo zhruba ve stejné míře ke zlepšení i zhoršení odměňování (18,5 % proti 19,2 %). Ve srovnání s celou zemědělskou populací je u mládeže ale vyšší podíl těch, u nichž došlo ke zlepšení.

Také předpoklad, že v souvislosti s koncentrací a specializací výroby se poněkud zkomplikují podmínky dopravy do práce, se zatím výrazněji

nepotvrdil. Podle výsledků výzkumu více než polovina mladých zemědělců bydlí v místě pracoviště, téměř třetina mimo místo pracoviště, avšak v obvodu podniku. Pouze 12,7 % mladých pracovníků bydlí mimo obvod podniku, většinou na vesnici. Změny, které vlivem koncentrace výroby v podnicích nastaly, se v převážné míře (u 85,6 % respondentů) nedotkly dopravních podmínek; pokud ano, převažovalo jejich zlepšení nad zhoršením (u 8,2 % respondentů proti 6,2 % respondentů).

S relací místa pracoviště a bydliště souvisí způsob stravování. Mladí pracovníci převážně docházejí na obědy domů, anebo si jídlo přinášejí z domova. Pouze asi 30 % pracovníků se stravuje v závodních jídelnách. Značná spokojenost s tímto stavem vyplývá spíše ze zvyku a vyšší kvality jídel v domácí kuchyni, ale dílčí poznatky z analýz k sociálním plánům zemědělských podniků ukazují vzrůstající zájem mládeže o závodní stravování. Jeho rozšiřování a zkvalitňování je nutno zabezpečovat v návaznosti na potřeby, které se objevují vlivem změn v časových režimech a v organizaci práce.

Celková spokojenost mládeže s prací v zemědělství je poměrně vysoká (9,6 % velmi spokojených, 68,5 % poměrně spokojených, 17,8 % neutrálních a 4 % nespokojených). Znamená to, že zemědělská mládež se ve své naprosté většině identifikovala s prací v zemědělství, v čemž se téměř neliší od celé zemědělské populace. Rozdíly se objevují v požadavcích na zlepšení některých prvků pracovních podmínek a v pořadí faktorů uvažované pracovní mobility.

Hierarchie požadavků mládeže na zlepšení jednotlivých prvků pracovních podmínek je následující:

	%
1. odměna	59,6
2. závodní stravování	52,4
3. pracovní prostředí	43,1
4. organizace práce	36,5
5. časové podmínky práce	34,5

Celkové hodnocení pracovních (a zčásti i mimopracovních) podmínek vede u mladých lidí k větší či menší míře uvažované nebo dokonce plánované pracovní mobility. Reálnou mobilitu zemědělské mládeže jsme nezkoumali, neboť pro ni neexistují dostatečné statistické a evidenční podklady. Vzhledem k zemědělské populaci mládež mnohem více uvažuje o případné mobilitě, bez ohledu na její typ. Mobilita v %:

	zemědělská mládež	zemědělská populace
vnitropodniková	14,4	8,3
mezipodniková	12,7	8,0
meziodvětvová	18,4	9,7
stabilní a nerozhodní	54,5	74,0
celkem	100,0	100,0

Nejzávažnějším problémem se jeví poměrně značný podíl mladých lidí (18,4 %), kteří uvažují o odchodu ze zemědělství. Přitom se jedná ze 7,4 % o pracovníky průběžných profesí, kteří nehodlají při odchodu ze zemědělství měnit profesi, ale u zbývajících 11 % tento odchod zahrnuje úplnou profesní změnu a není zřejmě spojen výlučně s pracovními podmínkami těchto

profesí v zemědělství. Rovněž pořadí hlavních faktorů uvažované mobility je u mládeže poněkud odlišné než u zemědělské populace.

Nejčastějšími pohnutkami pro uvažovanou pracovní mobilitu jsou:

	zemědělská mládež		zemědělská populace	
	pořadí	%	pořadí	%
lepší platové možnosti	1.	14,4	1.	10,1
výhodnější pracovní doba	2.	6,8	2.	4,5
lepší bytové podmínky	3.	4,8	5.	2,0
lepší využití kvalifikace	4.	4,1	6.	1,8
menší fyzická namáhavost práce	5.	2,7	3.	3,8
lepší pracovní prostředí	6.	2,0	4.	2,7
zajímavější práce	7.—8.	1,4	8.	0,9
větší počet volných dnů	7.—8.	1,4	7.	1,6

Pořadí faktorů potenciální pracovní mobility zemědělské mládeže se poněkud liší od pořadí požadavků na zlepšení pracovních podmínek. Promitá se v něm kromě pracovních aspirací také návaznost na problémy mimopracovního života, neboť při zásadních životních rozhodnutích nebo změnách se obě tyto sféry úzce prolínají.

MIMOPRACOVNÍ PODMÍNKY

V současné době význam mimopracovních podmínek, v souladu s přeměnou zemědělství ve vyspělé a rozvíjející se odvětví národního hospodářství, vzrůstá. Struktura mimopracovního času mládeže nese znaky přibližování venkovského způsobu života městskému, s menším důrazem na vlastnictví osobního doplňkového hospodářství, ale s většími požadavky na vybavenost obcí a rozvoj služeb, kde jsou značné zdroje úspory mimopracovního času ve prospěch času volného. V mimopracovním čase mladých lidí také zaujímá stále důležitější místo společenská a politická aktivita.

Ve věku do třiceti let dochází v osobním životě u části mládeže k uzavírání sňatku a založení rodiny, čímž se potřeby mimopracovního života orientují na otázky související s provozem domácnosti a výchovou dětí, ale u části mladých pracovníků, kteří jsou dosud svobodní, nebo u bezdětných mladých manželství vystupují silněji do popředí otázky kulturního a společenského života, sportovní aktivity, uspokojování zálib a vůbec možnosti využívání volného času.

Škála potřeb a požadavků v mimopracovním životě mládeže je tedy značně široká. Problematiku mimopracovních podmínek lze zhruba shrnout do dvou velkých okruhů. První souvisí s materiálními předpoklady života na vesnici, jako je bydlení, osobní doplňkové hospodářství a celková vybavenost obce; druhý okruh přímo vyplývá z těchto předpokladů a týká se realizace potřeb mladých pracovníků v nemateriální sféře, tedy způsobu trávení mimopracovního a volného času.

Jednou z nejdůležitějších potřeb mladých pracovníků na vesnici je bydlení a řešení bytové otázky často ovlivňuje rozhodování o místě pracoviště. Mladí lidé nejčastěji bydlí v rodinném domku rodičů nebo příbuzných a další značná část mládeže bydlí ve vlastním rodinném domku

(celkem v rodinných domcích bydlí 61,5 % zemědělské mládeže a 83,8 % nezemědělské mládeže). Bydlení v podnikových, stabilizačních nebo družstevních bytech je typičtější pro mladé zemědělce (37,7 % proti 11,2 % nezemědělců). Ostatní typy bydlení (státní výstavba, podnájem, svobodárna atd.) jsou u mládeže na vesnici méně běžné, zastoupení se pohybuje kolem 2 % pracovníků.

Z rozboru bytové situace mládeže na vesnici vyplývá, že ve srovnání se situací v celé ČSR je poměrně příznivá. Kladně ji hodnotí kolem 70 % zemědělské i nezemědělské mládeže. Přitom se v zemědělských podnicích výrazně promítá dopad sociální politiky, zaměřené na stabilizaci mladých pracovníků. Z cca 30 % mladých zemědělců, kteří nejsou spokojeni s bydlením, pouze necelých 10 % uvádí, že nemají možnost svou bytovou situaci řešit. Ale mezi nimi byli převážně zastoupeni svobodní pracovníci a ve věku do 19 let, takže je pravděpodobné, že při založení rodiny by jejich neuspokojivá bytová situace byla podnikem řešena.

Udržení příznivého stavu ovšem předpokládá pokračovat v dosavadním tempu bytové výstavby na venkově za účasti zemědělských podniků tak, aby byly připraveny nové bytové jednotky pro mladé pracovníky, s jejichž příchodem do zemědělství je počítáno pro zajištění plynulé reprodukce pracovních sil.

V rozporu s celkovým tempem vývoje zaostává doposud většina vesnic v rozvoji občanské vybavenosti, což se promítá i do celkové situace venkovských rodin a do subjektivních postojů mladých pracovníků. U zemědělské mládeže vystupuje velmi výrazně do popředí zájem o zařízení pro kulturu a zábavu.

Pořadí druhů vybavení obce, které mladí pracovníci nejvíce postrádají:

	%
1. zařízení pro kulturu a zábavu	46,2
2. obchody s průmyslovým zbožím	40,7
3. služby	36,6
4. zdravotnická zařízení	31,8
5. vodovod a kanalizace	29,6
6. zařízení pro sport a tělovýchovu	26,7
7. zařízení pro děti předškolního věku	25,4
8. obchody s potravinami	10,8
9. školní a vzdělávací zařízení	5,5

I když zemědělská mládež uvádí řadu nedostatků ve vybavení obce, v převážné většině (81,4 %) je nepovažuje za tak závažné, aby v nich viděla důvod k přestěhování. Stabilizovanější jsou hlavně starší, 25–29letí pracovníci. Část mladších pracovníků by o přestěhování uvažovala, ale převážně do lépe vybavené venkovské obce (12,9 %). Do města by odešlo pouze 5,4 % pracovníků, častěji nejmladších, ve věku od 15 do 19 let.

Další důležitou oblastí je pro mladé pracovníky mimopracovní a volný čas. Způsob využívání mimopracovního času úzce souvisí s pracovními charakteristikami, zejména časovým režimem dne, profesí, vzdáleností pracoviště od místa bydliště apod. Mimopracovní čas zahrnuje veškerý čas pracovníka po skončení pracovní doby, veškeré činnosti vyplývající z rodinných a rodičovských povinností, ale i volný čas. S rozlišováním sféry mimopracovního času vystupují do popředí otázky společensky žádoucího využívání času, tzn. vytváření takových možností a předpokladů, aby mladý pracovník mohl co nejefektivněji využívat volného času nejen k odpo-

činku, ale i k rozvíjení své osobnosti a uspokojování potřeb jak individuálních, tak společenských.

Volný čas představuje tu část mimopracovní doby, kterou člověk může po splnění pracovních, společenských, rodinných povinností i povinností vůči vlastní osobě věnovat svým zájmům a zálibám podle vlastního uvážení. V hodnocení množství volného času jsou mezi zemědělskou a nezemědělskou mládeží rozdíly, hlavně v krajních kategoriích věkové stupnice. Dostatek volného času uvádí 13,1 % zemědělské mládeže proti 20,9 % nezemědělské mládeže a naprostý nedostatek volného času pociťuje 9,2 % zemědělců proti 4,6 % nezemědělců.

Nejčastějšími činnostmi zemědělské mládeže ve volném čase jsou:

	%
1. poslech rozhlasu, televize, gramofonu ap.	18,2
2. četba knih, novin, časopisů	13,7
3. sport, procházky, motorismus, turistika	11,3
4. kutilství, ruční práce, umělecká činnost	10,0
5. návštěvy příbuzných, známých, hostince	7,9
6. stavba nebo přestavba domku, opravy, údržby	7,6
7. práce v osobním doplňkovém hospodářství a na zahradě	5,7
8. návštěva kina, divadla, výstav, koncertů	5,2
9. veřejná společenská činnost	2,3
10. pasivní odpočinek (ležet, spát, odpočívát)	0,9

Ve sféře volného času mládeže v zemědělství zůstává doposud značný prostor pro iniciativu společenských organizací i jednotlivců. Názor, že masové sdělovací prostředky zcela vytlačily místní projevy kulturní a umělecké aktivity není zcela přesný, ale rozvoj aktivních forem kulturně zájmové činnosti je doposud značně nerovnoměrný. Zakládání zájmových kroužků na vesnici je potřebné do té míry, pokud odpovídají představám mládeže a jejím požadavkům na kulturní vyžití. Pro mládež jsou přitažlivé všechny formy umělecké činnosti slovesného, literárního, hudebního, výtvarného nebo dramatického charakteru, jak moderní, tak vycházející z národních tradic, jsou-li vhodně organizovány. Ovšem všechny tyto formy zábavy a umělecké aktivity potřebují, alespoň ve svých začátcích, odbornou a organizační pomoc, metodické vedení, informační a studijní literaturu, kontakty s jinými tvůrčími skupinami i možnost srovnání a kritického posouzení své práce na uměleckých přehlídkách a soutěžích.

Malá zkušenost a nedostatek odborných a metodických znalostí organizátorů je velmi často příčinou, proč se v tak malé míře navazuje na kulturní tradice naší vesnice. Jednou z forem práce svazáckých i jiných společenských organizací v kulturně výchovné oblasti je společenská a klubová činnost, která je ovšem na vesnicích méně častá než ve městech. Přitom zakládání mládežnických klubů při velkých zemědělských podnicích by nevyžadovalo příliš velkých materiálových nákladů a společenský efekt kulturní aktivity by byl značný a bezpochyby by přispíval k soudržnosti kolektivů mladých pracovníků.

SPECIFIKA ZEMĚDĚLSKÉ MLÁDEŽE VE SROVNÁNÍ S NEZEMĚDĚLSKOU MLÁDEŽÍ A S CELOU ZEMĚDĚLSKOU POPULACÍ

Analýza komplexu pracovních a životních podmínek mladých pracovníků v zemědělství dává určitou představu o jejich potřebách a požadavcích a vyplývají z ní některé podněty pro zlepšování péče podniku o jednotlivé skupiny pracovníků.

Je nutno si uvědomit, že zemědělská mládež je specifická sociální skupina, jejíž charakteristické rysy jsou na jedné straně určeny generačně a vyznačuje se tedy typickými znaky mladé populace; na druhé straně se řadí k celkové zemědělské populaci, se kterou je spojena na základě profesní a odvětvové příslušnosti.

Ve srovnání s nezemědělskou mládeží se zemědělská mládež liší zejména v těchto charakteristikách:

- nižší celková úroveň mechanizovanosti práce (větší podíl ruční práce);

- větší sezónnost práce, nižší počet volných dnů v týdnu a horší podmínky čerpání dovolené;

- horší situace zemědělské mládeže v sociálně hygienických podmínkách práce (šatny, umývárny, sprchy, vyhovující záchody, místnosti pro svačiny);

- nižší zapojení zemědělské mládeže do socialistické soutěže;

- lepší dosažitelnost pracoviště;

- odlišný způsob stravování zemědělské mládeže s menším podílem stravování v závodních jídelnách a větším podílem stravování doma;

- výrazně vyšší potenciální meziodvětvová mobilita zemědělské mládeže;

- odlišné motivy uvažované mobility zemědělské mládeže, z nichž větší význam má dosažení výhodnější pracovní doby, menší fyzické namáhavosti práce a větší mechanizovanosti práce.

Z požadavků na zlepšení péče podniků o pracovníky jsou u zemědělské mládeže proti venkovské mládeži pracující mimo zemědělství výrazněji zastoupeny zejména:

- zlepšení závodního stravování,

- zlepšení hygienického vybavení pracovišť,

- zlepšení časových režimů práce.

Ve srovnání se zemědělskou populací se u zemědělské mládeže projevuje výrazněji zejména:

- vyšší úroveň kvalifikace, hlavně v kategorii vyučených;

- větší zájem dále si zvyšovat kvalifikaci;

- vyšší úroveň mechanizovanosti práce;

- tendence k rychlejšímu zvyšování úrovně mechanizovanosti práce v důsledku působení vědeckotechnických procesů v zemědělství;

- pozitivní změny v ochraně zdraví a bezpečnosti při práci;

- nižší úroveň příjmů;

- výrazně vyšší zájem o zlepšení pracovního zařazení;

- potřeba pomoci při řešení bytového problému;

- potřeba zlepšit závodní stravování;

- větší nároky na občanskou vybavenost obcí.

U části mladých pracovníků, kteří uvažují o odchodu z podniku, jako faktory mobility mají větší váhu:

- podmínky bydlení,

- možnosti využití kvalifikace,

- platové podmínky.

Subjektivní postoje a názory zemědělské mládeže do určité míry vyjadřují úroveň změn, k nimž v průběhu vývoje socializace zemědělství došlo, naznačují směr překonávání sociální diferenciaci a formování socialistického životního způsobu na vesnici.

SOUHRN

V zemědělství se v posledních letech projevují v souvislosti s procesy koncentrace a specializace výroby sociálně ekonomické změny, které se dotýkají věkové a kvalifikační struktury pracovních sil. Nábor mladých pracovníků do zemědělství a jejich stabilizace v zemědělských podnicích jsou spjaty s celým komplexem faktorů pracovního a mimopracovního života na vesnici. Zemědělská mládež je specifická sociální skupina, jejíž charakteristické rysy jsou na jedné straně určeny generačně a vyznačuje se tedy typickými znaky mladé populace. Na druhé straně se řadí k celkové zemědělské populaci, se kterou je spojena na základě profesní a odvětvové příslušnosti. Na nedostatky v některých oblastech pracovních a životních podmínek reaguje bezprostředněji a kritičtěji než starší generace, rychleji akceptuje technické a technologické změny ve výrobě i hodnotové orientace charakteristické pro současnou etapu vývoje naší společnosti. Subjektivní postoje a názory zemědělské mládeže do určité míry vyjadřují úroveň změn, k nimž v průběhu socializace zemědělství došlo, naznačují směr překonávání sociální diferenciací a formování socialistického životního způsobu na vesnici.

Literatura

- KRŮČEK, Z.: Sociální postavení zemědělské mládeže. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1977.
ŠÍMA, J.: Vliv koncentrace a specializace zemědělské výroby a vědeckotechnického rozvoje na pracovní a životní podmínky pracovníků v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1977.

Došlo dne 29. 6. 1977

Adresa autorky:

Ing. PhDr. Věra Charitonová, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy,
Dlážděná 6, 110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 649—657. — 1 tab., lit. 2

zemědělství, mládež, sociologie, sociální postoje, socialistický způsob života

Autorka analyzuje sociální postoje mladých lidí pracujících v čs. zemědělství. Srovnává jejich postoje k sociálním problémům s pracovníky v zemědělství vyšších věkových kategorií. Na základě analyzovaných postojů mládeže usuzuje na vliv sociálních a výrobních změn v zemědělství a na jejich působení na socialistický způsob života na vesnici.

ŠÍMA J., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6,
110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 613—628. — 7 tab., lit. 6

zemědělství, vědeckotechnický rozvoj, pracovní podmínky

Vědeckotechnický rozvoj vedoucí k zprůmyslnění zemědělství proniká do všech výrobních činitelů, zvyšuje jejich účinnost a mění způsob vynakládání živé práce, počet, strukturu i kvalifikaci pracovníků v zemědělství. Ovlivňuje velikost a vybavenost podniků a zlepšuje pracovní podmínky v zemědělství. Uplatňování vědeckotechnického rozvoje naplňuje cíle postupného vyrovnávání pracovních podmínek mezi zemědělstvím a průmyslem.

TRNKOVÁ V., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6,
110 00 Praha 1

Zeměd. Ekon., 24, 1978, č. 9, s. 629—640. — 4 tab., lit. 4

zemědělství, koncentrace, specializace, životní prostředí, venkovský prostor, bydlení, venkovská sídliště

Současný proces koncentrace a specializace má výrazný vliv na strukturu venkovského osídlení a životního prostředí venkova. Je doprovázen koncentrací bytové výstavby a občanské vybavenosti ve střediscích osídlení. Požadavky na využití venkovského prostoru se stále stupňují. Ochrana a tvorba životního prostředí na venkově, zejména jeho přírodních složek, je jedním z důležitých činitelů procesu dalšího pronikání vědeckotechnického rozvoje na vesnici. Vzrůstá nutnost zachovat obytnost krajiny a ochránit její biologické, vodohospodářské, estetické a jiné hodnoty při postupující intenzifikaci zemědělské výroby.

MODELY KONCENTRACE, SPECIALIZACE A KOOPERACE V ŽIVOČIŠNÉ VÝROBĚ

Šimek, F.: *Modely koncentrace, specializace a kooperace v živočišné výrobě. Praha, SZN 1977.*

Koncem minulého roku vyšla ve Státním zemědělském nakladatelství publikace s názvem: „Modely koncentrace, specializace a kooperace v živočišné výrobě“. Autorem publikace je doc. ing. František Šimek, CSc., z PEF v Českých Budějovicích.

Publikace je významným přínosem při řešení složitých podnikových problémů koncentrace, specializace a kooperace nejen v živočišné, ale i v rostlinné výrobě.

Autor vychází ve své práci z hodnocení dosavadního stavu, přihlíží k perspektivním směrům nové techniky a technologie, aby osvětlil nové formy organizace socialistických zemědělských podniků.

Obsah publikace je výsledkem a vědeckou syntézou autorových výzkumných prací, studií a praktických zkušeností a jejím cílem je zkoumat možnosti realizace specializovaných výrobních jednotek nebo podniků. V práci se vychází nejprve ze specializace živočišné výroby a v úzké souvislosti s ní i výroby rostlinné, takže podává v podstatě návrhy na organizaci celých soustav hospodaření s hodnocením ekonomické efektivity.

V naší literatuře není dosud mnoho takových prací, založených na podrobných propočtech, kalkulacích a bilancích, které by podávaly celkové návrhy na organizační řešení. Předností předložené práce je spojování teoretických poznatků s výrobní praxí.

Publikace je logicky uspořádána a je rozvržena do patnácti kapitol. V úvodních kapitolách jsou zdůrazněny úkoly, před kterými naše zemědělství stojí a které byly vytyčeny na XV. sjezdu KSČ. Správně je položen důraz na nezbytný růst intenzity zemědělské výroby, což se také odráží v celé práci. Jsou naznačeny cesty, jak dané cíle směřující k zabezpečení soběstačnosti ve výrobě potravin zajistit: soustavným růstem společenské produktivity práce, mobilizací vlastních rezerv, racionalizací výro-

by a práce, zdokonalováním řídicí činnosti a rozvíjením vnitřní a mezinárodní integrace. Právě těmto otázkám, jejich rozpracování a konkretizaci v modelech specializovaných podniků, je v dané publikaci věnována největší pozornost.

Na základě zhodnocení dosavadního stavu je zdůvodněna nutnost postupného cílevědomého a promyšleného přístupu k organizaci specializovaných a kooperujících jednotek s určitou koncentrací druhů nebo skupin hospodářských zvířat.

Důraz je kladen na využití přírodních podmínek při určení struktury plodin a volbě chovu zvířat a jejich užitkových směrů. Jde o nové, netradiční návrhy na řešení organizačních celků.

Jádro práce představují rozbor, technická, technologická a ekonomická řešení nových modelů specializovaných výrobních jednotek (SVJ), kterých autor stanoví sedm:

1. Chov dojníc a produkce mléka
2. Produkce chovných, vysokobřezích jalovic
3. Výkrm skotu a produkce hovězího masa
4. Chov prasnic a produkce selat
5. Výkrm prasat a produkce vepřového masa
6. Chov slepic a produkce vajec
7. Chov drůbeže a produkce drůbežního masa

Kromě těchto základních modelů specializovaných jednotek jsou rozvedeny další varianty, a to pro různé přírodní a ekonomické podmínky.

Problémy specializace, koncentrace a kooperace nejsou řešeny izolovaně, ale ve vzájemné vazbě a spojitosti. Chov skotu je důsledně spojován se zemědělskou půdou, což je nutno považovat za správné všude tam, kde vazba je absolutní.

Vzájemná souvislost výroby rostlinné a živočišné vytváří jednotu výrobních procesů.

Rostlinná produkce v rámci specializo-

vaných jednotek je podřízena jak specializované živočišné výrobě, tak potřebám tržní produkce rostlinné, zejména obilovin a jedné až dvou dalších plodin. S tím souvisí i společné využití mechanizačních prostředků tam, kde je to žádoucí i v rozsahu několika specializovaných podniků.

V rámci každé specializované jednotky je stanoven stupeň koncentrace hospodářských zvířat nebo jejich rozmezí v podobě několika variant modelů SVJ. V rámci SVJ jsou uplatněny požadavky a nároky na intenzivní chov hospodářských zvířat s ohledem na přírodní podmínky, je vymezen stupeň koncentrace, užítkovost hospodářských zvířat, národní bilance ve výrobě rostlinné, struktura plodin, hektarové výnosy, je bilančována výroba krmiv a jejich potřeba, stanoven rozsah potřebné zemědělské půdy. Na základě bilancí je zjištěna potřeba pracovních sil, mechanizačních prostředků, jakož i potřeba hnojiv a dalších výrobních prostředků.

Návrhy na modely SVJ jsou doplněny originálním řešením blokového (traťového) uspořádání půdního fondu a plynulého využívání výkalů hospodářských zvířat. Čtenáře jistě zaujmou návrhy na třítraťové a čtyřtraťové seskupení pozemků, doplněné osevními postupy, které jsou podrobně rozvedeny v každém modelu specializované jednotky vhodně volenými příklady i schémata a jsou osvětleny předností této nové půdní soustavy.

Dokladem toho, že nejde jen o teoretické řešení nových návrhů, je úspěšná

realizace traťového uspořádání půdního fondu v řadě zemědělských podniků, kde se tyto soustavy projevují snížením nákladů na dopravu, umožňují osetí protilehlých tratí v dvou osevních postupech stejnou plodinou a působí růst produktivity práce a zvýšení intenzity zemědělské výroby.

V publikaci se vychází z poznání, že ekonomickému hodnocení předchází podrobná znalost techniky a technologie rostlinné i živočišné výroby. Teprve na základě podrobného technicko-ekonomického přístupu k řešení dílčích otázek v celém souhrnu přistupuje autor k celkové organizaci specializovaného podniku, výpočtu produktivity práce, intenzity zemědělské výroby, rentability a celkové ekonomické efektivity.

Všechny modely specializovaných podniků jsou v závěrečné části posouzeny z hlediska rozvoje kooperačních vztahů a doplněny zkoumáním ekonomické efektivity, výpočtem vlastních nákladů, tržeb, čistého a hrubého důchodu, produktivity práce, míry rentability rostlinné a živočišné výroby, výpočtem velikosti produkce na pracovníka a jednotku plochy.

Publikace Modely koncentrace, specializace a kooperace v živočišné výrobě představuje ve svém souhrnu ucelenou představu o rozvoji velkovýroby a je možno tuto práci považovat za významný příspěvek k řešení velkého perspektivního programu našeho socialistického zemědělství.

Prof. František Lom, DrSc.

SBLIŽOVÁNÍ DVOU FOREM SOCIALISTICKÉHO VLASTNICTVÍ A PROBLÉMY EFEKTIVNOSTI VÝROBY V ZEMĚDĚLSTVÍ

Pod stejným názvem vydalo před několika týdny nakladatelství Socialistické akademie ČSR Horizont svým rozsahem (134 stran) sice nevelkou, avšak svým obsahem velmi aktuální a významnou publikaci doc. ing. D. Chomy, CSc. Název publikace sám o sobě svědčí o záměru autora přiblížit čtenáři problematiku sblížování dvou forem socialistického vlastnictví v zemědělství především z hlediska řešení nejvýznamnějšího úkolu, který před všechna odvětví národního hospodářství a před všechny naše pracující vytyčil XV. sjezd KSČ, tj. z hlediska efektivnosti výroby.

Pod tímto zorným úhlem se proto problematika sblížování dvou forem socialistického vlastnictví stává nikoliv záležitostí filozofujících ekonomů nebo jiných odborníků, ale reálnou úlohou dělnické třídy a družstevního rolnictva ve spojení s pracující inteligencí pod vedením Komunistické strany Československa při budování vyspělé socialistické společnosti. A právě v této historicky významné a reálné úloze rozhodující místo zaujímá trvalé zvyšování efektivnosti výroby i veškeré činnosti pracujících. A je pochopitelné, že s ohledem na zaměření publikace věnuje autor největší pozornost efektivnosti výroby a procesům vnitřních kvalitativních změn v ekonomice jednotlivých zemědělských družstev, aby na základě jejich analýzy a s uvedením konkrétních údajů mohl dospět k závěrům, formulujícím možné cesty a prostředky při řešení problémů, s nimiž se zejména naše družstevní zemědělská výroba setkává ve svém úsilí za zvýšení efektivnosti a tím i na cestě sblížování družstevního a státního vlastnictví v zemědělství.

Po objasnění některých základních charakteristických rysů procesu sblížování státního a družstevního vlastnictví nejen u nás, ale i v ostatních socialistických zemích (v 1. kapitole) přichází autor k definování pojmu „efektivnost výroby“ i dalších s tím spojených pojmů, jakými jsou např. „ekonomická efektivnost“, „výrobně technická efektivnost“ apod. na národohospodářské i podnikové úrovni, přičemž v tomto směru kriticky hodnotí i různé definice jiných autorů. Toto

vymezení jednotlivých pojmů pak autorovi umožňuje věnovat svoji pozornost podnikovým aspektům efektivnosti výroby a problematice jejího vyjadřování.

Při hodnocení jednotlivých dosud běžně užívaných ukazatelů efektivnosti výroby na úrovni zemědělských podniků k nim zaujímá kritické stanovisko, zvláště pak k zisku (jako konkrétní jevové formě čistého důchodu) pokud jde o JZD a dochází k závěru: „... podle našeho názoru však zisk jako kritérium podnikové efektivnosti může v plném rozsahu platit zatím pouze pro státní, nikoli pro družstevní zemědělské podniky...“. Naopak v téže souvislosti zdůrazňuje význam kategorie a ukazatele hrubého důchodu na jednotku živé práce (např. na pracovníka v družstevním sektoru jako „... rozhodujícího ukazatele míry důchodovosti...“ (s. 53) a jemu také při použití dalších ukazatelů efektivnosti výroby věnuje v další analýze značnou pozornost. Přitom je zapotřebí upozornit, že autorův přístup k dané otázce je historický — nejde především o polemiku zda „zisk nebo hrubý důchod“, ale která kategorie má v dané etapě jakou vypořádací schopnost jako jeden z pohledů na ekonomickou efektivnost výroby v družstevním sektoru. Úměrně s tím, jak se bude formovat srovnatelná odměna za srovnatelné množství a kvalitu vynaložené práce, poroste i úloha zisku jako důležitého ukazatele pro hodnocení podnikové činnosti. Míru důchodovosti považuje autor za jeden ze soustav ukazatelů, nikoliv za ukazatel jediný.

Lze se domnívat, že toto autorovo

stanovisko a jeho podrobněji v publikaci uvedené zdůvodnění je v dané etapě vývoje JZD plně oprávněné, i když nemusí nalézt u všech ekonomů (teoretiků i praktiků) stejné pochopení. Význam hrubého důchodu v JZD připadající na jednoho pracovníka nebo na jinou jednotku vynaložené živé práce, ačkoliv je resp. byl znám již po mnoho let, se zejména se změnami v účetní evidenci JZD velmi často dostával mimo pozornost v teorii i praxi, což v úsilí za zvýšení efektivity výroby nelze považovat za pozitivní jev. Je proto třeba považovat autorovo zvýraznění tohoto ukazatele a jeho upozornění na potřebu jeho soustavného sledování za důležité a velmi aktuální.

Avšak nejen to. Autor se ve zvláštní subkapitole (2.3) opět v souvislosti s hmotnou zainteresovaností (podniků i pracujících) k tomuto ukazateli v konfrontaci s ukazatelem zisku vrací a znovu dokazuje jeho oprávněnost (kromě ukazatele rentability aj.) jako významného kritéria podnikové efektivity výroby. A s tím je možné jenom souhlasit. To konečně dokazují údaje různých tabulek, v nichž autor porovnává tohoto ukazatele s jinými ukazateli na konkrétních výsledcích hospodaření JZD celkem i u jednotlivých zemědělských výrobků.

Nebylo by správné vidět autorův přínos pouze v této otázce. Autor si všímá a analyzuje i další ukazatele efektivity výroby, odhaluje příčiny jejich diferenciace i cesty k odstranění překážek

v hospodaření zaostávajících zemědělských podniků i možnosti zvýšení efektivity výroby v celém čs. zemědělství.

Celá publikace je pak uzavřena stručným, přesto však výstižným hodnocením nových jevů v procesu sblížování dvou forem socialistického vlastnictví, jež zejména v posledních 6—8 letech vznikly a vznikají v souvislosti s rozvojem kooperačních a integračních vztahů jak v našem zemědělství, tak i v zemědělství ostatních socialistických zemí. A je opět pochopitelné, že zvláštní pozornost v této souvislosti věnuje autor společným zemědělským podnikům, v nichž: „... v každém případě jde o vyšší formu, o vyšší stupeň zespolečenštění a dosažení vyššího stupně sblížení státního a družstevního socialistického vlastnictví...“ (s. 111).

Autor bohatě využívá literárních pramenů z ostatních socialistických zemí, a to nikoliv staticky, ale vždy v porovnání s dosaženým stupněm vývoje, což včetně stručnosti, avšak výstižnosti popisu jednotlivých jevů činí tuto publikaci velmi čtivou.

Lze si proto jenom přát, aby nebyla jen „materiálem pro lektory Socialistické akademie“, ale co nejširěji používanou pomůckou pro všechny, kteří hledají poučení pro zvýšení svého úsilí za vyšší efektivity zemědělské výroby jako hlavní cesty sblížování dvou forem socialistického vlastnictví v zemědělství.

Prof. ing. Karel Svoboda, CSc.

Kabrhel J.: 60 let vývoje čs. zemědělství	583
Kunc J.: Některé otázky ekonomických a sociálních důsledků koncentrace, specializace a kooperace v zemědělství	589
Jiříčka M.: Mobilita pracovníků v různých typech zemědělských podniků v důsledku postupující kooperace a koncentrace	591
Krůček Z.: Změny charakteru práce v zemědělství v důsledku postupující kooperace a koncentrace zemědělské výroby	597
Jelínková V.: Některé poznatky výzkumu změn v postavení pracovníků v zemědělských podnicích	605
Šíma J.: Vliv vědeckotechnického rozvoje na pracovní podmínky v zemědělství	613
Trnková V.: Další rozvoj koncentrace a specializace zemědělské výroby a jeho vliv na životní prostředí venkova	629
Přikrylová A.: Pracovní postavení žen v současné etapě rozvoje zemědělství v ČSSR	641
Charitonová V.: Pracovní a mimopracovní podmínky mládeže v zemědělství	649

Recenze

Lom F.: Modely koncentrace, specializace a kooperace v živočišné výrobě	659
Svoboda K.: Sbližování dvou forem socialistického vlastnictví a problémy efektivnosti výroby v zemědělství	661

СОДЕРЖАНИЕ

Кабрел Я.: 60 лет развития чехословацкого с. х.	583
Кунц Й.: Некоторые вопросы экономических и социальных последствий концентрации, специализации и кооперации в сельском хозяйстве	589
Йиричка М.: Подвижность работников в разных типах сельскохозяйственных предприятий вследствие прогрессирующей кооперации и концентрации	591
Кручек З.: Изменения в характере труда в сельском хозяйстве вследствие прогрессирующей кооперации и концентрации сельскохозяйственного производства	597
Елинькова В.: Некоторые данные изучения изменения в положении работников в сельскохозяйственных предприятиях	605
Шима Й.: Влияние научно-технического развития на рабочие условия в сельском хозяйстве	613
Трнкова В.: Дальнейшее развитие концентрации и специализации сельскохозяйственного производства и его влияние на окружающую среду деревни	629
Прикрылова А.: Рабочее положение женщин на настоящем этапе развития сельского хозяйства в ЧССР	641
Харитонов В.: Рабочие и нерабочие условия молодежи в сельском хозяйстве	649

Рецензии

Лом Ф.: Модели концентрации, специализации и кооперации в животноводстве	659
Свобода К.: Сближение двух форм социалистической собственности и проблемы эффективности производства в сельском хозяйстве	661

CONTENTS

Kabrhel J.: 60 Years of Development of Czechoslovak Agriculture . . .	583
Kunc J.: Some Problems of the Economic and Social Implications of Concentration, Specialization and Co-operation in Agriculture	589
Jiříčka M.: Mobility of Workers in Different Types of Agricultural Enterprises, as Resulting from Advancing Co-operation and Concentration	591
Krůček Z.: Changes in the Character of Work in Agriculture, as Resulting from Advancing Co-operation and Concentration of Agricultural Production	597
Jelínková V.: Some Findings from Research in the Changes of the Position of Workers in Agricultural Enterprises	605
Šíma J.: The Effect of Scientific and Technological Development on the Conditions of Work in Agriculture	613
Trnková V.: Further Development of Concentration and Specialization of Agricultural Production and its Effect on the Environment in the Country	629
Příkrylová A.: The Working Position of Women in the Present Stage of the Development of Agriculture in the Czechoslovak Socialist Republic	641
Charitonová V.: The Working and Out-of-work Conditions of the Young in Agriculture	649

Reviews

Lom F.: Models of Concentration, Specialization and Co-operation in Animal Production	659
Svoboda K.: Convergence of Two Forms of Socialist Ownership and Problems Connected with Effectiveness of Production in Agriculture	661

INHALT

Kabrhel J.: 60 Jahre der Entwicklung der tschechoslowakischen Landwirtschaft	583
Kunc J.: Einige Fragen der ökonomischen und sozialen Folgen der Konzentration, Spezialisierung und Kooperation in der Landwirtschaft	589
Jiříčka M.: Mobilität der Werktätigen in unterschiedlichen Typen landwirtschaftlicher Betriebe infolge der fortschreitenden Kooperation und Konzentration	591
Krůček Z.: Veränderungen des Arbeitscharakters in der Landwirtschaft infolge fortschreitender Kooperation und Konzentration landwirtschaftlicher Produktion	597
Jelínková V.: Einige Erkenntnisse über Untersuchung der Veränderungen in der Stellung der Werktätigen in landwirtschaftlichen Betrieben	605
Šíma J.: Einfluß der wissenschaftlich-technischen Entwicklung auf Arbeitsbedingungen in der Landwirtschaft	613
Trnková V.: Weitere Entwicklung der Konzentration und Spezialisierung der landwirtschaftlichen Produktion und ihr Einfluß auf die Umwelt auf dem Lande	629
Příkrylová V.: Arbeitsbedingungen der Frauen in der gegenwärtigen Entwicklungsetappe der Landwirtschaft in der ČSSR	641
Charitonová V.: Arbeits- und Außerarbeitsbedingungen der Jugend in der Landwirtschaft	649

Rezensionen

Lom F.: Modelle der Konzentration, Spezialisierung und Kooperation in der Tierproduktion	659
Svoboda K.: Annäherung von zwei Formen des sozialistischen Eigentums und Probleme der Effektivität der Produktion in der Landwirtschaft	661

Rozšiřuje Poštovní novinová služba. Objednávky a předplatné přijímá PNS — ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, Jindřišská ulice 14, 110 00 Praha 1. Lze též objednat u každé pošty i poštovního doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — expedice tisku, oddělení vývozu tisku, Jindřišská ulice 14, 110 00 Praha 1. Vytiskl TISK, knižní výroba, n. p., Brno, závod 3, 737 36 Český Těšín.